

ROBERT JACOB GORDON (1743 - 1795) EN ZIJN BIJDRAGE
TOT DE ZOÖLOGIE VAN DE KAAP DE GOEDE HOOP.

door L. C. Rookmaker

Scriptie voor een doktoraal onderwerp van 9 maanden gedaan
in het Biohistorisch Instituut te Utrecht onder leiding
van Rob Visser.

juni 1979

Inleiding

Robert Jacob Gordon was een Nederlandse militaire officier, die de laatste 18 jaar van zijn leven aan de Kaap de Goede Hoop gestationeerd is geweest. In die tijd maakte hij verschillende expedities in het Zuid-Afrikaanse binnenland. Het resultaat daarvan is onder meer een grote hoeveelheid tekeningen en notities geweest. Omdat niets van dit materiaal ooit is uitgegeven, is Gordon een vrijwel onbekende figuur gebleven wat betreft zijn bijdrage aan de Kaapse zoölogie en botanie. Zijn kollektie tekeningen, waarvan meer dan de helft zoölogisch interessant is, ligt op dit moment in de bibliotheek van het Rijksmuseum. Deze skriptie is op de eerste plaats een beschrijving van de Gordon Atlas, daarnaast wordt geprobeerd om Gordon's belang voor de 18e eeuwse zoölogie vast te stellen en om hem te vergelijken met zijn tijdgenoten aan de Kaap de Goede Hoop. Het 1e hoofdstuk beschrijft het werk van de reizigers die in de tweede helft van de 18e eeuw in zuidelijk Afrika gewerkt hebben, als achtergrond voor de studie van Gordon, wiens biografie en activiteiten in hoofdstuk 2 besproken worden. Het 3e hoofdstuk beschrijft het contact dat Gordon had met de mensen in Nederland en de invloed van het materiaal dat hij naar Europa stuurde. Hoofdstuk 4 tenslotte is een analyse en beschrijving van alle zoölogische tekeningen in de Gordon Atlas.

Deze skriptie is het resultaat van een onderzoek dat werd gedaan onder leiding van Rob Visser, die voor zijn interesse en daadwerkelijke hulp ook hier hartelijk dank gezegd wordt. Geen enkel werk van dit karakter is mogelijk zonder de hulp van mensen die aangrenzende gebieden bestudeerd hebben. Ik heb mogen profiteren van correspondentie met D.Cannegieter, P.Cullinan, V.S.Forbes, J.C.Nix, H.W.J.Picard en P.J.P.Whitehead. De heer E.D. Haga van het Rijksmuseum heeft mij al vele jaren geleden attent gemaakt op het bestaan van de Gordon Atlas, en hij heeft

mij ook tijdens deze studie zoveel mogelijk geholpen en altijd gastvrijheid verleend. Bibliografische studies zijn nooit mogelijk zonder de aanwezigheid en openbaarheid van bibliotheken en archieven, en ik heb daarvan op vele plaatsen gebruik mogen maken. Ik zal niet alle gastvrije instituten noemen, een speciaal woord van dank is echter op zijn plaats voor de Artis-bibliotheek in Amsterdam, waar ik altijd welkom was.

Inhoud

Inleiding	2
Inhoud	4
Afkortingen	6
<u>Hoofdstuk 1</u>	
1.1 Zoölogie aan de Kaap vóór 1770	7
1.2 Carl Peter Thunberg (1743-1828)	8
1.3 Anders Sparrman (1748-1820)	10
1.4 De twee Forsters	12
1.5 De "Forster collection"	13
1.6 Francis Masson (1741-1805)	14
1.7 Masson's tekeningen	16
1.8 William Paterson (1755-1810)	17
1.9 De Paterson tekeningen	18
1.10 Hendrik Swellengrebel (geb. 1734)	19
1.11 De Swellengrebel-kollektie	19
1.12 François Levillant (1753-1824)	20
1.13 De Levillant-collection	21
1.14 De Neense Kaapexpeditie van 1786-1788	21
Noten bij Hoofdstuk 1	23
<u>Hoofdstuk 2</u>	
2.1 Biografie van Robert Jacob Gordon	26
2.1.1 Inleiding en overzicht	26
2.1.2 Genealogie	27
2.1.3 Jeugdijaren	29
2.1.4 Eerste Kaapreis (1773-1774)	30
2.1.5 Laatste verblijf in Nederland	31
2.1.6 De eerste jaren aan de Kaap (1777-1780)	32
6a Kaapse geschiedenis	32
6b Gordon biografie	33
2.1.7 Huwelijk en nageslacht	35
2.1.8 De vierde Engelse oorlog (1781-1784)	36
8a Kaapse geschiedenis	36
8b Gordon biografie	38
2.1.9 De jaren 1784 tot 1793	39
9a Kaapse geschiedenis	39
9b Gordon biografie	41
9c Invoer van merinoschape	42
2.1.10 Gordon als persoon	43
2.1.11 Overgave aan Engeland en zelfmoord (1793-1795)	46
11a Kaapse geschiedenis	46
11b Gordon biografie	47

2.1.12	De weduwe Gordon na 1795	48
2.2	De expedities in het binnenland	50
2.2.1	Eerste expeditie, 6 okt.1777 - 8 maart 1778	51
2.2.2	Tweede expeditie, 28 aug.1778 - 25 jan.1779	52
2.2.3	Derde expeditie, 27 juni 1779 - 13 jan.1780	54
2.3	Wetenschappelijke resultaten van het verblijf aan de Kaap	56
2.3.1	De omvang van Gordon's interesse	56
2.3.2	Gordon's museum en instrumenten	56
2.3.3	Beschrijving van het bekende Gordon materiaal	58
2.3.4	Hoop op publikatie	63
2.4	Geschiedenis van Gordon's tekeningen en notities	64
	Noten bij Hoofdstuk 2	71

Hoofdstuk 3

3.1	Gordon's correspondentie	74
	Lijst van bestaande brieven van R.J.Gordon	75
3.2	Zoölogisch materiaal dat Gordon naar Europa zond	77
3.2.1	Resultaten van de Kaapprois in 1773-1774	77
3.2.2	Vosmaer's Regnum Animale	77
3.2.3	De catalogus van Vosmaer (1800)	78
3.2.4	Allamand in de Histoire Naturelle	80
3.2.5	Correspondentie van Gordon	81
3.2.6	De Gordon Atlas	84
3.2.7	Zoölogisch materiaal van Gordon:samenvatting	84
3.2.8	De giraf van Gordon	85
3.2.9	Levende dieren	88
3.3	Het lot van het zoölogische materiaal	90
3.3.1	Stadhouderlijk kabinet	90
3.3.2	De stadhouderlijke menagerien	91
3.3.3	Academisch Kabinet te Leiden	92
3.4	Allamand's bijdrage aan Buffon	95
3.4.1	Bibliografie en datering	95
3.4.2	Gordon's hulp aan Allamand	99
	Noten bij Hoofdstuk 3	106

Hoofdstuk 4

4.1	Gordon's zoölogie	109
4.2	De Gordon Atlas	109
4.2.1	De inhoud	109
4.2.2	Datering	110
4.2.3	De kunstenaar	111
4.2.4	Handschriften	113
4.3	De Stafford-Manuskripten	116

4.4	Tekeningen in Africana Museum	116
4.5.1	Gordon's literaire bronnen	117
4.5.2	De methode van Gordon	118
4.6	Zoogdieren	119
4.7	Vogels (Aves)	157
4.8	Niet Zuid-Afrikaanse vogels	172
4.9	Reptielen (Reptilia)	173
4.10	Vissen en evertobraten	174
	Noten bij Hoofdstuk 4	175
5.	Bibliografie	179
	Appendix 1: Gordon Atlas	195
	Appendix 2: Stafford Manuscripten	256

Afkortingen

Behalve de gebruikelijke, heb ik ook de volgende afkortingen gebruikt:

- A. Antilope
- A.R.A. Algemeen Rijskarchief, Den Haag
- B.M. British Museum, London
- B.M.N.H. British Museum (Natural History), London
- GA. Gordon Atlas
- Ms. Manuscript (meervoud Mss.)
- repr. gereproduceerd in:
- sp. species, soort
- RINNH Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden
- St. Stafford-Manuscripten (vaak met nummer dat verwijst naar Appendix 2).
- sup. supplement
- VOC Verenigde Oostindische Compagnie.

Hoofdstuk 1

1.1. Zoölogie aan de Kaap vóór 1770.

Vanaf 1652, het jaar waarin Jan van Riebeeck voor het eerst landde op de Kaap de Goede Hoop, zijn er geregeld reizigers geweest die de omgeving van Kaapstad of een deel van het binnenland verkend hebben. Een bloemlezing uit de aan papier toevertrouwde ervaringen uit de periode 1652-1702 maakte Raven-Hart (1971). Verscheidene journalen van de enkele moedigen die zich verder van de bewoonde gebieden waagden werden gepubliceerd in de 'Reizen in Zuid-Afrika' van Molsbergen (4 vols., 1916-1932). Een ieder die het Zuid-Afrikaans land doorkruiste moest de dieren- en plantenwereld haast wel observeren. Dit heeft in de eerste honderd jaar echter nauwelijks geleid tot nauwkeurige beschrijvingen van de fauna, of zelfs maar tot pogingen om de waarnemingen in detail op schrift te stellen. Meestal vermelden de reizigers alleen maar namen van dieren, wat in retrospectief best interessante informatie heeft opgeleverd, maar wat de tijdgenoten weinig idee zal hebben gegeven over uiterlijk en variatie van de Kaapse dieren.

De enige opmerkelijke uitzondering hierop is de 'Caput Bonae Spei' Hodiernum' uit 1719 van de Duitser Peter Kolb (1675-1726).¹ Daarvan bestaat ook een Nederlandse editie in twee delen (1727). Kolb werkte aan de Kaap in V.O.C. dienst van 1705 tot 1715 en in die tijd verzamelde hij allerlei gegevens over de zuidpunt van Afrika. Hij schijnt echter niet of nauwelijks in het binnenland gereisd te hebben. In zijn boek probeert hij een compleet overzicht van de dierenwereld te geven, alfabetisch gerangschikt, en hij behandelt "alle dieren" (zoogdieren, reptielen en amfibieën) in hoofdstuk 11 (deel I, 1727:162-206); de vogels in hoofdstuk 12 (1727: 206-226); de vissen in hoofdstuk 13 (1727:227-249) en tenslotte de "slangen en andere insecten" in hoofdstuk 14 (1727:250-269). Kolb bleef in de vijftig jaar na hem praktisch de enige bron voor informatie

over de Kaapse fauna.²

Aan het eind van de zestiger jaren van de 18e eeuw komt er vrij plotseling een einde aan deze wetenschappelijke verwaarlozing van de dierenwereld in vreemde gebieden. De zoölogen in Europa waren begonnen aan een wereldomvattende inventarisatie van de fauna en men moet toen gekonkludeerd hebben dat de exotische dieren slechts in zeer beperkte mate bekend waren. Rond 1770 neemt men dan de faunistische exploratie van onbekende gebieden ter hand. Zuidelijk Afrika wordt daarbij niet vergeten.

Er is al veel geschreven over de wetenschappelijke verkenning van het Kaapse binnenland, over mannen als Thunberg, Sparrman, J.R.Forster, G.Forster, Masson, W.Paterson, Swellengrebel, Gordon en Levillant. De omvang van hun expedities en de geografische, ethnologische en botanische resultaten zijn meestal redelijk nauwkeurig geanalyseerd. Over hun bijdrage tot de zoölogie is hoogstens zeer summiere informatie gepubliceerd. Binnen de voor deze scriptie beschikbare tijd bleek het niet mogelijk de zoölogische resultaten van de genoemde reizigers diepgaand te bestuderen. Om toch een idee te geven over de omvang van hun werk geef ik hier mijn persoonlijke impressie over hun waarnemingen zoals ze die publiceerden, soms aangevuld met informatie over tekeningenkollekties. Vooral het werk van Sparrman, de twee Forsters en Thunberg over de Kaapse fauna is zeker nader onderzoek waard. De bestaande biografische literatuur over de Kaapreizigers heb ik slechts kort samengevat.

1.2. Carl Peter THUNBERG (1743-1828).

Thunberg, geboren in Jönköping (Zweden), studeerde medicijnen en natuurlijke historie aan de universiteit van Uppsala, o.a. onder Carolus Linnaeus (1707-1778). In 1772-1775 was hij aan de Kaap in dienst van de V.O.C. om nederlands te leren. Hij reisde daarna naar Java, verbleef lang in Japan en keerde via Ceylon en de Kaap (april tot mei 1778) terug naar Zweden. Hij arriveerde daar in maart 1779.

Al in 1777 was hij benoemd tot professor in de botanie aan de universiteit van Uppsala, waaraan later nog leeropdrachten in medicijnen en filosofie werden toegevoegd. Hij stierf in 1828 (Karsten 1939a, Forbes 1965:25).

Tijdens zijn eerste verblijf in zuidelijk Afrika (16 april 1772 tot 2 maart 1775) maakte Thunberg drie lange expedities in het binnenland. Hij beschrijft dat in een uitvoerig reisverslag, dat pas in 1788-93 in vier delen verscheen.³ De expedities werden uitgebreid besproken door Karsten (1939b) en Forbes (1946, 1965:25ff, 40-42). De eerste tocht, 7 september 1772 - 2 januari 1773, ging oostwaarts naar de Gamtoos rivier. De tweede, met Francis Masson van 11 september 1773 - 28 januari 1774, ging eerst naar het noorden door het Bokkeveld en daarna oostwaarts tot de Sondagsrivier. De derde tocht, eveneens met Masson, 29 september - 29 december 1774, reikte noordwaarts tot het Roggeveld en het Calvinia distrikt.

Thunberg is op de eerste plaats beroemd als botanicus, de auteur van de Flora Capensis (1807-23) en de Flora Japonica (1784). Hij publiceerde daarnaast een groot aantal entomologische verhandelingen. Het boek over zijn reizen staat vol met zoölogische waarnemingen. Evenals de meeste van zijn tijdgenoten noemt hij alleen de namen van de dieren, gewoonlijk met een wetenschappelijke naam en soms met een korte opmerking over uiterlijk of gewoonten. De omvang en het karakter van een reisverhaal lenen zich kennelijk slecht voor uitgebreidere notities. Thunberg beperkt zich overigens niet tot zoogdieren en vogels, maar noemt ook allerlei reptielen, vissen en insekten. Het is niet bekend of hij ook tekeningen of huiden verstuurd of meegenomen heeft, hoewel dat wel waarschijnlijk is. Een uitwerking van zijn gegevens over de Kaapse zoogdieren verschijnt pas in 1811 (Thunberg 1811a). In dat belangrijke artikel geeft hij een opsomming van de hem bekende soorten, elk met wetenschappelijke naam en beschrijvingen van uiterlijk, gewoonten en vindplaats. Enkele

soorten behandelt hij elders nog uitvoeriger (zie literatuur). Door deze nauwkeurige publikaties heeft Thunberg een belangrijke bijdrage geleverd tot het beter bekend worden van de Zuid-Afrikaanse fauna.

Uit zijn korrespondentie met Nicolaas Laurens Burman jr. (1782-1826) uit de jaren 1820-1824 (Karsten 1939a:9-15) blijkt dat Thunberg in die periode probeerde zijn verzameling van Kaapse zoogdieren (in museum Uppsala) uit te breiden. Hij verzocht Burman, evenals Coenraad Jacob Temminck (1770-1858), hem te helpen bij de aanschaf en het transport van de Kaap van verschillende dierenhuiden, aan welk verzoek ze gedeeltelijk konden voldoen.

1.3. Anders SPARRMAN (1748-1820).

De Zweed Sparrman maakte al in 1765-66 een lange reis naar China. Na zijn terugkeer studeerde hij medicijnen in Uppsala, waar hij les kreeg van Linnaeus en Thunberg leerde kennen. Door het toedoen van Linnaeus kon hij in 1772 naar de Kaap gaan. Toen James Cook (1728-1779) op zijn tweede wereldreis van 1772-75 de Kaap aandeed, vroeg J.R.Forster aan Sparrman of hij hem als assistent wilde vergezellen. Hij accepteert dat aanbod en reist tussen 22 november 1772 en 21 maart 1775 de aardbol om. Daarna blijft hij achter in Kaapstad en keert pas in juli 1776 in Zweden terug. Behalve een korte reis naar Senegal in 1787, is hij daar de rest van zijn leven gebleven, als conservator van het kabinet van de Zweedse Akademie in Stockholm (Karsten 1957, Forbes 1965:46-47).

Sparrman publiceerde al in 1783 een verslag van zijn tijd in zuidelijk Afrika (in 2 delen).⁴ Forbes (1945, 1965:46ff) bespreekt zijn omzwervingen in het binnenland. Vanaf zijn eerste aankomst op 13 april 1772 verbleef Sparrman voornamelijk in Simonstown en in Alphen en hij maakte slechts een kort uitstapje naar Paarl. Na zijn reis met Cook maakt hij één lange expeditie in het binnenland (25 juli 1775 - 15 april 1776), naar het oosten tot de Grote Visrivier in de buurt van Cookhouse.

Sparrman was zeker zeer geïnteresseerd in de Kaapse fauna. Zijn reisverslag staat vol met, gedeeltelijk zeer uitvoerige, beschrijvingen van zoogdieren en enkele vogels. Een groot deel van die gegevens had hij ook al eerder in wetenschappelijke artikelen gepubliceerd (zie literatuur). Zijn informatie over de verschillende soorten omvat gewoonlijk het uiterlijk, de vindplaats en gewoonten en meestal voegt hij ook een wetenschappelijke naam toe. Hij schijnt maar weinig dieren anatomisch onderzocht te hebben: hij zegt dat alleen bij de neushoorn (Sparrman 1977: 83-86). Zijn artikelen zijn meestal voorzien van afbeeldingen van de beschreven soorten. Wie die tekeningen maakte is niet duidelijk. In een voorlopig reisverslag zegt Sparrman (1777c:41) te betreuren "that I was not able to draw the objects of natural history." Uit het reisboek blijkt wel dat hij huiden van sommige zoogdieren en vogels meenam naar Zweden voor het museum van de Zweedse Koninklijke Akademie in Stockholm. Kort na terugkeer in Zweden schijnt een deel van de verzameling door vuur aangetast te zijn "which has been particularly fatal to my stuffed birds, having destroyed some which were not yet described" (Sparrman 1777c:42). Enkele opgezette vogels werden door Sparrman verkocht aan Johann Gustav von Carlson en later beschreven (Sparrman 1786-89). Dit waren niet allemaal Kaapse soorten. In 1801 werden die exemplaren verdeeld tussen de koninklijke Akademie (ca.100), U.A.Grill, Gustaf Paykull en de universiteit van Uppsala. Verscheidene vogels zijn nog in het Naturhistoriska Riksmuseet van Stockholm (Medway 1976: 53, 131, Whitehead 1978b:84).

Gordon heeft Sparrman niet persoonlijk gekend maar hij las wel diens 'Voyage to the Cape of Good Hope'.⁵ Hij schreef een lang commentaar op dit boek, aanwezig tussen de Stafford Mss. (Christie's 1979, no.9) en zijn kritiek is vernietigend (zie Forbes in Sparrman 1975: 12,74). Het zal best waar zijn dat Sparrman op vele punten niet al te best geïnformeerd was en dat nog heel wat toegevoegd

diende te worden aan zijn beschrijvingen. Gordon's negatieve oordeel schijnt toch niet terecht en het lijkt oneerlijk om Sparrman in te delen bij mensen die "(are) covering their ignorance /and what they never saw/ with learned sistematical names" (ad p.368 van vol.I). Gordon was zeker geen voorstander van de Linneaanse nomenclatuur (hoewel hij ook tweemaal tot het gebruik ervan verleid werd), daarvoor was hij te diep geworteld in de werkwijze van Buffon. Dat waarschijnlijk toch niet al te bewust gekozen methodologische standpunt kan nauwelijks de reden geweest zijn voor zijn veroordeling in een dozijn folio bladzijden van een reisverslag van iemand die toevallig wel systematische namen gaf. Misschien dat het negeren van Gordon's beschrijvingen in Allamand's Buffon uitgave (3.4.2) de ware oorzaak geweest is? Een tijdgenoot van Gordon was overigens al even denigrerend over Sparrman's kennis. James Bruce (1730-1794) schrijft dat Sparrman "has distinguished himself by his illiberal use of learned foreigners, as much as by the fulsome flattery he has bestowed on his own countrymen" (Bruce 1790:105). Misschien op hetzelfde vlak ligt Thunberg's (1811a:318) bewering, hoewel zonder negatief oordeel, dat Sparrman (1779a) de *gnoe* beschreef "secundum meum exemplar" waarover Sparrman zwijgt.

Sparrman kon tijdens zijn vrij korte verblijf aan de Kaap natuurlijk geen volledig beeld krijgen van de Zuid-Afrikaanse fauna. Hij is echter veel completer, en uitvoeriger, dan zijn tijdgenoten. Zijn waarnemingen zijn redelijk nauwkeurig en origineel. Zijn bijdrage tot het bekend worden van de Kaapse zoogdieren en vogels is zeker waardevol geweest.

1.4. De twee FORSTERS.

Johann Reinhold Forster (1727-1798) was de officiële bioloog tijdens de tweede wereldreis van James Cook, 1772-1775. Zijn zoon Johann George Adam Forster (1754-1794) ging mee als tekenaar en assistent. Ze waren slechts tweemaal korte tijd aan de Kaap, nl.

van 31 oktober - 23 november 1772 (waar Sparrman zich bij hen voegde) en van 2 maart - 27 april 1775. Ze probeerden in die tijd zoveel mogelijk materiaal over de zoogdieren (vooral antilopen) en vogels te verzamelen. De studie van de planten lieten ze over aan Thunberg en Masson. Op de terugreis namen ze minstens ook een *klipspringer*, twee secretarisvogels en een springhaas levend mee (G.Forster 1777:64-65 ; J.R.Forster 1781; Hoare 1976:86-7,128-9).

Ondanks het korte verblijf hebben de Forsters heel wat gegevens en huiden aan de Kaap kunnen bijeenbrengen. George's tekeningen worden hierna besproken (1.5). De verzamelde of gekochte huiden van zoogdieren en vogels gaf J.R.Forster na terugkeer in Londen aan het British Museum en de Royal Society (Forster 1781:4 noot, zie Whitehead 1978b:69). J.R.Forster besteedde veel tijd, zowel in Londen als later in Halle, aan de uitwerking van de zoölogische resultaten van Cook's tweede reis (Hoare 1976:137,266). In zijn tijd is echter de neerslag daarvan, de belangrijke 'Descriptions Animalium', onuitgegeven gebleven, hoewel het manuscript wel door enkele 18e eeuwse zoölogen bestudeerd is (Lichtenstein 1814:150, Hoare 1976:137-8, 266-7, Whitehead 1978a:26-27). Dit werk werd pas in 1844 met minimale voetnoten uitgegeven door Lichtenstein (1844). J.R.Forster publiceerde slechts twee artikelen over Kaapse dieren (1778, 1781). Veel van zijn gegevens zijn wel in druk verschenen, echter op onverwachte en weinig bekende plaatsen, zoals in de supplementen op Buffon & Daubenton's *Histoire Naturelle* (ed.Parijs, zie 3.4.1) en in de voetnoten van Forster's vertaling in het Duits van Levaillant's '*Voyages*' (Forster, ¹⁷⁹⁰1796, zie Hoare 1976:289-90, 367-8 en hoofdstuk 4). Tot nu toe zijn deze bronnen betreffende J.R.Forster's zoölogische werk nog niet uitgewerkt.

1.5. De "Forster collection".

De botanische en zoölogische tekeningen die George Forster tijdens Cook's tweede reis maakte, in totaal 271, werden in 1776

gekocht door Joseph Banks (1743-1820) en vandaar kwamen ze tenslotte in het British Museum (Natural History). De kollektie bevat enkele tekeningen van Kaapse dieren: 24 zoogdieren, 22 vogels en 3 vissen (Whitehead 1978a, Lysaght 1959:280-310). Drie van de tekeningen mogen hier nader besproken worden vanwege de relatie met de kunstenaar van de Gordon Atlas. Er zijn twee schetsen van een bergeend Casarca cana (Gmelin, 1789), mannetje en vrouwtje (fol. 69, 70). Lichtenstein (1844:44) beschrijft de soort: "50. Anas montana F." met "(Fig. picta Schumacher)." Tekening 115 is een kraanvogel, Grus carunculatus (Gmelin, 1789) die werd geschetst in de menagerie van het kasteel aan de Kaap. Het onderschrift luidt "G.F. 1773. Ardea palearis. Cape B. Sp." Lichtenstein (1844:47) echter zegt "Fig. picta Schum." Volgens Lysaght (1959:299), die Schumacher's overige werk niet kent, laat George Forster's monogram op de schets geen twijfel bestaan over wie de tekenaar was. Whitehead (1978a:30) is voorzichtiger als hij schrijft, "there is no reason why George should not have finished off the drawing and ... have put his name to it." In een ms. catalogus die één van de Forsters van de kollektie maakte (BMNH, Zoology Library, 89ff, cat. B in Whitehead 1978a:32) staat bij de bergeend dat "Mr. Forster has a drawing in colour made by a soldier at the Cape." Schumacher moet deze tekeningen in of voor 1775 gemaakt hebben. De andere verzamelingen tekeningen van George Forster bevatten ook enkele van Kaapse dieren (Whitehead 1978a:46, 1978b:68).

1.6. Francis Masson (1741-1805).

Masson, geboren in Aberdeen, begon al vroeg te werken in de botanische tuin van Kew. Door bemiddeling van Banks kreeg hij de mogelijkheid planten te gaan verzamelen aan de Kaap. Hij arriveerde daar op 30 oktober 1772 op de 'Resolution', het schip van Cook waarop ook de Forsters waren. Hij keerde vroeg in 1775 terug in Londen.

In 1776-1782 was hij op de Azoren, Madeira, Tenerife en West-Indië, 1783-1785 in Spanje en Portugal, in 1786-1795 voor de tweede maal in Zuid-Afrika en 1797-1805 in Noord-Amerika. Hij overleed te Montreal in 1805 (Britten 1884a, Karsten 1958, Forbes 1965:37-38).

Het verblijf aan de Kaap in 1772- 1775 beschreef Masson (1776) in een brief aan de Royal Society, waarin hij beknopte informatie geeft over zijn drie expedities (Forbes 1947, 1965:39-45, Karsten 1959a,b, 1939c). De eerste tocht met Franz Pehr Oldenburg, december 1772 - januari 1773, ging naar Swellendam. De tweede en derde, beide met Thunberg, zijn hierboven (1.2) al genoemd. Over de activiteiten tijdens Masson's tweede verblijf aan de Kaap (1786-1795) van niet minder dan negen jaar, heeft hij praktisch niets uitgegeven. Er zijn vage aanwijzingen dat hij minstens vijf expedities in verschillende delen van het binnenland gemaakt heeft. Forbes (1965:37-38) en Karsten (1959b) analyseren de summiere bewijzen daarvoor.

Francis Masson was op de eerste plaats een botanicus, of plantenverzamelaar. Hij zond veel levende planten naar Kew en maakte een herbarium (Britten 1884a:119), evenals een kollektie plantentekeningen (1.7). Zijn botanische korrespondentie omvat brieven aan Thunberg en Linnaeus filius (Karsten 1958, 1959b). Zijn zoölogische waarnemingen waren kennelijk meer toevallig dan opzettelijk. In het reisverslag (Masson 1776) noemt hij slechts de namen van een klein aantal zoogdiersoorten, soms met een korte karakterisering en een systematische naam. Sommige soorten worden door hem voor het eerst in de literatuur vermeld. Hij schijnt ook vogels verzameld te hebben want hij klaagt over het gebrek aan boeken waardoor hij niet in staat is "to settle one half of those which I collected on this journey" (Masson 1776:286, cf.291). In een latere opsomming (Masson 1796:v) noemt hij slechts zes zoogdieren bij naam. Uit notities van Banks op vier tekeningen in de "Masson-collection"(1.7) blijkt dat Masson enig materiaal

zoals gedroogde vogelhuiden, tekeningen en korte waarnemingen zond aan John Pringle (1707-1782), de toenmalige president van de Royal Society. Dat zou dan zijn belangrijkste zoölogische activiteit geweest zijn.

1.7. Masson's tekeningen.

Masson maakte een grote verzameling botanische tekeningen, sinds 1884 in het British Museum (Natural History), Botany department. (Britten 1884b, Baker 1885, Karsten 1961). De kunstenaar is onbekend. De suggestie dat het Oldenburg was wordt tegenwoordig afgewezen (Karsten 1961:18). Masson, "while employed in 1775 (sic) at the Cape of Good Hope, ... unexpectedly met with, among the Dutch soldiers who then guarded that colony, an artist of great skill as a designer of the objects of natural history. Availing himself of the circumstance, he formed a considerable portfolio of coloured drawings of the samples of the more curious objects of his pursuit" (Kerr 1818:199). Dit zou erop wijzen dat Masson niet zelf tekende. De botanische schetsen worden echter bewaard "in a cover on which it is stated that (with named exceptions) they were made by him [-Masson]: and No.115 is inscribed in Masson's handwriting, "P. Masson pinxt." (Forbes 1965:38). Er zijn twee platen waarop Jonas Dryander (1748-1810), de bibliothecaris van Banks, schreef: "Webber, copied from a drawing of Captain Gordon's at the Cape of Good Hope" (Britten 1884b, Dyer 1948:48).⁶ Dat was John Webber (?1750-1793), de kunstenaar van Cook's derde wereldreis, 1776-1780. Zonder verdere vergelijking kan dit probleem niet opgelost worden. De 'Stapeliae Novae' van Masson (1796) bevat ook minstens twee platen die direkt overeenkomen met tekeningen in de Gordon Atlas (Dyer 1948:48-50), nl. pl.13 van Stapelia pulvinata en pl.40 van Stapelia gordonii. Masson had de laatste soort nooit gezien en dankte zijn informatie aan Gordon (Masson 1796, pl.40).

Tijdens het eerste verblijf aan de Kaap, zond Masson ook zoölogische tekeningen terug naar Engeland waar ze in het bezit van

Banks kwamen. Deze 'Masson-kollektie' is nu in het British Museum (department of Prints and Drawings) in een band (199*b 4) waarin een gemengde verzameling van 130 tekeningen (Lysaght 1959:345-349, Whitehead 1978a:26).⁷ Volgens Lysaght maakte Gordon nos.35-45 en 52-57, van wie Masson ze aan de Kaap kopieerde. De zoogdiertekeningen nos. 26,34,46-48,50,51,58-60 behoren mogelijk tot dezelfde categorie.⁸ Verscheidene van de schetsen zijn door Banks geannoteerd: "Sent from Cape of Good Hope by Mr. Mason (sic) to Sir John Pringle" e.d. (34,36, 39,41,43,44) of "Mr.Mason Cape of Good Hope 1773" (35) of "... 1775" (40,42,45). Lysaght (1959:264) beweert dat deze tekeningen en die in de Gordon Atlas zijn "identical in style ... and some are indeed duplicates." ² Deze uitspraak dient nog gesubstantieerd te worden.

1.8. William PATERSON (1755-1810).

Het is onbekend waarom William Paterson, geboren in Montrose in Schotland, op 21-jarige leeftijd als plantenverzamelaar naar de Kaap ging, met de financiële steun van de Countess of Strathmore. Hij was daar van mei 1777 tot maart 1780 (Forbes 1965:81). Na terugkeer nam hij dienst in het engelse leger, ging naar India (1781) en in 1791 naar New South Wales waar hij in 1794 Philip Gidley King als gouverneur opvolgde. Hij is het grootste deel van zijn verdere leven in Australië en omgeving gebleven (Dictionary of National Biography, XV: 471-473).

In het reisverslag over zijn verblijf in zuidelijk Afrika, eerst gepubliceerd in 1789 ¹⁰, geeft Paterson summiere informatie over zijn vier expedities in het binnenland (Forbes 1948, 1965:83-91): 1. met Gordon, 6 oktober 1777 - 13 januari 1778, oostwaarts naar Beervlei (zie 2.2.2); 2. met Sebastiaan van Reenen, 22 mei 1778 - 20 november 1778, noordwaarts tot de Oranjerivier bij Goodhouse; 3. met S.van Reenen, Naartin Theunis en Jacob Koch, 23 december 1778 - 23 maart 1779, naar het oosten tot Keis Kama; 4. gedeeltelijk met Gordon, en met S. van Reenen, Jacobus van Reenen, Pieter Pienaar en H.Engelbregt,

18 juni 1779 - 21 december 1779, noordwaarts naar de monding van de Oranjerivier, terug naar Ellenboogfontein en opnieuw naar de rivier bij Goodhouse en ongeveer 8 dagen ten noorden ervan (zie ook 2.2.4).

Paterson heeft in totaal zo'n 20 maanden in de weinig bewoonde gebieden van het Zuid-Afrikaanse binnenland doorgebracht. Zijn reisverslag was niet meer dan een "series of facts, noted down upon the spot" (Paterson 1790). Het is daarom misschien niet terecht om Paterson's interesse in de zoölogie af te meten aan de summiere gegevens daarin. Hij zegt geregeld dieren gezien of geschoten te hebben, meestal echter geeft hij alleen de naam. Slechts de giraf beschrijft hij iets uitvoeriger (Paterson 1790:126-127, plaat bij p.125).¹¹ Het is mogelijk dat hij de dieren wel nauwkeuriger observeerde maar dat hij het niet nodig achtte om ze uitgebreid te behandelen omdat Sparrman's boek van 1783 al zoveel eenders gegevens bevatte (Paterson citeert lange passages over hottentotten en kaffers uit dat boek). Voorts schijnt Paterson's tekeningenverzameling (1.9) in Europa nauwelijks bekend geweest te zijn. Zijn bijdrage tot de vermeerdering van de kennis over de Kaapse fauna (?en flora) in Europa is zeker bijzonder klein geweest.

1.9. De Paterson tekeningen.

Op dit moment moet ik volstaan met het aangeven van het bestaan van deze uitgebreide kollektie omdat hij nog niet beschreven is. Hij bestaat uit 3 banden en is in het bezit van de heer H.F.Oppenheimer in Johannesburg. Sir Ernest Oppenheimer kocht de verzameling in 1930. De albums II en III bevatten alleen tekeningen van planten, album I omvat 116 tekeningen van dieren.¹² Twaalf hiervan komen direkt overeen met schetsen in de Gordon Atlas (P.17 - G.A.205; 19 - 203; 34 - 230; 35 - 231; 81 - 280; 84 - 327; 91 - 340; 92 - 339; 93 - 326; 94 - 112; 97 - 110; en 108 - 102). De maker van de tekeningen is onbekend, maar de suggestie lijkt te zijn dat noch Gordon, noch Schumacher, noch Paterson zelf verantwoordelijk is.¹³ Dit probleem vereist nader onderzoek.

1.10. Hendrik SWELLENGREBEL (geb.1734).

Deze Hendrik Swellengrebel jr. was de zoon van Hendrik S., die van 1739 tot 1751 goeverneur van de Kaapkolonie was en zich daarna terugtrok op een landgoed bij Doorn. De jonge Hendrik studeerde eerst rechten en werd daarna domdeken van Utrecht. Hij bezocht zijn geboorteland nog eenmaal, in 1776-77, in welke periode hij drie expedities in het binnenland ondernam (Hallema 1951:9). De eerste, 10 september 1776 - 26 december 1776, naar het noordoosten en langs de zuidkust, de tweede van 12 tot 29 januari 1777 naar Heerenlogement en de monding van de Olifantsrivier, en de derde van 18 tot 31 juli 1777 naar Saldanha- en St.Helenabasi. De dagboeken van deze reizen zijn, nog onuitgegeven, in het bezit van de familie Swellengrebel in Hilversum.

1.11. De Swellengrebel-kollektie.

Ter illustratie van het reisjournaal liet Swellengrebel tekeningen maken. De verzameling bevat 67 (niet 66) aquarellen grotendeels met topografische voorstellingen. Hallema (1951) gaf er 56 van uit in zwart-wit.¹⁴ Er zijn acht tekeningen van zoogdieren (Hallema 1951:10-11, Nix 1974:32-34):

- 20. 'Eland'. 21. 'De Rinoster Jagt bij de Kleene Visch Revier'.
- 22. 'Een Rinoster'. 22a. idem. 40. 'De Bockejagt in bigin van van de Camtebou'.
- 41. 'Springbokken, gesigt op Bruintjes Hoogte'.
- 42. 'Buffeljag bij Berevlei'. 66. 'Tekeninge van binnelandse dieren' (door ? kaffers).

Hiervan werden alleen 21, 40 en 42 door Hallema gereproduceerd. Plaat 3 is gesigneerd: "Gezicht op de Baai Falsch van de Hottentots Hollandskloof - Cabo de Goede Hoop 1777 Johannes Schumacher fecit." Plaat 4, het verlengde van 2 en 3, heeft een dergelijke handtekening (Hallema 1951:9 noot). De overige tekeningen hebben vaak wel een onderschrift (jammer genoeg niet mede gereproduceerd in Hallema), maar geen signatuur. Men neemt aan dat alle 67 tekeningen aan Schumacher toegeschreven moeten worden (Nix 1974:9).

1.12. Francois LEVAILLANT (1753-1824).

Levaillant, geboren uit Franse ouders in Paramaribo, kwam in 1763 naar Europa. Hij bezocht de Kaap de Goede Hoop van 14 april 1781 tot 14 juli 1784. Hij keerde daarna via Nederland terug naar Frankrijk waar hij sinds 1796 woonde in Sézanne (Sclater 1929:188, Stresemann 1951:89ff, Bokhorst 1973a). Levaillant beschreef zijn activiteiten in zuidelijk Afrika in twee verslagen van totaal vijf delen, nl. de 'Voyage' in 1790 en de 'Second Voyage' in 1795, boeken die direkt zeer populair werden (Robinson 1973). Hij maakte dus twee expedities in het binnenland die dankzij verschillende onjuistheden en de onduidelijke chronologie in de boeken wel betwijfeld zijn, maar nu toch als historisch aangenomen worden. De discussie daarover is o.a. te vinden in Pearson (1912), Forbes (1950), Grant (1957), Forbes (1958 en 1965:117ff, 1973). De eerste tocht, van december 1781 tot oktober 1782, ging oostwaarts naar de Grote Visrivier. De tweede van juni tot december 1783, naar het noorden tot de Oranje rivier en door het zuiden van Namibië.

De belangstelling van Levaillant was voornamelijk ornithologisch, en op dat gebied zou hij een belangrijke bijdrage leveren. Hij verzamelde een grote hoeveelheid vogelhuiden, en kennelijk ook enkele van zoogdieren¹⁵. Ongeveer 2000 exemplaren daarvan verkocht hij snel na aankomst in Europa in 1784 aan Jacob Temminck, Raye van Breukelerwaard en Holthuyzen. Later kwam een groot deel van deze drie kabinetten in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden (Grant 1957:95, Stresemann 1951). Het restant van de kollektie nam Levaillant mee naar Parijs waar het in 1797-98 voor het Muséum d'Histoire Naturelle gekocht werd (Grant 1957:95). Enige tijd later publiceerde hij zijn gegevens over de Zuid-Afrikaanse vogels in het monumentale 'Histoire Naturelle des Oiseaux d'Afrique' (6 delen, 1796-1808), waarin hij 284 soorten op 300 platen beschrijft - waarvan echter slechts 134 soorten echt aan de Kaap voorkomen (Sundevall 1857, Winterbottom 1973). Ondanks het feit dat al Levaillant's

werk zeer behoedzaam gebruikt moet worden, is het zeer belangrijk geweest voor het beter bekend raken van de vogelwereld van zuidelijk Afrika, al was het alleen maar vanwege de grote populariteit en de algemene verspreiding die zijn boeken genoten.

1.13. De Levaillant-collection.

In 1963 werd door de Library of Parliament van Kaapstad een grote kollektie tekeningen van Levaillant gekocht en later geheel in kleur met uitgebreide aantekeningen uitgegeven (Quinton & Lewin Robinson 1973). De ingewikkelde geschiedenis ervan wordt besproken door Bokhorst (1973b), de kunstenaars ervan door Bokhorst (1973c). Er zijn een groot aantal tekeningen van planten (Jordaan 1973), van zoogdieren (Meester 1973), van reptielen en insekten (Skaife 1973). Vreemd genoeg is er slechts één schets van een vogel, een flamingo (Winterbottom 1973, pl.112). Het is te hopen dat de Gordon Atlas, minstens even belangrijk en zelfs uitgebreider hoewel misschien artistiek minder hoogstaand (Quinton & Lewin Robinson 1973:xvii) eens op een even fraaie wijze uitgegeven kan worden.

1.14. De Weense Kaap-expeditie van 1786-1788.

Op last van keizer Joseph II maakten twee Oostenrijkers vanaf 1786 een verzamelreis naar de Kaap. De leider Franz Boos, geboren in 1753 te Frauenalp (Garside 1942:209), werd na terugkeer in Wenen benoemd tot directeur van de dierentuin in Schönbrunn in 1790 (Giese 1962:92). Hij werd in Zuid-Afrika bijgestaan door Georg Scholl, over wie weinig bekend is en wie voor vertrek als "tuinman" aangeduid wordt (Kronfeld 1894:3). Hun tijd ^{aan de Kaap} is iets beter gedokumenteerd dan hun biografien (Kronfeld 1894, Garside 1942, Giese 1962:83-92). Boos en Scholl vertrokken op 24 februari 1786 uit Amsterdam met de opdracht van Johann Philip Graf Cobenzl om zoveel mogelijk planten en dieren, zowel dood als levend, te verzamelen (Giese 1962:84). Forbes (1965:38) is dus wel wat eenszijdig als hij hen als "plant collectors" kenschetst. Na aankomst op 1 juni 1786 begonnen ze

direkt hun verzamelactiviteiten en ze stuurden enkele van hun resultaten snel naar Wenen. Van 18 februari 1787 tot 20 januari 1788 bezoekt Boos alleen Isle de France, en Réunion. Hij keert daarvan terug met bijna een scheepslading botanische, zoölogische en ethnografische bijzonderheden, die hij op 5 februari 1788 naar Wenen meenam. Hij arriveert daar op 22 augustus met "215 grosse, 15 kleinere Kübel und 25 Kisten mit Vegetabilien und Tierhäuten zum Ausstopfen ... und verschiedene Verschlöße mit Tieren" (Kronfeld 1894:5, Giese 1962:90). Hij nam ook verscheidene levende dieren mee, oa. twee zebra's, 11 apen en zo'n 250 vogels (Giese 1962:90-91). Scholl blijft al die tijd aan de Kaap om de verzamelingen te verzorgen en aan te vullen en hij keert pas in 1799 naar Wenen terug.

Scholl en Boos samen, en Scholl alleen, hebben vrijwel zeker gereisd in het binnenland van de Kaap. Die expedities reikten mogelijk tot de Sneeuwberg in het oosten en Namaqualand in het noorden. Zowel Gordon als Masson zouden hen vergezeld kunnen hebben (Garside 1942: 213-214 ¹⁶, Forbes 1965:38, zie 2.1.9b). De planten die Boos, en later Scholl, meebrachten werden bewerkt door baron Nikolaus Joseph Jacquin (1727-1817) in zijn boeken over de Kaapse flora. De dierenhuiden en skeletten -o.a. van een giraf (Giese 1962:141) - werden opgeslagen in het museum in Wenen.¹⁷ Zover ik heb kunnen nagaan, is dat materiaal toen niet bewerkt. Het is daarom moeilijk om vast te stellen of de kollekties meer dan een lokale invloed gehad hebben.

Noten bij Hoofdstuk 1.

1. Biografie van Kolb in Sclater 1929:186 en Mohr 1967:9.
2. De Franse Abbé de la Gaille (1713-1762) bezoekt de Kaap in 1750, waar hij veel materiaal verzamelde. Zijn boek van 1763, 'Journal historique du voyage fait au Cap de Bonne-Espérance' bevat echter slechts weinig verwijzingen naar de fauna van Zuid-Afrika (zie Sclater 1929:186). Een andere kortstondige Kaapbezoeker was Pierre Sonnerat (1745-1824) die in het tweede deel van zijn 'Voyage aux Indes Orientales et a la Chine' (1782) één zoogdier en vijf vogels van zuidelijk Afrika beschrijft en soms afbeeldt.
3. Origineel in het Zweeds, 'Resa uti Europa, Africa, Asia, förrättad Åren 1770-1779', Upsala, I 1788, II 1789, III 1791, IV 1793. Al snel verschenen verscheidene vertalingen (Karsten 1939b:105-106). Ik gebruikte de eerste duitse vertaling: Thunberg 1792-94.
4. Oorspronkelijk in het Zweeds 'Resa till Goda Hopps-Udden, södra Pol-Kretsens och omkring Jordklotet ... Åren 1772-76,' 2 delen, Stockholm 1783. Er verschenen snel meerdere vertalingen, zie A.M.Lewin Robinson, 1946. "A contribution to the bibliography of Sparrman's Voyage to the Cape of Good Hope", Quarterly Bulletin S.A.Library, 1(2):42-48. Ik gebruikte de recente uitgave van de Van Riebeeck Society (1975,1977), met korrekties naar de tweede engelse editie van 1786.
5. Gordon gebruikte de tweede engelse editie van Sparrman's Voyage, London, 2 vols., 1786. Zie Forbes in Sparrman 1975:174 noot.
6. De tekst in Dyer (1948:48) lijkt verkeerd afgedrukt. De informatie over de platen van Masson wordt onterecht gegeven als een citaat van Kerr (1818). Het kan niet uitgemaakt worden of Dyer verwijst naar Masson's 'Stapeliae Novae'(1796) of naar de botanische tekeningen in het BMNH.
7. Andere kunstenaars in 199*b 4 volgens Whitehead (1978a): John Cleveley, John Frederick Miller en James Miller.

8. Het is onduidelijk waarop Lysaght (1959) de attributie van de niet geannoteerde tekeningen (37,38,52-57) baseert. Een ander in de serie, no.49, behoort er zeker niet toe. Van de zoogdierschetsen is alleen no.34 door Banks aan Masson toegeschreven, de andere kunnen best uit een andere bron stammen.
9. Lysaght vergeleek de tekeningen niet zelf. De platen van beide kollekties zijn nooit naast elkaar gelegd. Ik had daar ook geen gelegenheid voor.
10. De eerste editie van Paterson's boek schijnt zeldzaam te zijn want hij wordt weinig gebruikt. Ik had alleen de (eendere) editie van 1790 ter beschikking. Een (beknopte?) vertaling van het boek van Paterson die onopgemerkt bleef, is: 'Voyage de William Paterson dans la Cafrerie, en 1777,1778, et 1779' in *Abrégé de l'histoire générale des voyages*, XXV. Paris, Moutardier, 1802, pp.398-453.
11. Paterson gaf na terugkomst in Londen een huid van een giraf aan John Hunter (1728-1793).
12. De kollektie wordt kort beschreven door prof. V.S.Forbes in brieven aan mij van 8/2/1979 en 3/3/1979.
13. Nadere gegevens zullen gepubliceerd worden in het voorwoord van een nieuwe uitgave van Paterson's reisverslag, mogelijk eind 1979.
14. Zie ook: 'The Cape of Good Hope 1776-1777, watercolours by Johannes Schumacher, exhibited at the Drostdy museum 24th November 1977 - 22nd December 1977' (2 pp. engels, 2 pp. Afrikaans) en het bijbehorende 'Some supplementary notes on the watercolours by J.Schumacher', Drostdy-museum, 1977 (7 pp. engels, 7 pp. Afrikaans) door J.C.Nix.
15. Na terugkeer in Parijs gaf hij een opgezette giraf aan de Galerie de Zoologie in Parijs.
16. Volgens N.J.Jacquin, 1806-1819. 'Stapeliarum in hortis Vindobonensibus cultarum descriptiones.' Wien. (niet gezien)
17. Scholl en Boos beperkten zich niet tot Kaapse dieren, ze kochten

ook dieren die uit oostelijker streken aangevoerd werden. Scholl nam in 1799 een levende jonge Javaanse neushoorn (Rhinoceros sondaicus Desmarest, 1822) mee die echter onderweg stierf. Hij had dat dier zonder twijfel aan de Kaap gekocht. Zie mijn 'Captive rhinoceroses in Europe from 1500 until 1810', Bijdragen tot de Dierkunde, Amsterdam, 43(1):39-63 (1973), p.58.

2.1. Biografie van Robert Jacob GORDON.2.1.1. Inleiding en overzicht.

Robert Jacob Gordon werd in 1743 te Doesburg geboren. Hij begon op zeer jeugdige leeftijd een carrière in het leger. In 1759 werd hij voor korte tijd als student ingeschreven aan de universiteit van Harderwijk. Hij bezocht in 1773-74 voor het eerst de Kaap de Goede Hoop en maakte bij die gelegenheid minstens één lange expeditie in het binnenland. Na enkele jaren in Nederland werd hij in 1776 door de Verenigde Oostindische Compagnie benoemd tot kapitein in het Kaapse garnisoen. Hij arriveerde in juni 1777 in Kaapstad, werd snel bevorderd tot kolonel en maakte tijdens zijn eerste drie jaren in Zuid-Afrika drie lange tochten in de binnenlanden. In 1780 trouwde hij met een Zwitserse. De tachtiger jaren van de 18e eeuw waren aan de Kaap politiek erg rumoerig zodat Gordon weinig tijd had om te reizen. Zijn laatste expeditie maakte hij in 1786. Hij pleegde zelfmoord op 25 oktober 1795, kort na de overname van de Kaap door de Engelsen.

Snel hierna verschijnt in Londen een overlijdensbericht, waarin kort maar nauwkeurig Gordon's leven wordt geschetst (Urban 1796). De eerste grote biografie over hem verschijnt pas in 1950 (Barnard 1950). Barnard gebruikt hiervoor zowel gepubliceerde bronnen als documenten in de Kaapse archieven en hij benadert Gordon vooral in de capaciteit van militair, hoewel ook aan zijn reizen ruime aandacht wordt besteed. Het werk van Barnard is nauwkeurig maar slechts beperkt van opzet. Sindsdien zijn nog verscheidene details over Gordon's leven gepubliceerd, er is echter geen poging gedaan alles in een werk samen te vatten. De korte biografie in Forbes (1965) noemt wel het merendeel van de recente bronnen.¹

2.1.2. Genealogie.

De genealogie van de Nederlandse tak van het oorspronkelijk Schotse geslacht Gordon is uitgegeven door Wildeman (1911). Zijn gegevens zijn hier samengevat in zoverre ze interessant zijn in verband met Robert Jacob.

R.J.'s overgrootvader, Robert Gordon (I) werd geboren in Aberdeen, Schotland (datum onbekend), een zoon van James Gordon, en hij stierf op 11 juni 1693. Hij emigreerde uit Aberdeenshire naar Schiedam, waar hij in 1651 burgerrecht verwierf en drie maal trouwde, nl. op 14 december 1647 met Lijsbeth van Dale (5 kinderen), op 20 september 1662 met Cecilia Crom (2 kinderen) en op 26 oktober 1673 met Petronella Gillis. Het vijfde kind uit zijn eerste huwelijk was Robert Gordon (II), die op 22 januari 1687 huwde met Maria van Reijn (12 kinderen). Hij stierf op 3 november 1732. Deze Gordon werd burgemeester en raad der stad Schiedam, wat geleid heeft tot de waarschijnlijk onjuiste conclusie dat de familie Gordon al zeer lang in Nederland was geweest (Urban 1796:442, Bulloch 1908:148, Forbes 1965:93).

Zijn zevende kind was Jacob (soms: James) Gordon (6 januari 1701 - 1 februari 1776 Leiden), de vader van Robert Jacob. Deze Jacob had een lange en succesvolle legercarrière, met name in de Schotse brigade. Gegevens over zijn rangen en bevorderingen werden samengevat door Ferguson (1899:122) en Wildeman (1911:240). Deze twee opsommingen verschillen echter in detail en hier volgt een soort compromis. Jacob Gordon werd reeds op 23-jarige leeftijd benoemd tot kapitein (21 november 1724) en klom daarna langzaam op: sergeant-majoor titulair (20 maart 1730), sergeant-majoor (20 november 1736), lieutenant-kolonel (26 maart 1748), kolonel als opvolger van Charles Halkett (8 november 1758) en tenslotte majoor-generaal (14 maart 1766). Jacob Gordon trad in november 1726 te Maastricht in het huwelijk met Johanna Maria Heijdenrijk

(?- 17 augustus 1783 Leiden), de dochter van Johan Anthonij Heijdenrijck en Driesken, née Hoenders.² Zij hadden zeven kinderen, die waarschijnlijk allen in Doesburg werden geboren. Wildeman (1911) is de bron voor de volgende informatie over hen, tenzij anders vermeld.

1. Menso, studeerde te Harderwijk, inschrijving 10 september 1751 ofwel theologie (van Epen 1904:106) ofwel rechten (Bouman 1847:286), of mogelijk beide. Hij werd advocaat in Den Haag en stierf 29 november 1783.
2. Maria Robbertina, huwde met Bernard Johan Rasch.
3. Adam Bernard Smits, werd op 13 september 1754 als student ingeschreven in Harderwijk, hij studeerde eerst theologie en promoveerde in de wijsbegeerte op 22 december 1758, met een dissertatie "De origine mundi" (Bouman 1847:286). Hij trouwde met Elisabeth Anna van Erckelen (2 dochters) en werd in 1781 aangesteld als predikant op 's Lands vloot (Bouman 1847:315).
4. Joan(nes), studeerde filosofie in Harderwijk, inschrijving op 16 juni 1756 (van Epen 1904:112). Gehuwd met Maria Abresch. Hij werd burgemeester, eerst van Wageningen en later van Harderwijk.
5. Otto Dirk, studeerde letteren in Harderwijk, inschrijving in juni 1756 (van Epen 1904:112) en was vanaf 5 november 1758 in het leger waaruit hij op 22 september 1777 demissie verkreeg. Hij stierf 15 augustus 1820 te Utrecht als ontvanger-generaal en was gehuwd met Helena Henrietta Fraser (1 dochter).
6. Robert Jacob, het onderwerp van deze biografie.
7. Aletta, trouwde met mr.J.A. van der Spijk, advocaat te Den Haag.

2.1.3. Jeugdijaren (1743-1773).

Robert Jacob Gordon werd op 29 september 1743 gedoopt in de Gereformeerde kerk te Doesburg (Jeffreys 1928:24, Barnard 1950:326). Als zijn geboortjaar wordt vaak 1741 opgegeven, maar dat is onjuist. Hij schijnt al zeer vroeg een loopbaan in het leger begonnen te zijn, het is echter niet precies bekend wanneer. Het was "early" (Urban 1796:442) of "from infancy" (Spencer 1919:107). Barnard (1950:326) geeft 1753 als jaartal en baseert zich daarvoor voornamelijk op de brief van Gordon aan admiraal Elphinstone van 14 juni 1795 (Theal 1897:45), waarin Gordon schrijft zijn vaderland "these 42 years" gediend te hebben. De conductelijsten van 1 januari 1775 in het A.R.A. vermelden over onze Gordon (geciteerd in Gunn 1954): "Geboren in 1743, gereformeerd, ongehuwd, cadet 47 maanden, vaandrig 72 en lieutenant 84 maanden", bij elkaar dus praktisch 17 jaar en misschien vanaf februari 1758. Daarnaast is er op 30 december 1765 in de Schotse brigade (Gordon's onderdeel) sprake van "lieutenant R.J.Gordon" (Ferguson 1899:430), welk jaartal in strijd is met de zojuist geciteerde conductelijst. Volgens het officiersboekje van 1775 (Gunn 1954) werd hij op 11 april 1774 bevorderd tot kapitein - dat is dus tijdens zijn eerste Kaapreis, 2.1.4 - en later in dat jaar werd hij non-actief.

Het is niet mogelijk uit deze tegenstrijdige gegevens een gedetailleerd beeld over het begin van zijn legercarrière te destilleren. Op 12 september 1759 schrijft hij zich in, zoals het zich laat aanzien naast zijn legeropleiding, aan de universiteit van Harderwijk (sub rectore J.A.G. Pagenstecher) met als studierichting letteren, "L.Hum." (van Epen 1904:116a, Wildeman 1911:240). Zijn vier oudere broers hadden daar ook gestudeerd, hoewel slechts één van hen promoveerde (zie 2.1.2). Ook van Robert Jacob is geen promotie bekend. Over zijn studieprogramma weten we niets, noch zijn er aanwijzingen dat zijn latere geografische, meteorologische

en biologische interessen in deze studie jaren bijzonder aangewakkerd zijn. Wel zou hij hier de basis gelegd kunnen hebben voor zijn grote talenkennis: Nederlands, Frans, Duits, Engels en Gaelic (Urban 1796:443, Spencer 1919:108, Pasley 1931:85); later zou hij daar nog hottentots en kaffers aan toevoegen (Pasley 1931:85).

In deze jaren voor zijn reis naar de Kaap zou hij ook hebben "visited such parts of Europe as his leisure would admit" (Urban 1796:442), maar ook daarover zijn geen verdere gegevens bekend.

2.1.4. Eerste Kaapreis (1773-1774).

In 1773 ging R.J.Gordon in gezelschap van Bartholomeus van de Copello in het schip de 'Holland' naar de Kaap de Goede Hoop (Barnard 1950:327, Forbes 1965:94). Over de reden van deze reis bestaan geen gegevens. Men neemt aan dat dit een privé reis is geweest tijdens een periode van groot verlof (Urban 1796:442, Forbes 1965:94). Inderdaad wijst niets erop dat hun verblijf aan de Kaap verband hield met een opdracht van bijvoorbeeld de overheid of van de V.O.C. Ook over de activiteiten van Gordon in zuidelijk Afrika bestaan slechts een paar aanwijzingen. Goed beschreven is een kort uitstapje te voet, van 13 tot 19 mei 1773, waarbij Gordon de bergen tussen de Kaap en Valsbaai bezocht met niemand minder dan Carl Thunberg en Francis Masson (Thunberg 1792, I:207-211). Er zal die dagen wel heel wat gebotaniseerd zijn.

Gordon heeft minstens één lange expeditie naar het binnenland gemaakt. Paterson (1790:4) schreef jaren later, op een plaats in zijn boek waarop Gordon nog geen verdere reizen ondernomen had, over Gordon's "considerable knowledge of that country, being acquainted with the interior parts for near 1500 miles from the Cape" - dat laatste is vrijwel zeker sterk overdreven. Ook de necrologie van 1796 maakt melding van zijn "penetrating the interior of that country" (Urban 1796:442) in deze periode. Veel duidelijker

is Allamand (1776:113), die schrijft: "il a pénétré dans l'intérieur du pays plus avant qu'aucun autre Européen: accompagné d'un seul Hottentot, il a bravé toutes les incommodités d'un voyage de plus de 200 lieues." Iets verder in dit boek vertelt Allamand (1776:124) over Gordon's avonturen met nijlpaarden bij de Berg-rivier "qui se jette dans la baye de Ste.Hélène, & qui est à 30 lieues du Cap" (32.56 Z, 18.19 O). Ook in het later verschenen artikel over de pasan (Allamand 1778:148) staat informatie van Gordon, die hij waarschijnlijk op deze reis verzamelde (Forbes 1965:94), hoewel dat niet met zoveel woorden gezegd wordt. Het is dus niet te verwonderen dat Gordon, teruggekeerd in Nederland, blijk gaf van een zekere kennis van de Kaapse dierenwereld (zie 2.1.5), noch dat hij zich de taal van de Hottentotten had eigengemaakt.

Op 1 mei 1774 verlieten Gordon en van de Copello de Kaap aan boord van de 'Asia' en ze kwamen veilig in Holland aan (Barnard 1950:328, Forbes 1965:94). Op deze reis namen ze 12 levende springbokken mee, waarvan er echter slechts één de tocht overleefde. Gordon gaf dit dier op 30 juli 1774 aan de diergaarde van de prins Willem V op het Loo (bij Den Haag), waar het in augustus of september 1777 stierf (Allamand 1778:142, Vosmaer 1784b: 3,7, Sclater & Thomas 1897, III:57-58, Forbes 1977:37).

2.1.5. Laatste verblijf in Nederland.

Na zijn terugkeer in Holland heeft Gordon waarschijnlijk snel zijn werkzaamheden in de Schotse brigade opnieuw opgevat, hij was trouwens tijdens zijn reis op 11 april 1774 tot kapitein bevorderd. Eind 1774 brengt Gordon "een lang gewenscht bezoek" aan Aernout Vosmaer, de directeur van de menagerie en het kabinet van de prins in Den Haag. Gordon "bevestigde, met eenig bericht der verdere eigenschappen der dieren, ... de moeielijkheid der Hottentotsche tongslagen, die dikwijls in derzelve taal of spraak voorkomen"

(Vosmaer 1784a:4 ; zie ook Vosmaer 1784b:3 en 1787b:19).

Gordon bracht ook minstens één bezoek aan professor Allamand in Leiden. Hij vertelde bij die gelegenheid allerlei wetenswaardigheden over zijn expeditie in het Zuid-Afrikaanse binnenland, en over de Kaapse dierenwereld. Iets hiervan is terug te vinden in Allamand's beschrijvingen van de gnoe en het nijlpaard (Allamand 1776: 113 en 124-125). Ook gaf hij Allamand toen de huid van een gnoekop. Gordon had er twee meegebracht, evenals verschillende andere dierenhuiden (Allamand 1776:113, zie 3.2.1).

In 1776 werd Gordon door de V.O.C. bestuurders benoemd tot kapitein in het Kaapse garnizoen (Barnard 1950:389), waarschijnlijk op eigen verzoek omdat land en volk hem interesseerden. Een andere, en zeer opmerkelijke, reden wordt kort aangestipt in Allamand (1778:142), nl. dat Gordon naar Zuid-Afrika terugkeerde "après avoir obtenu de la Compagnie des Indes un emploi de confiance, qui ne pouvoit être mieux exercé que par lui, mais qui ne l'empêchera point de pousser ses recherches comme naturaliste" (mijn nadruk). Aan boord^{van} het schip de 'Willem de Vijfde' vertrok Gordon naar de Kaap, waar hij op 1 juni 1777 aankwam (Jeffreys 1928:24-25, Barnard 1950:389, Forbes 1965:94, de Villiers 1966:253). Hij zou dit land nooit meer verlaten.

2.1.6. De eerste jaren aan de Kaap (1777-1780).

2.1.6a. Kaapse geschiedenis.

De hier volgende historische samenvatting, evenals die in de komende paragrafen, is gebaseerd op het feitelijke en duidelijke boek van Theal (1888).³

Na het overlijden van goeverneur Rijk Tulbagh op 11 augustus 1771, werd op 18 mei 1774 als zijn opvolger geïnstalleerd Joachim van Plettenberg, opgeleid als advocaat en weinig ervaren in enig ander beroep. Naast hem stonden Otto Luder Hemmy als secunde en de advocaat Willem Cornelis Boers als fiscaal. De oostgrens van

de Kaapkolonie werd in 1770 vastgelegd bij Bruintjieshoogte en de Gamtoos rivier (ca. 25.30'0), maar de Europeanen bleven zich steeds verder oostwaards vestigen. In juli 1775 werden de grenzen verlegd naar de Visrivier en de Bosjesmansrivier (ca. 26°0). De noordgrens bleef onbepaald. Zowel binnen als buiten deze kunstmatige afscheidingen van de kolonie leefden de oorspronkelijke bewoners van dit land, die in drie grote groepen verdeeld kunnen worden (Theal 1888:184 ff.). De hottentotten bewoonden het zuidwestelijk deel, "a straight line drawn on a map from Walfish bay [in N. Namibië] to the mouth of the Kei [32.41 Z, 28.23 O] would form a fairly correct boundary of the Hottentot territory at that time" (Theal 1888:184). Ten noordoosten van deze lijn woonden de bosjesmannen en de bantoes.

Terwijl de situatie in de internationale politiek voor zover die de Kaap betrof rustig was, werd de ontevredenheid van de Kaapse burgers steeds groter. Goeverneur van Plettenberg liet zijn ondergeschikte ambtenaren veel vrijheid. De regels betreffende landbewerking en handel door V.O.C. mensen werden openlijk overtreden en omkoping begeleidde praktisch elke transactie met de regering. In 1779 waren de klachten zo toegenomen dat een afvaardiging van vier personen naar Holland ging om bij de Heeren XVII de situatie te bespreken. Door het uitbreken van de oorlog met de Engelsen in 1781 liet het resultaat van deze missie op zich wachten, de toestand aan de Kaap zal ondertussen nauwelijks verbeterd zijn.

2.1.6 b. Gordon biografie.

Gordon heeft het na zijn aankomst op 1 juni 1777 in Kaapstad niet erg druk gehad als kapitein in het garnizoen, en hij had derhalve alle mogelijkheden om zich aan zijn liefhebberijen te wijden. Daar liet hij geen gras over groeien, want de eerste zoölogische tekeningen in de Gordon Atlas zijn gedateerd 1 en 2

juli 1777 (dat zijn de anatomische schetsen van de gevlekte hyena, nos. 132, 133 en 136). Hij maakte in zijn eerste drie jaar aan de Kaap drie lange expedities in het Zuid-Afrikaanse binnenland, officieel mogelijk om de grensdistrikten in kaart te brengen en de situatie te verkennen. Hij heeft echter van de gelegenheid gebruik gemaakt om dieren, planten en de inwoners te bestuderen. Deze tochten vormen de basis van vrijwel alles wat ons nu in Gordon's loopbaan interesseert en ze zullen daarom hierna (2.2) uitgebreider besproken worden. De eerste twee expedities waren oost- en noordoostwaarts van 6 oktober 1777 tot 8 maart 1778, en van 28 augustus 1778 tot 25 januari 1779. De derde tocht ging noordwaarts en duurde van 22 oktober 1779 tot 13 januari 1780.

Kort daarna, in december 1780, verklaarde Engeland de oorlog aan de verenigde Nederlanden (Barnard 1950:390, Theal 1888:238), maar dat schijnt er niet de reden van geweest te zijn dat Gordon niet uittrok op een vierde expeditie. Op 24 april 1779, dus tussen zijn tweede en derde tocht, schreef Gordon aan Fagel, "zal UwHwG. enige voorvallen en observatien mijner reise verhalen, zullende egter nog ene reise doen eer alles in een regte order aaneengeschakelt, kan doen" (Fagel archief 2533, p.1). Dat wijst op voorbedachte rade. Ook al veranderden de omstandigheden zodanig, dat er geen sprake kon zijn van verdere expedities, was hij dat ook niet van plan en meende hij mogelijk het binnenland redelijk te kennen.

In 1777 kwam Gordon als kapitein te staan naast twee ranggenoten, Carel Matthys de Lille en Lodewijk Christoff Warnecke, onder de bevelhebber van het garnisoen lieutenant-kolonel Hendrik van Prehn (Barnard 1950:389). Deze laatste trad op 22 februari 1780 uit dienst waarna Gordon hem als oudste officier opvolgde. De approbatie voor rangverhoging werd aangevraagd op 2 maart 1780 en later verkregen (Jeffreys 1928:24-25, 256). Gordon wilde deze bevordering graag zoals blijkt uit zijn brieven aan Fagel (23 januari en 10 maart

1780), waarin hij in verband hiermee vraagt om diens "protectie en intercessie." Op 26 maart 1782 wordt hij officieel tot kolonel bevorderd en hij was daarmee de eerste officier met die rang aan de Kaap (Barnard 1950:390).

2.1.7. Huwelijk en nageslacht.

Robert Jacob Gordon trouwde op 23 april 1780 in Kaapstad met Susanna Marguerite Nicolet. ⁴ Zij werd ongeveer 15 mei 1749 geboren en op 30 mei 1749 gedoopt in Lignerolle, kanton Vaud in Zwitserland, als dochter van Nicolas Nicolet en Jeanne-Françoise le Resche uit Lignerolle (Barnard 1950:329, Forbes 1954:133, de Villiers 1966:253). Hoe en wanneer de twee echtelieden elkaar ontmoet hebben is niet bekend. De suggestie van Kirby (1957:254) dat Susanna in mei 1782 naar de Kaap kwam met het franse regiment van Neuron waarin haar vader officier zou zijn, kan gezien de huwelijksdatum niet juist zijn. Barnard (1950:329) en Forbes (1954:133) opperen, zonder verdere gegevens, dat ze elkaar in Holland hadden leren kennen.

Volgens de kort na Gordon's dood in Engeland verschenen necrologie was zijn vrouw een "very amiable and sensible woman" (Urban 1796:442). Een minstens even vriendelijk oordeel over haar geeft mevrouw Parker (1795:55-56). Toch wordt als één van de secundaire redenen voor de zelfmoord van Gordon wel de niet al te beste verhouding tussen hem en zijn vrouw aangevoerd (Paston 1902:229, Barnard 1950:434). In een in 1796 uitgekomen anoniem pamflet (H**** 1796:7), dat van Gordon's gedrag niet veel heel laat en dus geenszins als objectieve bron beschouwd kan worden, laat de schrijver Gordon over zijn vrouw zeggen - in de parafrase van Schutte (1970:103): "Alles liep net lekker toen een vrouwspersoon arriveerde aan wie ik dwaas genoeg beloofd had mijn lot te verbinden Ze bleek een tijger die de broek aan had."

In een voetnoot is de onbekende pamflettist iets genadiger, "Madame Gordon est fort honnête et très-spirituelle. Mais elle est mordante, très-active et a toujours mené le Colonel Gordon par le nez" (H**** 1796:8).

De Gordons kregen zeven kinderen, en niet vier zoals vaak vermeld (o.a. Wildeman 1911:240, Kirby 1957:254, de Villiers 1966:253). Drie van hen zijn vrijwel zeker jong gestorven, ze zijn in ieder geval niet met Gordon's weduwe naar Europa meegekomen in 1797. De volgende gegevens over de zes zonen en ene dochter zijn te vinden in Barnard (1950:383) en, gedeeltelijk, in de Villiers (1966:253).

1. Robert, gedoopt 16 september 1781 (gestorven 1815).
2. Pieter, gedoopt 23 november 1783 (gestorven ca. 1827).
3. Otto, gedoopt 23 januari 1785 (jong overleden).
4. Alexander, gedoopt 9 april 1786.
5. Johanna, gedoopt 23 december 1787 (jong overleden).⁵
6. Johannes Isaac, gedoopt 8 februari 1788 (jong overleden).
7. James Charles Gerhard, geboren 22 mei 1791, gedoopt 12 juni 1791 in de Grootte Kerk (Forbes 1954:133).

De huwelijken en carrières van de kinderen zijn samengevat in Forbes (1954:133). Alleen de jongste zoon heeft in de literatuur zijn intrede gedaan, door een musicologische controverse betreffende de uitvinding van de moderne fluit. Daarover, en over zijn levensloop, berichtten Welch (1896), Bulloch (1908:247-252), Forbes (1952:92) en Kirby (1957).

2.1.8. De vierde Engelse oorlog (1781-1784).

2.1.8 a. Kaapse geschiedenis.

Op 31 maart 1781 kwam het franse fregat de 'Silphide' in de Tafelbaai met het nieuws dat op 20 december 1780 Engeland de oorlog verklaard had aan de Verenigde Provinciën en diens bondgenoot

Frankrijk. De verdedigingsmacht in de Kaapkolonie was onvoldoende om een aanval te weerstaan. Al met al waren er iets meer dan 1000 mannen die in de strijd ingezet zouden kunnen worden, maar hoogstens de helft daarvan was goed getraind. Gewoonlijk kon de V.O.C. ook rekenen op de hulp van de 3000 burgers die verspreid over het binnenland woonden. Een groot deel daarvan echter had de handen vol met de verdediging van de noord- en oostgrenzen tegen Kosas en bosjesmannen, die steeds lastiger en gevaarlijker werden (o.a. de eerste Kaffer oorlog in mei 1781).

Hulp was hard nodig, vooral nadat uitgelekt was dat een Engelse vloot uitgerust was om de Kaap te veroveren. Deze Engelsen werden onderweg naar zuidelijk Afrika door de Fransen aangevallen, zodat de Franse versterkingsvloot, onder leiding van Pierre André de Suffren, eerder de Kaap bereikte dan de Engelsen. Op 3 juli 1781 arriveerden die manschappen in Kaapstad, nl. het Austrasie regiment dat snel verder zou gaan naar Mauritius, en het regiment van Pondicherry (commandant kolonel Conway) dat tijdens de oorlog aan de Kaap bleef. De Engelsen arriveerden later in juli 1781, maar ze oordeelden de verdediging te sterk en ze gingen zonder strijd door naar India. De V.O.C. stuurde ook huurtroepen. Het regiment van Luxemburg dat voornamelijk uit Fransen bestond, kwam in mei 1782 en vertrok in februari 1783 naar Ceylon. In januari 1783 kwam het regiment van Neuron, een 500 man sterke troep Zwitsers, en van februari tot april 1783 was ook het Franse regiment van Waldener aan de Kaap. Al deze manschappen werden door de Compagnie betaald. Het regiment van Pondicherry ging in april 1784 naar Mauritius, zodat in 1785 de verdedigingsmacht bestond uit het regiment van Neuron, de ongeveer 500 man sterke Hollandse infanterie onder Gordon en een aantal artilleristen onder Philip Herman Gilquin.

De oorlog met de Engelsen werd beëindigd in september 1783,

waarna de binnenlandse moeilijkheden weer onverminderd opkwamen. De fiscaal Boers moest zich in april 1783 terugtrekken omdat de beschuldigingen tegen hem juist bevonden waren. Hij werd opgevolgd door Jan Jacob Serrurier.

2.1.8 b. Gordon biografie.

Bij het uitbreken van de vierde Engelsa oorlog was Gordon commandant van de Kaapse troepen en hij zal toen niet veel tijd meer hebben gehad voor zijn liefhebberijen. Het schijnt voor hem een uitermate moeilijke periode geweest te zijn en dat niet in de eerste plaats omdat de verdediging van het land zo zwaar op hem drukte. De 'Resolutiën' en de 'Memoriën en Rapporten' uit die jaren in het Kaapse archief, bestudeerd door Barnard (1950:390-394), tonen aan dat Gordon in hoge mate onzeker was over zijn plichten en bevoegdheden, vooral in verband met de verschillende regimenten huurtroepen. Gordon heeft driemaal (25 mei 1782, 28 januari 1783 en 18 februari 1783) de politieke raad verzocht opheldering te verschaffen over zijn bevoegdheden, in het bijzonder in hoeverre de artillerie en de vreemde troepen hem moesten gehoorzamen.

De antwoorden van goeverneur van Plettenberg waren onduidelijk en onbevredigend. Pas op 3 februari 1786 schreven de Heeren Bewindhebbers uit Nederland dat alle aan de Kaap gelegerde troepen direkt onder Gordon's gezag zouden staan (Barnard 1950:393). De ontevredenheid van Gordon komt duidelijk naar voren in een tweetal brieven, aan Willem V en aan H. Fagel. Aan Willem V schrijft hij op 30 juni 1784:

"enfin Monsieur je ne suis pas vous cacher que tous ces desagremens m'ont très fors degouté du service icy, ainsi que si l'on veut me laisser dans la position présente, que j'ai resolu de quitter le service, et comme je n'ai point pour pouvoir vivre en Europe et que j'ai femme et enfans, je

prefererai de mener la charus dans un canton reculé de l'Afrique pour leur entretien, que de voir plus longtemps ce désordre sans que j'ai le pouvoir et auctorité d'y pouvoir remédier"

(Koninklijk Huisarchief, inventaris Willem V, 18 - 335 I).

De volgende dag, 1 juli 1784, schrijft hij aan Fagel, een brief overigens die door Levaillant naar Europa werd meegenomen,

"ik heb ... alhier een seer onaangenaam leven hier gehad, en bij continuatie nog veroorzaakt door die regimenten dewelke de Company genoodsaakt is geweest om in dese ongelukkige tijden schielijk aan te werven, en van dewelke men niets dan onaangenaamheid heeft. ...

ik verzoeken UHMGB: desen inlegenden aan zijne Hoogheid over te leveren. ik heb dien vorst mijn voornemen bekend gemaakt om den dienst der company te verlaten indien er in alle dese disorders niet voorsien word " (Fagel-Archief, 2600 (11)).

2.1.9. De jaren 1784 tot 1793.

2.1.9 a. Kaapse geschiedenis.

De klaagschriften van de burgers hadden tot gevolg dat Van Plettenberg zich op 14 februari 1785 terugtrok en dat de compagnie vanuit Holland enkele maatregelen uitvaardigde betreffende salariering, vrije handel, prijsbinding en bestrijding van corruptie. De opvolger van goeverneur van Plettenberg was kolonel Cornelis Jacob van de Graaff, die op 14 februari 1785 geïnstalleerd werd. Zijn optreden was zo mogelijk nog zwakker dan van zijn voorganger, corruptie vierde hoogtij en het protest van de bevolking groeide. De V.O.C. bestuurders deelden deze ontevredenheid al snel, van de Graaffechter werd beschermd door de stadhouder. De enige bijdrage van de goeverneur was zijn interesse in de defensiewerken. Het regiment van Meuron vertrok naar Colombo en hun plaats werd in juli 1788 ingenomen door het regiment van Württemberg, ongeveer

2000 man sterk. Daarnaast waren er nog 600 man in het nationale garnizoen onder Gordon en 400 ingenieurs en artilleristen.

De bosjesmannen en kaffers veroorzaakten in deze jaren veel moeilijkheden aan de noordelijke en oostelijke grenzen van de kolonië. De regering in Kaapstad besteedde daar nauwelijks aandacht aan. Het leven in de hoofdstad was intussen erg elegant en luxueus geworden. Tegelijk nam de opbrengst van de handel af, waardoor de economische situatie zeer slecht werd. In een poging de kosten te beperken, werd al het werk aan de versterkingen gestopt, het regiment van Württemberg werd op 10 oktober 1790 naar Java gezonden en de goeverneur werd teruggeroepen: zijn brieven waren waardeloos, zijn luxueuse leven extravagant en zijn karakter twistziek en arbitrair. Hoewel van de Graaff op 14 oktober 1790 verzocht werd binnen drie maanden naar Holland terug te keren, vertrok hij pas op 24 juni 1791 en hij bleef goeverneur in naam. De V.O.C. probeerde de precaire financiële positie van de koloniën te verbeteren door een commissie van onderzoek met aanzienlijke bevoegdheden in te stellen. Twee leden daarvan, kapitein Simon Hendrik Frykenius en Sebastiaan Cornelis Nederburgh werden op 3 juli 1792 aan de Kaap geïnstalleerd als kommissaris-generaals. Zij verlaagden de ambtenaren salarissen, ze verhuurden de tuinen van de compagnie en ze legden de vrije handel opnieuw aan banden.

In de Hollandse politiek stonden twee partijen tegenover elkaar, nl. een prinsgezinde, die een bondgenootschap met Engeland voorstond en de stadhouder steunde, en een patriottische die graag de Franse invloed wilde vergroten. Op 1 februari 1793 verklaarde de Franse republiek de oorlog aan Engeland en de Verenigde Nederlanden. Bij ontvangst van dit bericht aan de Kaap, waar de bestaande troepenmacht opnieuw onvoldoende was voor een succesvolle defensie, besloten Nederburgh en Frykenius zo snel mogelijk naar Java te vertrekken. Als hun opvolger werd op 2 september 1793

aangesteld Abraham Josias Sluysken, die op weg was van Surat naar Holland om te pensionneren.

2.1.9 b. Gordon biografie.

In deze voor het leger rustige periode kreeg Gordon weer wat meer gelegenheid zich aan zijn liefhebberijen te wijden, en alle politieke perikelen te vergeten. Van 19 november 1785 tot 12 maart 1786 maakte hij zijn vierde en waarschijnlijk laatste reis in het binnenland (2.2). Forbes (1965:38, 111) oppert dat hij misschien later nog gereisd heeft met Masson of met de Oostenrijkers Scholl en Boos. Dat laatste schijnt terug te gaan op een opmerking in een brief van de Weense Graf Cobenzl aan Boos (dd.20 maart 1787), waarin hij schrijft dat het hem spijt "nicht mit Ihnen und Herrn Gordon in den vierundzwanzig Rivieren herumspazieren" te kunnen (Giese 1962:89).

Gordon's gezondheid schijnt enkele jaren hierna erg slecht geworden te zijn. Vanaf februari 1789 bezoekt hij de vergaderingen van de politieke raad slechts zeer onregelmatig (Barnard 1950:434 noot 20). In die maand schrijft Gordon twee memories aan de raad over de pepinière, het nationale rekrutenkorps, waarover hij van mening verschilde met goeverneur van de Graaff (stukken in het Koninklijk Huisarchief, inventaris Willem V, 18 - 335 I). Deze onenigheid werd geheel schriftelijk uitgevochten omdat Gordon niet in staat was door zijn "sware hoest, 's Nagts meest nog met binnenkoortzen verzeld, in Persoon in de vergadering" te komen (1e memorie van den hr.Col.Gordon de pepiniere concernerende, 6 februari 1789). Het is niet bekend hoelang zijn ziekte geduurd heeft. Op 20 juni 1789 vergezelt hij, ondanks zijn slechte gezondheid, J.O.Vaillant, C.A.Verhuell en H.L.Gravesteyn bij een inspectie van de defensiewerken (verslag van 4 oktober 1789, Koninklijk Huisarchief, inventaris Willem V, 18 - 335II).

De goeverneur van de Graaff schrijft op 28 december 1789 aan Willem V (Koninklijk Huisarchief, inventaris Willem V, 18 - 335 II), dat "door aanhoudende indispositie van den chef der militie wordt het garnisoen door den braven en kundigen Baron von Hügel steeds met allen lof gecommandeerd." Dat was Joh.Theodor von Hügel (1771-1808), de commandant van het Württembergische regiment, die op goede voet stond met Gordon (Prinz 1932:89). Tot slot vermeldt de eerder genoemde anonieme pamflettist dat Gordon bij zijn dood "étoit maigre comme un squelette" (H***1796:6), wat een gevolg van zijn ziekte geweest zou kunnen zijn.

2.1.9 c. Invoer van merinoschape.

In 1789 ontving Gordon uit Holland vier rammen en zes oeien van oorspronkelijk uit Spanje afkomstige merinoschape. Deze dieren waren gegeven door de 'Hollandsche Maatschappij tot nut van het algemeen' ter verbetering van de Kaapse veestapel. De geschiedenis van deze dieren werd herhaaldelijk besproken, in von Bouchenroeder 1806:23-25, Theal 1888:324, Thom 1936:52-53, 267-268, Morton 1949:55 en Barnard 1950:375-379. De plannen hiervoor schijnen lang terug te gaan, want al op 10 april 1778 schreeft Gordon aan Fagel, "niets zal mij meer plaisir doen dan de spaanse schape te ontfangen, en er alle mogelijke zorg voor te dragen" (Fagel-archief 2515, p.9).⁶ Na enige tijd werd uit Holland verzocht de schape terug te sturen, aan welk verzoek Gordon voldeed. Hij zond zes schape terug, maar hield de rest zelf (von Bouchenroeder 1806:23), kennelijk in privé bezit want na zijn dood kon de weduwe Gordon de dieren ten eigen bate verkopen. In 1796 was de kudde uitgegroeid tot 32 dieren, die mevrouw Gordon voor haar vertrek naar Europa graag van de hand wilde doen.

In 1797 kwam het schip de 'Reliance' met kapitein H.Waterhouse, op weg naar Australië, aan de Kaap, samen met de 'Supply' onder leiding van kapitein Kent. Waterhouse was in opdracht van de

goeverneur van Nieuw-Zuid-Wales John MacArthur op zoek naar vee om het Australische ras te verbeteren. De ophanden zijnde verkoop van Gordon's merinos was voor hem een buitenkansje. Tegelijkertijd arriveerde ook de vrachtboot de 'Brittania' in Kaapstad met Philip Gidley King (1758-1808) en William Paterson aan boord, onderweg naar Engeland en beide vroegere bekenden van de overleden Gordon. De transactie met de schapen was nogal ingewikkeld, o.a. door de hoge prijs. Tenslotte werden de 32 schapen als volgt verdeeld: Kent en Waterhouse kochten er elk 13 (à £ 4) voor de Australische veestapels, 3 werden cadeau gedaan aan King en eveneens 3 aan Paterson. King gaf de zijne mee met de 'Reliance' naar N.Z.Wales (slechts acht zouden daar levend aankomen), en Paterson schonk de zijne in Engeland aan Sir J.Sinclair.

2.1.10. Gordon als persoon.

Tot nu toe heb ik nauwelijks aandacht besteed aan de mening die tijdgenoten over Gordon hadden. Gordon heeft zich tijdens zijn verblijf aan de Kaap altijd gastvrij opgesteld tegenover buitenlanders. Waarschijnlijk heeft slechts een klein percentage van zijn gasten deze bezoeken op schrift gesteld. Verschillende schrijvers zouden met opzet Gordon's naam niet genoemd hebben omdat ze informatie en tekeningen van hem overgenomen hadden (Hamilton 1793:158-159, Forbes 1965:93). Hoewel de opmerkingen van de mensen die Gordon aan de Kaap gezien hebben mogelijk niet een geheel objectief, ^{beeld}opleveren, zal ik ze toch kort en min of meer chronologisch bespreken. Dat niet in de hoop een complete lijst samen te stellen. Misschien echter kan uit die eigentijdse geschriften iets geleerd worden over Gordon's karakter, zijn houding tegenover vreemdelingen en over zijn uiterlijk. Verschillende van de volgende bronnen werden ook besproken door Barnard (1950: 380-387).

William Hickey kwam in juli 1777 met een groep andere Engelsen

in Kaapstad aan, waar hij over Gordon schrijft: hij "was very civil, showing us ev^erything that was worth seeing.... He was a very accomplished man, an excellent classic as well as general scholar, spoke English, and, indeed, all the languages of Europe fluently" (Spencer 1919:107-108). Gordon en Paterson stelden het groepje Britten voor de Tafelberg te beklimmen, een tocht die tot in de puntjes verzorgd was. Gordon had er zelfs aan gedacht het ontbijt aan de voet van de berg te laten begeleiden door de "celestial sounds" van twee door Hottentotten bespeelde fluiten (Spencer 1919:107-111). Boven op de berg werd een gevaarlijke, geheel zwarte slang, een "copra manille" gevangen, in een fles met gin gedaan en meegenomen (Spencer 1919:110-111).

William Paterson, tweemaalig reisgezel van Gordon, is in zijn gedrukte reisverslag erg kort, zij het lovend, over Gordon: hij is "a gentleman of extensive information in most branches of natural history", hij kent het binnenland goed en kent ook de taal van de Hottentotten (Paterson 1790:4). In dezelfde tijd, ongeveer 1777-78, ontmoet J.S. Stavorinus hem, maar zijn reisbericht bevat geen informatie over de persoon Gordon, hoewel hij wel enkele van diens gegevens overneemt, o.a. over nijlpaarden in de Oranje rivier (Stavorinus 1798, II: 316, 321-323). Al even weinig zeggend is Sonnerat (1782:93) die Gordon "un des peuples les plus intéressans à connoître" noemt en een figuur van een Kaffer (pl.83) kopieert.

Na Gordon's derde expeditie ontmoet hij King (1785:482) die zijn kennis van het binnenland prijst. Op 5 mei 1780 schrijft Thomas Pasley (1931:85): hij is "a most ingenious, intelligent, sensible, and agreeable acquaintance. ... He speaks Dutch, English, French, Hottentots, Caffree and Erse [Gaelic]; has collected innumerable curiosities as a virtuoso." De blijdschap van Levaillant is misschien bevooroordeeld door zijn zestien maanden in de binnenlanden. Bij zijn terugkeer in Kaapstad in 1785

wordt hij opgewacht door "de Heer en Nevrouw Gordon.... Ik wierd als een vriend, als een broeder, als een zoon, als iemand dien men boven alles bemint ontvangen en nooit is de vriendschap van deze weldadige lieden eenen oogenblik omtrent mij verminderd" (Lavaillant 1798, V:384).

John White bezoekt in 1787 met plezier de tuin van Gordon, roemt diens kennis van planten, van natuurlijke historie en van het binnenland in het algemeen (White 1795:77-78). De tuin van Gordon bij zijn huis 'Schoondersigt' (zie Barnard 1950:384, pl.7) wordt verder nergens beschreven. Gordon, met Masson, hielp echter ook kapitein Arthur Phillip bij het uitzoeken van planten die geschikt zouden zijn voor de nieuwe kolonie in Australië (Collins 1910:8). Op 18 juni 1788 deed Lachlan Macquarie onderweg naar India de Kaap aan, en op die avond gingen o.a. Gordon en Masson aan boord van zijn schip. Macquarie's dagboek vermeldt zoals gewoonlijk Gordon's kennis van het binnenland. "We had a very merry Day of it and a great deal of dancing with the Ladies to fine Moonlight on the Quarter Deck. Colonel Gordon is a very fine jovial Fellow. ... He sang a number of their songs [of the 'savages'] to us in their own real Manner and Language. ... he entertained us with a Gaelic song. ... In figure Colonel Gordon is a tall, stout, soldierlike man" (dagboek in Mitchell Library, Sidney, geciteerd volgens Oliver 1948:17 en Forbes 1965:93). Over een even plezierige avond vertelt Mary Ann Parker, echtgenote van kapitein John Parker, die op 18 juli 1791 bij de Gordons ging dineren. Ook bij die gelegenheid zong Gordon enkele Hottentotse liederen, zijn zoon speelde op het orgel en er werd gezongen en gedanst tot laat op de avond (Parker 1795:55-56).

Slechts weinig informatie geven Labillardière (1800:89) en kapitein Edwards (Hamilton 1793:158), die beide Gordon ontmoetten

en zijn expedities kennen. Voor Cornelius de Jong blijft Gordon de bevelhebber van de troepen. In zijn boek gaat hij uitvoerig in op de experimenten die Gordon in 1793 deed met gloeiende kogels (de Jong 1802:84-106, zie ook Barnard 1950:400-405). Een deel van zijn uiteenzetting wordt gevormd door een beschrijving van de experimenten door R.J.Gordon zelf, d.d. 16 september 1793, met bijvoegsels, eveneens van de hand van Gordon, gedateerd 18 en 23 september 1793 (de Jong 1802:89-101 en 102-106). Dit zijn de enige woorden van Gordon die onveranderd werden gepubliceerd, zij het posthuum.

Al met al komt Gordon over als een joviale man in wiens gezelschap het goed verkeren was. Hij vertelde graag en veel over zijn expedities in het binnenland en was altijd bereid anderen van zijn kennis te laten profiteren. Buitenlandse gasten waren bij hem welkom, ongeacht hun nationaliteit, waartoe het algemeen aan de Kaap heersende lage intellectuele en kulturele peil zal hebben bijgedragen. Zijn uiterlijk was imponerend, hij was meer dan zes voet lang en krachtig van bouw (zie ook Urban 1796:443). Een anoniem olieverf schilderij van hem is in de William Fehr collectie in The Castle van Kaapstad (in zwart-wit gereproduceerd in Forbes 1977:57).

2.1.11. Overgave aan Engeland en zelfmoord (1793-1795).

2.1.11 a. Kaapse geschiedenis.

Deze veelbewogen periode in de Kaapse geschiedenis is herhaaldelijk bediscussieerd (zie vooral Neethling 1797, Theal 1888:330 ff. en Barnard 1950:406-430). Zoals boven vermeld (2.1.9a) was in het begin van 1795 Sluysken commissaris-generaal, Frankrijk had de oorlog verklaard aan Engeland en de Verenigde Nederlanden en was langzaam bezig Holland in te nemen. De Hollanders waren innerlijk verdeeld, gedeeltelijk Frans en

gedeeltelijk Engels en Oranje gezind. Op 7 februari 1795 ontving men aan de Kaap bericht over deze dubbelsinnige situatie in Holland. De oorlogsdreiging was voor de Kaapkolonie gevaarlijk omdat de verdedigingsmacht van zo'n 1100 manschappen niet genoeg was om redelijk weerstand te bieden. Er kwamen op 11 juni 1795 Engelse schepen aan in Valsbaai. Sinds februari had de politieke raad al geen informatie meer gekregen over de ontwikkelingen in Europa. De bevelhebber van de Engelse vloot, Admiral Georg Keith Elphinstone, had een brief bij zich van de prins van Oranje, gedateerd Kew 7 February 1795, want Willem V was toen al naar Engeland uitgeweken. Volgens dit mandaat zouden de Engelsen aan de Kaap toegelaten moeten worden om te helpen bij een mogelijke aanval van de Fransen. Omdat toevallig ook een Europese krant in de handen van de Kaapse burgerij kwam, werden de Britten niet vriendelijk binnengelaten. De regering in Nederland was nl. intussen veranderd, de Staten Generaal hadden de stadhouder afgezet, de Fransen waren verwelkomd en Nederland werd bestuurd door een Frans gezinde, democratische regering. Begin augustus 1795 begonnen de Engelsen hun aanval, ze kregen op 4 september versterking waardoor de situatie voor de Kapenaren uiterst kritiek werd. Er werd besloten, vrijwel zonder te vechten en zeer tot ongenoegen van een deel van de bevolking, om zich over te geven. De capitulatie werd op 16 september 1795 getekend.

2.1.11 b. Gordon biografie.

Gordon heeft zich in deze laatste jaren vrijwel volkomen moeten wijden aan zijn taak als commandant van het garnisoen. Het ongedecideerde en in veler ogen laffe gedrag van zowel Sluysken als Gordon werd na de capitulatie fel gehekeld. Er zijn door hen zeker tactische en politieke blunders begaan, die het de Engelsen zonder meer vergemakkelijkt hebben om de Kaap in te

nemen. Gordon was, dat blijkt uit alles wat van hem bekend is, uiterst Oranje gezind. Dat hij onwillig was te vechten voor het behoud van de Kaap voor de nationale partij die in Nederland met de Fransen streed tegen Oranje en de stadhouder, lijkt heel aannemelijk (Theal 1888). Hierbij komt waarschijnlijk dat hij pro-Brits was en weinig sympathie had voor de Fransen (Barnard 1950:430, Neethling 1797:74).

Zijn positie werd na de overgave zonder twijfel weinig benijdenswaardig. Op de morgen van 25 oktober 1795 werd zijn lichaam gevonden in de tuin van zijn huis 'Schoondersigt', wat in het ingestelde onderzoek werd toegeschreven aan zelfmoord (Lauts 1854:134, Theal 1897:230, Paston 1902:228, Borchers 1907:35, Barnard 1950:432, Forbes 1965:94). Zijn lichaam werd begraven in het bijzijn van 40 Engelse officieren (Paston 1902:228). Er zijn in de zojuist geciteerde bronnen verschillende redenen voor de zelfmoord gesuggereerd, die mogelijk elk een bijdrage hebben geleverd. Dat zijn de huiselijke moeilijkheden tussen Gordon en zijn vrouw, zijn niet zo goede gezondheid, het feit dat hij zo'n 11.000 gulden aan de Compagnie schuldig was (later kwijtgescholden), de omstandigheid dat hij bij de overgave openlijk beschimpt was door de soldaten, voorts dat hij de Kaap niet in de weinig Oranje gezinde Engelse handen kon zien, en het algemeen afkeuren van zijn gedrag in de tijd die aan de Engelse bezetting voorafging. Een droef einde van een groot Afrika-reiziger!

2.1.12. De weduwe Gordon na 1795.

Nadat R.J.Gordon zelfmoord had gepleegd, bleef zijn vrouw achter met haar vier jonge zoons. Haar verdere leven is vooral interessant in verband met de bezittingen die haar man achterliet. Ze besloot naar Zwitserland terug te keren, nadat ze in 1797 een deel van haar bezit verkocht had. Hiervoor maakte ze gebruik van

de fiscaal S. van Rijnveld (von Bouchenroeder 1806:25, Thom 1936: 267, Barnard 1950:375 ff.), die het huis 'Schoondersigt' op 8 maart 1797 voor f.13.500 verkocht aan Philemon Pownall. Hierboven (2.1.9c) is reeds ingegaan op de verkoop van Gordon's 32 merinoschapen. Wat er verder van Gordon's "museum, and manuscripts relative to natural history" (Urban 1796:443) verkocht is, blijft onbekend.

Wanneer de weduwe Gordon precies naar Europa ging is niet achterhaald, maar misschien ging ze op hetzelfde schip als P.G. King en W.Paterson naar Engeland (zie 2.1.9c). Hoe dit ook zij, op 27 mei 1797 vraagt King in Londen de assistentie van Joseph Banks bij douane formaliteiten (2.4). Mevrouw Gordon was toen twee dagen in Londen en wilde zo snel mogelijk via Calais naar Zwitserland doorreizen. Aan het eind van 1797 woont ze met haar kinderen in Lausanne waar ze zichzelf onderhouden heeft door geld uit te lenen tegen een rente van 5%. Ze woonde van 1803 tot 1812 in La Sarraz, van 1819 tot 1820 in Orbe en in 1826 opnieuw in Lausanne. Daar stierf ze op 27 november 1831 op 82 jarige leeftijd (Forbes 1954:133 volgens cantonale archieven in Lausanne;¹⁹ cf. Kirby 1957:254).

2.2. De expedities in het binnenland.

2.2.1. De bronnen.

Gordon maakte na zijn aankomst in Kaapstad in juni 1777 vier grote expedities in de binnenlanden van zuidelijk Afrika. De weinig uitgebreide informatie over zijn tocht in 1773-74 werd reeds eerder genoemd (2.1.4). Een reconstructie van de routes van Gordon's eerste drie expedities danken we aan V.S. Forbes, die zijn resultaten publiceerde in 1949 en iets uitgebreider in 1965.⁷ Forbes moest zich bij zijn onderzoek baseren op de kaarten en tekeningen in de Gordon Atlas en op een aantal korte verwijzingen naar Gordon's reizen in 18e eeuwse berichten. Niets wijst erop dat de door hem gereconstrueerde routes in hoofdlijn onjuist zijn. De reisjournalen die Gordon bijhield werden pas herontdekt nadat Forbes zijn onderzoek had afgesloten. Deze waardevolle verslagen zijn in dit respekt dus nog niet bestudeerd. Jammer genoeg heb ik ook niet de mogelijkheid gehad dit materiaal nauwkeurig te bestuderen.¹¹ In afwachting van een publikatie van deze journalen ⁸ zal ik volstaan met een samenvatting van het werk van Forbes (1965). Een bron die door Forbes over het hoofd werd gezien zijn twee brieven van Gordon aan Pagel (3.1), waarin enkele resultaten van de eerste twee tochten beschreven werden. De bespreking van Barnard (1950:330-360) is grotendeels gebaseerd op Forbes (1949). De routes van de drie eerste expedities (1777-1780) zijn schetsmatig aangegeven in fig.1.

Het blijkt niet mogelijk de route van de vierde expeditie, 19 november 1785 - 12 maart 1786, uit secundaire bronnen vast te stellen (Forbes 1965:110). In dit geval lijkt het bestaande reis-journaal de enige bron, de inhoud waarvan nu nog onbekend is.

2.2.2. Eerste expeditie, 6 oktober 1777 - 8 maart 1778.

Deze tocht werd gedeeltelijk beschreven door Paterson (1790: 4-37) en Stavorinus (1798:316-323). Gordon schreef zijn waarnemingen op in een reisjournaal (Christie's 1979:33, no.1, zie 2.3.3), dat hij samenvatte in een brief aan Fagel van 10 april 1778 (Fagel-archief 2515, 9 + 4 pp.).

Maandag 6 oktober 1777 vertrok Gordon in gezelschap van William Paterson uit Kaapstad. Paterson moest wegens ziekte al vrij snel terugkeren (hij was op 13 januari 1778 terug aan de Kaap), zodat slechts het begin van deze tocht beschreven wordt in het boek van Paterson (1790). Het is niet goed na te gaan wie hen vergezelden. Gordon schrijft in zijn reisjournaal (6 October 1777) vertrokken te zijn "met de heer Paterson en mijn schilder." Die laatste wordt ook genoemd door Paterson (1790 26) en wordt tegenwoordig geïdentificeerd als Johannes Schumacher. Misschien waren er nog meer metgezellen. In zijn brief aan Fagel (p.7) schrijft Gordon later op zijn reis, na het vertrek van Paterson, vergezeld te zijn door "vier europeanen en agt hottentotten" (misschien zichzelf inclusief). Eén hiervan was mogelijk een Engelsman genaamd Martin, die 47 jaar later beweerde met Paterson gereisd te hebben (Thompson 1968, II:73, Forbes 1965: 83). Ook een Duitse korporaal Martens zei later Gordon vergezeld te hebben (Damberger 1801,I:34-35). Geen van beide beweringen heeft noodzakelijk betrekking op deze expeditie.

De route, zoals Forbes (1965: 83-84, 94-99, kaart 16) die vaststelde, is in grote lijnen als volgt (figuur 1). Uit Kaapstad gaan de reizigers oostwaarts naar Swellendam, door de Kleine Karroo, via de Zuurberg Poort naar Beervlei (waar de Kariega en Salt rivieren samenkomen). Hier keert Paterson terug. Gordon vervolgt noordoostwaarts langs het huidige Aberdeen tot over de Sneeuwberg. Het noordelijkste punt van dit gedeelte van de reis bereikt hij op 22 november 1777 bij zijn Keerombergen, nu Chinaman's Hat of

Boesmanshoed, "waarna uit hoofde ener commissie om de grensen des lands te reguleren, terugtrok en de sneeuwbergen repasseerde" (Fagel archief 2515, p.1). Hij trekt dan zuidoostwaarts via Pearston, Bruintjeshoogte en Somerset East naar de Grote Visrivier. Vandaar gaat hij praktisch recht naar het noorden totdat hij "onvoorsiens op de oevers ener grote rivier" kwam (Fagel archief 2515, p.6). Hij "noemde dese rivier oranje rivier en de noordelijke spruit wilhelminaas rivier" (Fagel archief 2515, p.7). Op 23 december 1777 bereikte hij deze rivier "a few miles south-west of Bethulie" (Forbes 1965:97). Vanaf dat punt gaat hij langs vrijwel dezelfde route terug naar de Grote Visrivier en vervolgt via Kommadagga naar de Algoa baai (15 januari 1778). Hij reist dan langs de kust naar Kaapstad waar hij op 8 maart 1778 arriveert.

2.2.3. Tweede expeditie, 28 augustus 1778 - 25 januari 1779.

De gebeurtenissen van het eerste deel van deze tocht werden bijgehouden door Olof Godlieb de Wet in een ms. "Dagverhaal van de Landrijse, door den WelEdelen Gestrengen Heer Mr. Joachim Baron van Plettenberg Raadt Extra ordinair van Nederlands India, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop met den ressorte van dien && &&, in den jaare 1778 gedaan door de Landstreken beoosten de gem.Caab tot aan de Plettenbergs en groote Visch rivieren, mitsgaders vervolgens van daar terugwaarts langs de Zuydkust" (in A.R.A., gepubliceerd door Theal 1896:1-38 en Molsbergen 1916, II: 60-78). Gordon hield een reisjournaal bij (Christie's 1979: 33 no.2, zie 2.3.3), samengevat in een brief aan Fagel van 24 april 1779 (Fagel archief 2533, 12 pp.). De gevolgde route werd gereconstrueerd door Forbes (1965: 99-104, 147-148, kaarten 8, 15 en 16).

Tijdens het eerste deel van de tocht was Gordon de reisgezel en misschien de gids van goeverneur Van Plettenberg. Het totale gezelschap bevatte 12 Europeanen (Molsbergen 1916, II:65-66), waaronder niet Johannes Schumacher genoemd wordt. De kolonne

vertrekt op 3 september 1778 uit Kaapstad (Gordon zou zich er pas drie dagen later bij aansluiten). Ze gaan over de Hexrivier-pas en volgen vandaar de gebruikelijke route naar het oosten (Forbes 1965, kaart 8): over de noordelijke uitlopers van de Swartberge, via Beervlei en de Kamdeboo rivier (nabij Aberdeen) naar Vrede en de Swarte rivier, west van Graaff-Reinet. De reizigers stoppen hier op 25 september om uit te rusten. Van Plettenberg maakt intussen een uitstapje naar het noorden met een beperkte entourage (zie Forbes 1965, kaarten 15 en 16). Van 28 tot 30 september rijden Van Plettenberg en Gordon noordwaarts over de Sneeuwberg tot ze komen bij de Zeekoerivier (Gordon's Plettenbergs rivier), daarna langs deze rivier en over de Champagnes Poort rivier. Op 2 oktober bereiken ze hun noordelijkste punt, "Seits, of Dronken font:" (Gordon's naam), z.z.o. van Boesmanshoed. Hier richt Van Plettenberg een baken op om de noordgrens van de kolonie vast te leggen.

Tijdens de rustpauze op deze plek houdt de gouverneur zich onledig met het afschieten van nijlpaarden (Barnard 1950, pl.II). Gordon schrijft op dit punt dat hij "gaarn desselfe loop [van de Zeekoe rivier] tot daar hij in de Oranjesrivier komt, n:o: en noord gevolgt [had], dog de Hr. Gouverneur had geen tijdt" (Fagel archief 2533, p.1). Forbes (1965:101-102) vraagt zich af waarom Van Plettenberg de overige 30 mijl naar de Oranje rivier niet heeft afgelegd. Hij zou daarmee immers een natuurlijke, duidelijke en praktische afscheiding van de kolonie verkregen hebben. Volgens hem kan de gouverneur niet geweten hebben dat deze rivier zo dichtbij was. Daarmee impliceert hij dat Gordon zijn 1777-ontdekking van de Oranje rivier verzwegen heeft, mogelijk om de naam van Oranje voor deze waterstroom te behouden. De brieven van Gordon aan Fagel zijn echter geenszins geheimzinnig over dit punt. Misschien wist Gordon ook niet precies hoever de Oranje rivier van zijn Keerombergen verwijderd was, hij zou de afstand overschat kunnen hebben.

De goeverneur keert langs dezelfde weg terug naar Vrede (8 oktober 1778). De gehele groep, inclusief Gordon, trekt dan zuid-oostwaarts via het huidige Graaff-Reinet en Somerset-East naar de Grote Visrivier. Op de oever daarvan neemt Gordon op 19 oktober 1778 afscheid van de goeverneur, die langs de zuidkust naar de Kaap teruggaat. Gordon schrijft (Fagel archief 2533, p.1): "waarna ik naar het sneeuwgebergte, daar mijne schuit gelaten had, terugkeerde, om verder mijne geprojecteerde reis te vervolgen." Hij was dus van plan het gebied ten noorden van de Oranje rivier te verkennen. "bij dit gelygte komende wierd ik ziekelijk, na hier dan enige dagen vertoeft te hebben, besloot ik dit Jaar niet over de Oranjes rivier te gaan." Hij reist daarom naar het westen in de richting van de Atlantische oceaen, zodat hij bij ziekte de mogelijkheid zou hebben naar Kaapstad terug te keren. Gordon's route liep waarschijnlijk langs Aberdeen en Beaufort West naar Touwsrivier. Van half november tot half december schijnt hij in Verkeerde Vlei (nabij Touwsrivier) gebleven te zijn. Vandaar reist hij noordwaarts door de Roggeveldberge naar de Hantamberg nabij Calvinia, waar hij op 30 december 1778 is. Hij trekt vervolgens via Loerisfontein naar de kust even ten noorden van de Olifantsrivier⁹ en terug naar Kaapstad, waar hij op 25 januari 1779 aankomt.

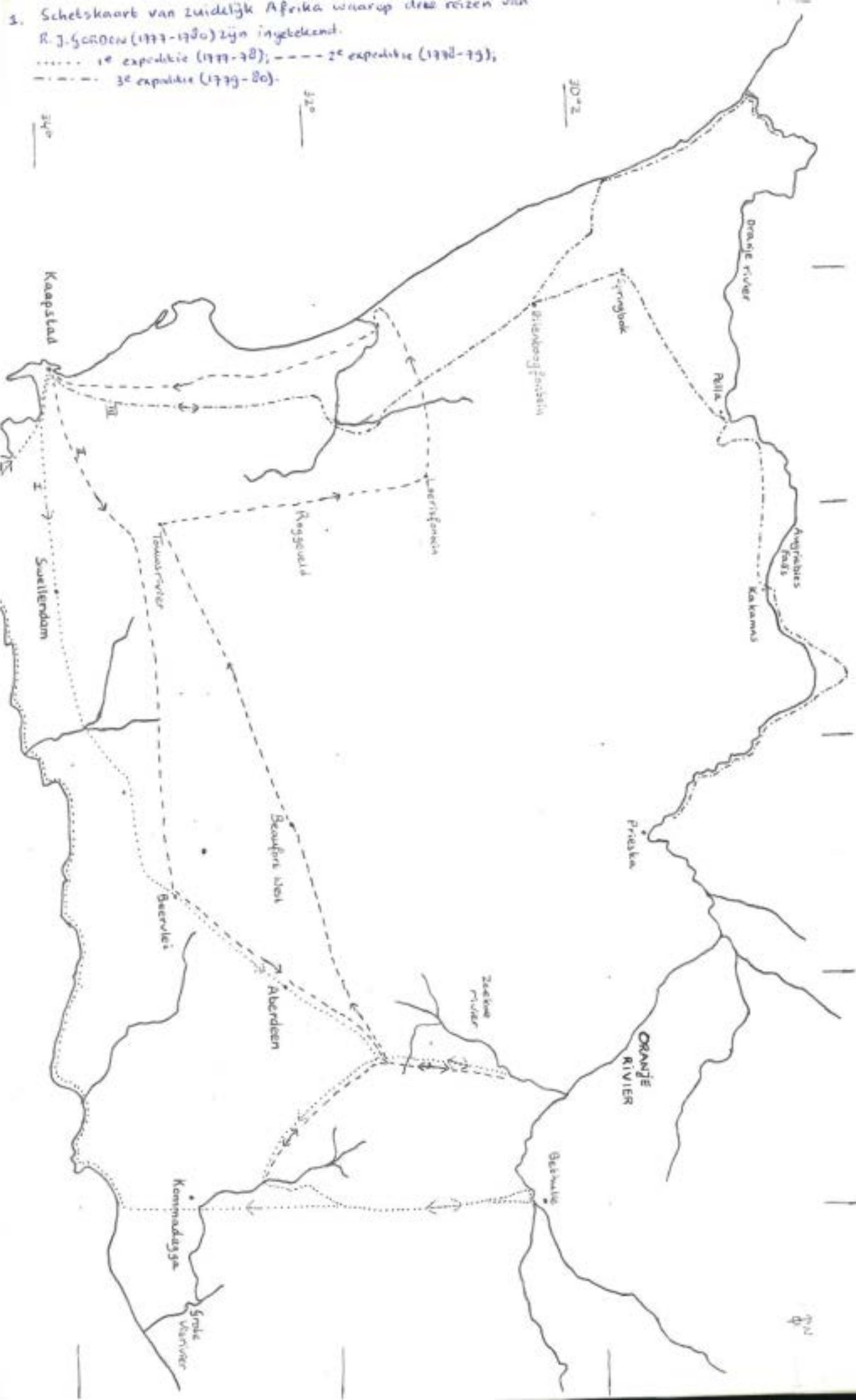
2.2.4. Derde expeditie, 27 juni 1779 - 13 januari 1780.

Ook van deze expeditie is er een reisjournaal van Gordon (Christie's 1979:33 no.3, zie 2.3.3) en Paterson (1790:102-121) beschreef er een gedeelte van. William Paterson vertrekt op 18 juni 1779 uit Kaapstad. Hij wordt vergezeld door Sebastiaan van Reenen en, gedeeltelijk, door diens broer Jacobus. Ze trekken noordwaards langs Heerenlogement, over de Olifantsrivier, langs Swellengrebelfontein naar Ellenboogfontein (route in Forbes 1965: 88-90, kaart 18). Gordon vertrekt iets later, op 27 juni, en hoewel hij globaal in dezelfde richting reist als Paterson, ontmoet hij

hem slechts een paar maal (o.a. Paterson 1790:102 bij de Olifants rivier en p.103-104 bij de Groene rivier). Vanaf Ellenboogfontein reizen Gordon en Paterson samen via de Buffelsrivier en langs de kust naar de monding van de Oranje rivier. Op 17 augustus 1779, tijdens een plechtige ceremonie, geeft Gordon de rivier zijn huidige naam (Paterson 1790:113). Twee jaar eerder had hij dit water ook al Oranje rivier gedoopt en deze herhaling werd misschien ingegeven door zijn onzekerheid of dit wel één en dezelfde rivier was (Forbes 1965:90). De twee reizigers maken een korte excursie naar het oosten langs de rivier en keren langs dezelfde weg terug naar Ellenboogfontein. Paterson vervolgt zijn reis alleen langs de eenvoudigste weg noordwaarts naar en over de Oranje rivier (Forbes 1965: 90-91, kaart 18).

Gordon was van plan "to direct his course to the eastward in search of a nation, called Brequas, of the Caffre tribe" (Paterson 1790:121). Met Gordon mee ging Pieter Pienaar die ook het eerste deel van de expeditie had meegemaakt, en misschien Cornelius Kok, Claas Barend en een tekenaar (Paterson 1790:111,118; Molsbergen 1916,II:137; Mossop 1935:199,200; Forbes 1965:105). De route van de tocht werd gereconstrueerd door Forbes (1965:105-110, kaarten 18 en 19), vrijwel uitsluitend afgaande op de weg die Gordon intekende op zijn grote kaart (no.3) in de Gordon Atlas. Hij gaat van Ellenboogfontein naar Springbok en dan noordoostelijk tot de Oranje rivier bij Pella. Hij volgt grotendeels de loop van de rivier naar het oosten, steekt bij Kakamas over naar de noordelijke oever (met achterlating van zijn wagens), en vervolgt zijn weg langs de noordoever tot iets vóór Prieska. Hij keert langs dezelfde route terug en arriveert op 13 januari 1780 in Kaapstad.

1. Schetskaart van Zuidelijk Afrika waarop drie reizen van R. J. Gordon (1777-1780) zijn ingetekend.
 1^e expeditie (1777-78); - - - 2^e expeditie (1778-79);
 - - - - 3^e expeditie (1779-80).

2.3. Wetenschappelijke resultaten van het verblijf aan de Kaap.

2.3.1. De omvang van Gordon's interesse.

Gordon had een brede belangstelling. Tijdens zijn verblijf aan de Kaap heeft hij geprobeerd zoveel mogelijk over 'land en volk' van zuidelijk Afrika te weten te komen. Die activiteit heeft vooral tijdens zijn expedities van 1777-1780 veel opgeleverd. Zijn interesses omvatten tenminste geografie, topografie, kartografie, meteorologie, ethnografie, geologie, paleontologie, zoölogie en botanie. Over al deze onderwerpen maakte hij notities, die, grotendeels nog onbestudeerd, aanwezig zijn in de kollektie die bekend mag staan als de 'Stafford manuscripten.' De andere mss. en tekeningen die aan Gordon worden toegeschreven, zover ze nu nog bekend zijn, zijn hieronder opgesomd (2.3.3).

De publikatie van de Stafford-mss. zal hopenlijk leiden tot een intensivering van het onderzoek naar de waarde en omvang van Gordon's werk. Zover nu beoordeeld kan worden, waren zijn waarnemingen meestal origineel en nauwkeurig. Gedeelten van de wetenschappelijke erfenis van Gordon werden al wel provisorisch bestudeerd. Over geografie en topologie lezen we in Oliver 1948: 18-20, Barnard 1950:366-367, Forbes 1954:88, 1965 passim; over kartografie in Oliver 1948:22, Barnard 1950:366-367, Forbes 1965: 111-114; over ethnografie in Oliver 1948:20-22, Forbes 1954:88-89 en 1965:108-109; over meteorologie in Barnard 1950:367-369, Forbes 1965:114; en tenslotte over botanie in Dyer 1948 en Barnard 1950:363-366. Gordon's zoölogie wordt in hoofdstuk 4 nader besproken.

2.3.2. Gordon's museum en instrumenten.

Het is te verwachten dat Gordon niet alleen zijn waarnemingen opschreef, maar dat hij ook interessante en curieuse voorwerpen meenam naar zijn huis bij Kaapstad. Mevrouw Parker (1795:50) schrijft dat hij bekend stond "for his Museum^{um} and Manuscripts

relative to Natural History" (zie ook Urban 1796:443). Pasley (1931:85) zei in 1780 dat Gordon "has collected innumerable curiosities as a Virtuoso." Jammer genoeg is het niet opgetekend wat mevrouw Gordon na de zelfmoord van haar man in 1795 gedaan heeft met hun bezittingen. De manuscripten nam ze mee naar Londen (2.4), maar van voorwerpen is geen sprake. Ze zou die al in Kaapstad verkocht kunnen hebben. Er zijn nu nog slechts twee dingen bekend die aan Gordon toebehoord moeten hebben, geen curiosa maar gebruiksvoorwerpen. Heller (1949:233, pl.36) bericht over een "small drinking field cup" van zilver met de inscriptie "Col.R.J.Gordon, Caap de goede hoop, A.D.1784", die sinds 1939 bewaard wordt in het Koopmans de Wet museum van Kaapstad.

In de Kaapse archieven bevinden zich twee koperen plaatjes, $3 \times 4\frac{3}{4}$ inches, die eens aan een barometer vastgezet moeten hebben. "Both are engraved with a scale in fractions of an English inch, and with information regarding the weather at the Cape which is usually associated with various levels of the mercury in summer and winter respectively. The latter gives the levels of the mercury during the storms of 21 May 1737 [sic], 1 June 1773 and 29 June 1785. ... The summer plate is dated 1785 and the winter plate inscribed R.J.Gordon Fecit" (Forbes 1965:115, cf. Forbes 1952:86).

Gordon gebruikte tijdens zijn reizen geregeld een kwikzilver barometer met een schaal in Engelse voeten, o.a. om de hoogte van bergen te bepalen. Hij schijnt zijn instrument in 1791 gegeven te hebben aan Archibald Menzies, de botanicus van de expeditie op de 'Discovery' en de 'Chatham' naar Nieuw-Zeeland en Hawai, onder leiding van captain George Vancouver (Menzies 1828, Forbes 1952: 85-86, 1965:114-115). Gordon had nog meer instrumenten. In zijn brief aan J.H. van Swinden in Amsterdam (dd.4 februari 1793) zegt hij te beschikken over een duiking naald, een kompas met Nonnius schaal en een hygrometer van balein. Hij vraagt advies over de

bruikbaarheid en nauwkeurigheid ervan (zie Gunn 1954, Forbes 1965: 115). Ook had hij een thermometer met Fahrenheit schaal (Gordon ad Fagel, 24 april 1779, Fagel archief 2533, p.3).

2.3.3. Beschrijving van het bekende Gordon materiaal.

Hieronder heb ik alle manuscripten en tekeningen van Gordon opgesomd, die ikzelf gezien heb of die in de literatuur geciteerd worden. Gordon's brieven worden beschreven in 3.1. Een groot deel van deze manuscripten is alleen geografisch, ethnologisch of historisch interessant. Omdat mijn studie die aspecten niet omvatte, heb ik geen moeite gedaan ze nader te bestuderen. Het is ook zeer waarschijnlijk dat er vooral op bestuurlijk niveau nog meer materiaal bestaat.

Het is onmiskenbaar dat sommige tekeningen in de kollekties en publikaties van Masson, Paterson en misschien Levaillant overeenkomsten vertonen met de schetsen in de Gordon Atlas. Omdat de invloed van Gordon op deze gelijkenis niet zonder meer duidelijk is, zal ik in 4.1 nader op dit probleem ingaan.

A. De GORDON ATLAS, in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Hoe de kollektie daar kwam staat in 2.4. De Atlas bestaat uit zes banden, elk met het wapen van de Duke of Sutherland op de buitenkant:

- vols.1-2 (70x99 cm): Views and plans, 68 tekeningen (1-68)
- vol.3 (68 x 50 cm): Men, Reptiles and Fishes, 55 tek. (69-123)
- vol.4 (idem): Quadrupeds , 114 tek. (124-238)
- vol.5 (idem): Birds, 110 tek. (239-348)
- vol.6 (idem): Plants, 108 tek. (349-457).

De titels van alle tekeningen worden vermeld in de catalogus van Maggs Bros. (1914), terwijl de gehele inhoud kort besproken wordt in Tuijn (1966:79 noot VI). Deel 1 bevat o.a. 15 kaarten van zuidelijk Afrika (2-15 en 19) en een plattegrond van Kaapstad (1). Slechts drie van de kaarten (3,7,11) werden door Gordon gesigneerd.

De overige werden gemaakt door Wentzel, Friderici, Leiste e.a. Alle kaarten worden besproken in Forbes (1949:29-32, 1965:113-114). Gordon's kaart 3 is vrijwel geheel op eigen ervaring gebaseerd en beschrijft het land tussen 26° en 38°Z, en 4°W en 12°O (gerekend vanaf Kaapstad). Deze kaart is wel genoemd "the culmination of Dutch cartography at the Cape" (Forbes 1965:111-112, cf. Barnard 1950:366, Oliver 1948:22). De overige tekeningen in delen 1 en 2 zijn panoramas van Zuid-Afrikaanse landschappen. Ze zijn nog niet in hun totaliteit beschreven hoewel sommige wel nader besproken werden (o.a. Oliver 1948:18-20, Forbes 1949, 1965 passim en Barnard 1950 passim).¹⁰ (Ook Hallema 1951:16-18)

Deel 3 bevat 25 tekeningen (69-93) van de oorspronkelijke bewoners van zuidelijk Afrika, die gedeeltelijk beschreven werden door Oliver (1948:20-22). De tekeningen 94 - 348 zijn alle zoölogisch interessant en worden in hoofdstuk 4 behandeld. De planten van deel 6 werden aan de hand van zwart-wit foto's (in het National Herbarium, Pretoria) voorlopig gedetermineerd door Dyer (1948:60-62), die echter niet de nummers van de tekeningen bij de identificatie vermeldt.

B. De STAFFORD MANUSCRIPTEN, voorheen in de Staffordshire County Archives.¹¹ De geschiedenis ervan wordt beschreven in 2.4. Aan een uitgave van de tekst wordt nu nog gewerkt.⁸ De inhoud ervan werd ter gelegenheid van de veiling ervan op 4 april 1979 beschreven in de catalogus van Christie's (1979:33-34), als volgt:

(2.0.2.)

The Property of
THE TRUSTEES OF
THE COUNTESS OF SUTHERLAND'S SETTLEMENTS

73 GORDON (Colonel ROBERT JACOB): SERIES OF AUTOGRAPH MANUSCRIPTS MOSTLY IN DUTCH COMPRISING THE JOURNALS AND NOTES RELATING TO HIS EXPLORATION OF SOUTHERN AFRICA, BETWEEN THE CAPE AND THE ORANGE RIVER FROM 1777 TO 1786

1. Journal van een Reis door een gedeelte van het Zuiden van Africa beginnende aam de Caap gedaan in het Jaar 1777 den 6 October [Voyage beginning 6 Oct. 1777 and completed 8 March 1778], 2 parts, together 83 leaves, folio, outer wrapper to first part (16 blank pages in second part), Xhosa vocabulary on last 9 pages of second part and on title of first part
2. Journal van derde reis door een deel van zuidelyk Africa gedaan van 28 Aug. 1778 tot 25 Jan. 1779, 20 leaves (3 blank), folio [incomplete as it begins on 18 Sept.], with sketchmap of Orange River
3. Journal van de vierde Reyse van Captein R. J. Gordon in het zuidelyke gedeelte van Africa, begonnen den 27 Juniy, 1779 van het Caap de Goede Hoop [Voyage beginning 21 June, 1779 to 13 Jan., 1780], 2 parts, 37 leaves (2 blank) large folio and 27 leaves, folio, 3 smaller leaves of notes referring to Le Vaillant's observations inserted
4. Journal, 19 November, 1785 to 12 March, 1786, 22 leaves (first and last leaf blank)
5. A metereological journal, kept almost daily, for the area around the Table Mountain 22 September, 1789 to 21 June 1792, 81 leaves with 7 additional pages of geological notes at back, folio, half calf

[continued overleaf

6. Description of the route from Geisiqua 'na den Heisi', 1 leaf
7. Eener Brieff voor my anno 1779 aan den Heer Griffier Fagel geschreeven, copy of letter (in another hand) signed R. J. Gordon, 14 leaves, describing his expedition with Van Plettenberg in 1778, 14 leaves, folio
8. Description of a camelopard (giraffe) killed on the night of 12 October, 1779, 1 leaf (in English)
9. Observations on Sparrmans Voyage to Cape of Good Hope (in English) 9 leaves, large and small folio
10. Notes on Hottentots, 10 leaves, notes on Vegetation, 5 leaves, folio. Metereological and topographical observations and surveys of elevations, notes etc., 82 leaves, various sizes
11. Notes and fragments relating to journeys including a rough sketch of Table Mountain and an account of journey to Rodesandsberg and Schoorstenberg, with many detailed lists of various distances and routes covered during his expeditions (circa 1776) 43 leaves, various sizes
12. Measurement of lands in the area of Muisenburg, 4 leaves
13. Miscellaneous notes, including notes in French, on the use of the barometer. Miscellaneous Observations, Cape of Good Hope, June 20th, 1789 (in English) including a drawing of a Hottentot woman, etc. 21 leaves, various sizes
14. Observations sur le règne mineral, 13 leaves, mainly folio
15. Collection de mots des divers langues de l'Afrique meridionale, 12 leaves, folio
16. Renseignements & Descriptions de plusieurs animaux, 58 leaves, various sizes, mostly folio (partly not in Gordon's hand)
17. Draft Letters: Three to 'Monsieur le Comte (unnamed Austrian Count) containing topographical observations, 6 leaves folio, August 1786. Unfinished letter to a French naturalist, dated 8 April, 1789, with details on the geology and topography of South Africa, 3 leaves folio (2 similar drafts). Letter to Monsieur le Bailli, draft, 3 leaves
18. Series of Corrections probably to De La Gaille's Journal Historique, 6 leaves, 4to (not in Gordon's hand)
19. Observations Meterologiques faites au Cap de Bonne Esperance 1751 et 1757, 9 leaves including title and blank leaf (in French) /Proeve over de Metereologie in het generaal betreffens eene Schets van het Weer aan de Caap de Goede Hoop, 16 leaves, one blank, both folio (not in Gordon's hand) Also a letter from John Hunter to William Paterson 4th and 15th February, 1791, thanking him for information, and inquiring about Kangaroos and possums, 2 leaves

Deze beschrijving is volledig en vergelijk met een ms.-inventaris van P.Tuijn¹² toont dat alle Gordon papieren die in Stafford bewaard werden, aanwezig zijn. Niet alle nummers van de veilingcatalogus zijn echter als zodanig aanwezig, sommige losse bladen zitten verstopt in één van de folders.¹³ Jammer genoeg worden ook niet altijd de oorspronkelijke titels van de onderdelen genoemd. Daarom een paar aanvullingen.

1. twee delen, "Journaal van een reis door een gedeelte van het zuiden van Africa door R:J:Gordon Capitein gedaan in het jaar 1777 beginnende aan de Caap den 6 October" en "Vervolg van het Journaal van den reis van Gordon in het zuidergedeelte van africa beginnend 6 oct: 1777."
2. titel, "Journaal der derde reis door een deel van zuidelijk africa gedaan van den 28 aug: 1778 tot 25 Jan: 1779. R:J:Gordon."
3. twee delen, "Journaal van de vierde reyse van Capitein R:J: Gordon in het zuidelijke gedeelte van Africa begonnen den 27 Junij 1779. van de Caap de Goede Hoop" (waarin 3 kleinere bladen met losse notities over Levaillant's observaties) en "vervolg van 't Journaay (sic) van de reis in 1779."
4. Het journaal van de laatste reis is aanwezig in een folder met de onjuiste titel "Voyage du 6 Octobr: 1777 au 8 Mars 1778. Complet No.1." (tekst in twee kolommen.)
5. titel, "Metereologisch journaal, bijna dagelijks bijgehouden tussen 22 sept. 1789 en 21 juni 1792." De laatste 7 bladzijden zijn een lijst van 24 "Steenen versonden aan Professor de Saussure, Cabo de Goede Hoop, 1789" (in het frans). Dat is de Zwitserse Horace Bénédicte de Saussure.
7. is een kopie van de brief van 24 april 1779 aan H. Fagel in A.R.A., Fagel-archief 2533.
8. titel, "Description of a Camelopard killed at the night of the 12th of October 1779."

- H. "1e memorie van den hr.Col. Gordon de pepiniere concernierend, 1789" en "2e memorie van den Col.Gordon concernerende de pepiniere, 1789." Beide in Koninklijk Huisarchief, Inventaris Willem V, 18, nr.335 I (afschrift in Kaapse archieven VC 123).
- I. Waterverf tekeningen~~n~~ van een zwarte neushoorn, tussen de neushoorn-papieren van Petrus Camper, in U.B.Amsterdam, handschriftenkamer, signatuur A X.

2.3.4. Hoop op publikatie.

Barnard (1950:370) schrijft: "Daar skyn min twyfel te bestaan dat Gordon inderdaad 'n manuskrip vir publikasie voltooi het." Als dat zo is, en ik waag het te betwifelen, dan is dat werk in ieder geval niet tussen de notities in de Stafford-Mss. Toch schijnt Gordon wel hoop gehad te hebben dat zijn resultaten nog eens in druk zouden verschijnen, en meerdere van zijn bezoekers hebben hem ertoe aangespoord (Somnerat 1782:93, Hamilton 1793:159).¹⁴ Het bleef echter niet bij aansporingen. King (1785:482-483) vertelt, "I can congratulate the public on the information I have received of his intentions to give the world, from his own hand, a history of his travels." Ook White (1795:77-78) verzekerde men dat Gordon "se proposait de publier incessamment [! binnenkort] ses divers observations." Kort voor zijn dood toonde Gordon aan de Engelse ambtenaar John Cochrane een kist vol tekeningen en observaties van het land, die bij zijn dood naar Engeland (niet Nederland!) gezonden moesten worden opdat de publikatie ervan zijn familie zou onderhouden (Dyer 1948:45, Barnard 1950:370 volgens ms. in Kaapse archieven). De bedoeling was er dus, maar vanwege de politieke beslommeringen van Gordon's laatste jaren en misschien vanwege het onthouden van toestemming door de V.O.C. is er niets van gekomen (cf.Barnard 1950:369-371).

2.4. Geschiedenis van Gordon's tekeningen en notities.

Het is niet bekend hoeveel tekeningen, kaarten en manuscripten Gordon bij zijn zelfmoord achterliet, noch of daarvan misschien nog aan de Kaap een deel verkocht is. Twee dagen na de aankomst van mevrouw Gordon in Londen schreef Philip Gidley King (1758-1808) twee brieven aan Joseph Banks met informatie over de manuscripten en tekeningen die ze bij zich had. Beide brieven zijn gedateerd 27 mei 1797 en zijn interessant genoeg om totaal weergegeven te worden. De eerste luidt:

"London, May 27th 1797. Sir- For these two days past I have been assisting the widow of my late friend, Colonel Gordon, in procuring her Lodgings &c. This morning I went with her to the Custom-house, where her effects are, a part of which are detained, but as I have sent a Petition into the Commissioners, I am hopeful she will obtain permission to export them in the vessel she goes in to Calais on her way to Switzerland.- The two Boxes containing his Charts, Manuscripts, & Natural History of the different parts of Africa that the Colonel visited, were also searched & numbered. They are voluminous, & as far as I am able to form a judgment they appeared interesting. The number of Charts is Ninety five, & upwards of 600 Drawings of Natural History, & Views in Caffraria & other parts of Africa. It is her wish to withdraw these two Boxes from the Custom house to her Lodging; her words are these - 'The Charts Manuscripts & Drawings are arranged in some measure by the deceased for publication. He had during his life been solicited on the part of the Emperor & Stadtholder, as well as many other men of Science, to publish them during his life, this he declined, & has left them for the advantage of his family. - Had circumstances [p.2] allowed of her presenting them to the Stadtholder in Holland, that was her intention, but, as she observes, the Cape now being in the possession

of the English, & as the Charts convey the greatest information, which as she says are by no means known, she has thought it her duty to submit them to your inspection; and will be extremely thankful, if it is not intruding too much on your goodness, to procure her an order for their delivery from the Customhouse' - As the Boxes were searched before me, I can safely assert that there is no contraband or other customable article in either of the packages. Altho' it is my intention to do myself the honour of waiting on you tomorrow morning, yet I have thought it advisable to give you this intimation of her ideas respecting these article. I have the honor (sic) to be, with the most grateful respect, Sir, Your much obliged and devoted servant (signed) Philip Gidley King." (Origineel in BMNH, botany dept., Dawson Turner coll. vol.10 (1), fol.138-138A.)⁴⁵

Het antwoord van Banks is niet bewaard, King echter schrijft op dezelfde dag nogmaals:

"London May 27th 1797. Sir- Agreeably to your wish, I have informed myself more fully respecting the Papers of the late Colonel Gordon, brought to this Country by his widow. The Charts &c. are contained in two Boxes (which I saw inspected yesterday at the Custom House). The largest Box contains, as Mrs.Gordon informs me, a general Chart, smaller Charts & Views of the Interior parts of Africa seen & visited by her late husband, in all about ninety five, with a manuscript account wrote in Dutch. There are also a few bundles of family Papers. The second Box contains a very full & large Book, in which are arranged upwards of 400 drawings of Natural History, appropriated to the Charts & Views.

The Charts & Natural History Mrs. Gordon informs me were all designed by her own husband, who drew every outline, and had them finished under his own eye. As her wish is to have these Charts &c. inspected by such persons as may be deemed adequate to judge of their consequence to this kingdom, she desires me to request in her name

the indulgence of their being permitted to be withdrawn from the Custom house, where they are [p.2] now lodged, without being subject to the duty. I beg leave to apologize for the part I have taken in this business, to which I am alone prompted by the respect I bear to the memory of her deceased husband, & her situation as a stranger in this country, from whence it is her intention to depart with her family for her native country, Switzerland, the instant her business is finished. I have the honour to be most respectfully,
 Sir, Your most obedient humble servant, (signed) Philip Gidley King."
 (Origineel in BMNH, botany dept., Dawson Turner col. vol.10 (1), fol.139-140.)¹⁶

Er waren dus twee kisten van verschillende afmetingen met minstens 95 kaarten en landschapstekeningen, ongeveer 400 tekeningen van planten en dieren, verder manuscript notities en familie papieren. De inhoud van de twee kisten schijnt bij mevr. Gordon's vertrek naar Zwitserland in Londen achtergebleven te zijn. Enig licht op hun verblijfplaats wordt geworpen in een derde brief van King aan Banks, gedateerd 7 oktober 1797:

"Having had some business the other day with Mr. Rose, I mentioned the circumstance about Gordon's Charts &c., which he had so far forgotten that he scarcely remembered the application that had been made to him, and he expressed much concern that the then pressure of public affairs made him not pay the attention to it which the subject appeared to deserve; and after expressing a great desire to obtain them, I informed him that the Charts and drawings of Natural History were in a Box under Capt.Riou's charge. He wished me to introduce Capt. Riou to him, which I did the next day; and, after much conversation, the result was that Riou was to write to Mrs. [Gordon] as from himself, and to ask her what she valued the Charts &c. at, and that if the sum was any ways reasonable Government wd make the purchase." (Origineel in British Museum,

Banksian Correspondance, X(1), 190; niet gezien, geciteerd volgens Forbes 1952:90-91.) George Rose (1744-1818) was van 1783 tot 1801 minister van financiën (Secretary to Treasury) en vertegenwoordigt hier dus de engelse regering. Captain Edward Riou (?1758-1801), marine officier, had in 1790 de Kaap bezocht en interesse getoond in Zuid-Afrikaanse kartografie en reisberichten (Forbes 1952:91). Waarom hij Gordon's papieren in bewaring nam, is niet bekend. Opmerkelijk is dat er in deze brief slechts sprake is van één kist met tekeningen. Dat is hoogstwaarschijnlijk een vergissing van King en er mogen hieruit geen verregaande konklusies getrokken worden.

Hierna blijft het enige tijd stil, een periode waarin de kollekties blijkbaar netjes opgeborgen zijn gebleven in de 'boxes'. Forbes (1954:133) noemt een dokument in de archives cantonales van Lausanne, gedateerd 26 maart 1805, nl. een volmacht van mevr. Gordon aan Pinkerton (een procuration, bij notaris Louis Fevot, Lausanne) om te "traiter avec les libraires de Londres pour la publication des voyages en Afrique par feu son mari le Colonel Gordon ... & de vendre de plus haut prix qu'il puisse trouver, les cartes, dessins & papier, dont elle a une catalogue & reçu de sa main ... & gardera pour lui ce dont ils sont convenus à Paris le 28e aoust 1803."¹⁰ Over die Parijse overeenkomst is verder niets bekend. De papieren van Gordon waren dus in de tussentijd in handen gekomen van John Pinkerton (1758-1826), een bekend uitgever van geografische en historische werken, o.a. van een 'General collection of voyages and travels' (17 vols., 1807-1814). Die overdracht zou hebben kunnen plaatsvinden ten tijde van Riou's overlijden op 1 april 1801. Voorts blijkt uit de volmacht dat er in 1805 nog steeds niets met de papieren gedaan was en dat Pinkerton een catalogus van de inhoud gemaakt had (niet teruggevonden). Diezelfde catalogus wordt opnieuw genoemd in een brief van 14 mei 1806 van Pinkerton aan William Wendham:

"Clement's Inn, no.7, May 14, 1806. Sir- I was duly honoured with your letter of the 27th March with regard to the papers, maps, and drawings of Colonel Gordon, formerly commandant of the Cape of Good Hope, in which you are so good as to say you shall at a future opportunity take the opinion of competent judges how far they might be proper objects to be purchased at the national expence. I am well aware, with the public at large, of the multitude of your avocations, and have not therefore wished to press the matter; but having just received an earnest letter from Mrs. Gordon in Switzerland accusing me of unnecessary delay, I hope you will pardon me taking this liberty. I have myself some skill in geography, and if I had not thought these papers of great importance to this commercial country, and the interest of its oriental colonies, I should not have taken the charge of them. I suppose that Mr. Faden or Mr. Arrowsmith the geographers would readily inspect them, and give a just and candid report. I have no doubt that the acquisition would be of lasting advantage, and be esteemed honorable to an enlightened administration who should order it to be made. But on this subject I must refer to the little memoir which I had the honour to send you and remain with the greatest respect &c. (signed) John Pinkerton." (Origineel in Public Record Office, London; niet gezien, geciteerd volgens Theal 1899, V:420-421.)

Pinkerton had dus nog steeds hoop dat de Engelse regering alles zou willen kopen. Ook John Cochrane schijnt daarop aangedrongen te hebben (Barnard 1950:371). Die transactie is echter nooit gesloten, misschien omdat de prijs te hoog was of omdat men toch het belang ervan niet inzag. Een uitgave is al evenmin doorgegaan.¹⁷

In het deel 'Birds' van de Gordon Atlas staat op één van de eerste bladzijden een handgeschreven notitie: "A collection made by Colonel Gordon of Scotch family settled at the Cape & highly esteemed by the Dutch government. It was intended to be sold at a public auction but bought by the Marquis of Stafford about 1802."

1810!

Ongeveer 1802 doet vermoeden dat de notitie pas op een later datum toegevoegd werd zodat het niet nauwkeurig behoeft te zijn.¹⁹ Gezien de bovenstaande geschiedenis zal de Marquis van Stafford de gehele kollektie gekocht hebben in 1806 of 1807. Het is niet achterhaalbaar of de marquis toen precies dat kocht, wat in 1797 door de weduwe Gordon was meegenomen en door King beschreven werd. Waarschijnlijk bestond de kollektie toen uit wat nu bekend staat als de Gordon Atlas en de Stafford-manuscripten.

Deze papieren en tekeningen van Gordon zijn sinds die tijd in het bezit van de familie in Stafford gebleven. Er zijn geen aanwijzingen dat iemand ze in deze periode voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt heeft. De bibliotheek van Stafford House, het bezit van de Duke of Sutherland (erfgenaam van de Marquis van Stafford), werd in 1913 geveild bij Sotheby in Londen. De catalogus vermeldt voor 30 oktober 1913 onder Gordon: "Nr.445. A collection of 387 very clear original coloured drawings of the Quadrupeds" enz., "mounted and bound, in 4 vol. half red morocco" (Sotheby 1913:40). Dat is dus de Gordon Atlas zoals die nu bekend is, zonder de twee banden met kaarten en landschapstekeningen. Die maakten wel deel uit van de snel volgende veiling bij de firma Maggs bros. in Londen van 1914, die de 4 Sotheby volumes kochten voor £ 690 (Britten 1914:77). Het is niet bekend hoe ze die twee completerende banden verwierven, hoewel ze waarschijnlijk direkt uit Stafford kwamen. De gehele Gordon Atlas (6 delen) werd door hen te koop aangeboden voor £ 1250 en bij die gelegenheid werd de inhoud kort beschreven (Maggs bros. 1914). De Atlas werd toen eerst gekocht door de firma Martinus Nijhoff in Den Haag (Molsbergen 1914:7), waarna de koopsom werd bijeengebracht voor 1/3 door de Nederlandse regering en voor 2/3 door een kommissie van particulieren, samengesteld op initiatief van professor E.C. Goëe Molsbergen (Jaarverslag Rijkamuseum, 1914:30). De Atlas wordt sindsdien bewaard in het Rijksprentenkabinet.

70

Naast de tekeningen bezat men in Stafford ook nog Gordon's dagboeken en notities die, mogelijk eveneens in 1913, in bruikleen werden gegeven aan de County Archives te Stafford, waar ze in 1964 opnieuw ontdekt werden. Daar zijn ze tot dit jaar voor het publiek toegankelijk geweest. Op 4 april 1979 werd ook deze kollektie geveild bij Christie, Manson & Woods in Londen, waar Floyd het uiteindelijke bod van £ 10,000 gaf om 11:48.

Noten bij Hoofdstuk 2.

1. Korte levensbeschrijvingen van R.J.Gordon zijn talrijk, maar bevatten zelden interessante nieuwe informatie, bijv. Britten 1914, 1920:49-50; Bulloch 1908:148ff.; Cave & Rookmaaker 1977:138; Christie's 1979:34-35; Dyer 1948:44-45; Kirby 1957:252-254; Lysaght 1959:264; Gordon-Brown 1952:95; Mohr 1967:15-16; Molsbergen 1914, 1916 II:64; Mossop 1935:198-199; Maggs Bros., 1914; Palmer 1951; Tuijn 1966:77-78; de Villiers 1966:253 e.a.
2. Volgens H.W.J.Picard, Hermanus, in een brief (24.3.79) waren de bruid's ouders dominee Menso Heijdenrijck en Aletta van Hensbergen. De huwelijksplechtigheid in Maastricht stamt uit dezelfde bron en is daarom mogelijk eveneens onjuist.
3. Hoewel het boek van Theal (1888) niet erg recent is, geeft het toch de hoofdlijnen van de Zuid-Afrikaanse geschiedenis betrouwbaar weer. Een iets latere beschrijving van G.McCall Theal, "History and Ethnography of Africa south of the Zambesi, before 1795" (London, 3 vols. 1907, 1909, 1910) stond mij niet ter beschikking. Andere gebruikte samenvattingen zijn die van Louts (1854) en Idenburg (1946).
4. Eohtgenote's naam soms als Susanna Margaretha (de Villiers 1966:253), achternaam soms Nicolett. Ook van de namen van de vader en de moeder bestaan enkele variante spellingen.
5. Deze enige dochter wordt soms 'Johannes' genoemd (o.a. de Villiers 1966:253). De doopdata van Johanna (5) en Johannes Isaac (6) liggen beide binnen een periode van 2 maanden. Geen van de bronnen over Gordon's kinderen besteedt aandacht aan dit curiosum.
6. Dit zou ook betrekking kunnen hebben op een eerdere, in de literatuur niet vermelde, schapeninvoer. Gordon schrijft aan Fagel op 24 april 1779 (Fagel archief 2533, p.12): "de schapen

uit Spanje heb ik om vele redenen op het robben eiland gebragt, zij zijn wel, en telen al voort, hebbende al twee schone lammeren, die een beter ras dan het origineel beloven." Hij had dus toen al levende schapen uit Europa ontvangen.

7. De artikelen van Forbes uit 1949 en 1952 zijn vrijwel letterlijk overgenomen in Forbes (1965). Daarom zal ik alleen naar het boek van 1965 verwijzen.
8. Het totaal van de Stafford-manuscripten wordt getranscribeerd en in het Engels vertaald door P.R. Cullinan, Machadodorp. Het is de bedoeling dat een uitgave met zowel de Nederlandse als de Engelse tekst eind 1979 of in 1980 zal verschijnen bij uitgeverij Balkema.
9. Dit bezoek aan het strand wordt niet vermeld door Forbes. Gordon schrijft erover aan Fagel (Fagel archief 2533, p.2) met als datum "ii January" dus 2 of 11. Waarschijnlijk de laatste datum, want op 5 januari was Gordon nog bij fontein Camdeni, nabij Loerisfontein.
10. Het is ondoenlijk en op dit moment ook onnodig om alle reproducties van de landschapstekeningen en kaarten op te sommen. De volgende mogen toch geciteerd worden: Forbes 1965, figs.25-28, 30-32, 34, 39,40,42-44,48, maps 15,21 en figs.41,46,47. Barnard 1950, pls.I-VI, kaart I, II. Molsbergen 1916, I, pls. 2-9 en II, pls.2-12 en frontispiece. Botha 1926, frontispiece + 8 pls. Naggs Bros. 1914, 8 figs and 1 map.
11. De gehele Stafford kollektie is als fotokopie aanwezig in het BMNH, General Library, en in de Kaapse archieven. Nummers 13 en 16 van de Christie's cat. zijn gekopieerd voor het Biohistorisch Instituut. Tijdens een privé bezoek aan Londen in het begin van april 1979 kon ik de originele mss. enige uren inzien bij Christie's, en ik kon die studie iets verdiepen in het BMNH. Vanwege tijdgebrek heb ik niet de gewenste nauwkeurigheid en volledigheid kunnen bereiken.

12. Opgeborgen in de Artis-bibliotheek in de overdrukken-kollektie onder R.J.Gordon.
13. Niet gevonden (ook niet speciaal naar gezocht) nos.6,11 en 12.
14. Zie ook de eerste brief van King aan Banks van 27 mei 1797, geciteerd in 2.4. Volgens dat schrijven zouden ook de stadhouder en de keizer (van Duitsland?) bij Gordon op uitgave hebben aangedrongen. Hij zou echter actief hiertegen besloten hebben.
15. Geciteerd in Forbes 1952:89-90, samengevat in Dawson 1958:490.
16. Geciteerd in Britten 1914:77-78, Dyer 1948:45-46, Barnard 1950:371-372, samengevat in Dawson 1958:490-491.
17. Tussen de Stafford Mss. bevindt zich een los velletje met de volgende cryptische tekst: "Rev.Dr. WARNINCK, Windsor Terrace N.8. Please to mark the paragraphs thus [the Printer wants it very soon." Het papiertje zou best verdwaald kunnen zijn.
18. 1802 wordt geaccepteerd op grond hiervan door Tuijn 1966:75, Nolsbergen 1914:3 en Cave & Rookmaaker 1977:139.
19. Gegevens volgens officiële stukken over (meestal financiële) transacties, bij notaris Louis Fevot, Lausanne (Archives Cantonales, Lausanne, DG-111).
20. Louis Fevot, notaire, Registre 1 octobre 1804 - 29 mars 1806, fol.172-173 "Procuration donnée par Mme la Veuve Gordon à Mr. Pinkerton" (Archives Cantonales, Lausanne, DG 111-6).

3.1. Gordon's correspondentie.

Hieronder worden alle bekende brieven van Gordon opgesomd. Zijn kontaktsman in Nederland was Hendrik Fagel (1706-1790), de griffier van de Staten-Generaal en zoon van Cornelis Gerrit Fagel (Waterhouse 1931). Er zijn zeven brieven van Gordon aan Fagel bewaard gebleven. Die van 10 april 1778 en 24 april 1779 bevatten uitgebreide verslagen van zijn expedities met ethnografische, geografische en zoölogische details. De latere brieven zijn veel korter en zakelijker. Waarschijnlijk kende Gordon de familie Fagel persoonlijk. Hij schrijft nl. verscheidene persoonlijke opmerkingen die hij niet zo gemakkelijk aan een vreemde zou hebben toevertrouwd. Daarnaast verzoekt hij in drie brieven de groeten over te brengen aan leden van de Fagel familie, vooral "mevrouw de weduwe fagel", misschien de echtgenote van Hendrik's zoon François, die in 1773 op 33-jarige leeftijd overleed en dus praktisch een leeftijdgenoot van Gordon was. Hij laat ook de groeten overbrengen aan de heer en mevrouw Dierkens (?), de heer Dentan , dominee Maclean (?) en de filosoof Frans Hemsterhuis.

Gordon heeft meer brieven geschreven dan ik heb kunnen terugvinden.¹ In de Stafford manuscripten zijn conceptbrieven aanwezig aan Fagel (1778), aan een Franse naturalist (8 april 1789), aan een monsieur le Bailli (ongedateerd) en aan een Oostenrijkse monsieur le Comte (augustus 1786) (zie Christie's 1979: 34, nos. 7 en 17). Le Bailli was misschien kolonel Beylie, van wie Gordon een kaart van Zuid-Afrika in zijn bezit had (Barnard 1950:367). De 'Comte' was vrijwel zeker Johann Philipp Graf Cobenzl, die ten tijde van Joseph II de leiding had over de menagerie in Schönbrunn bij Wenen. Op 30 december 1786 schrijft deze graaf aan Franz Boos dat hij wel een brief van Gordon verwacht maar nog niet ontvangen heeft (Kronfeld 1894; Giese 1962:87).

Er is, vreemd genoeg, geen spoor van enige direkte briefwisseling met Allamand of Vosmaer, die beide in 3.3 kort biografisch besproken zullen worden. Al het contact schijnt via Fagel gelopen te zijn. In 1783 schreef Gordon een brief aan François Levallant, die toen in de buurt van Kaapstad was, waarin Gordon allerlei informatie geeft die Levallant van nut zou kunnen zijn tijdens diens expeditie in de richting van de monding van de Oranje rivier (Levallant 1795, I:178-179). Ook dit schrijven is nu onbekend.

Lijst van bestaande brieven van R.J.Gordon.

1. aan Le Bailli (?), concept in Stafford Mss. (Christie's no.17).
2. aan Johann Philipp Graf Cobenzl, 1786, concept in Stafford Mss. (Christie's no.17).
3. aan admiral Georg Keith Elphinstone, 14 juni 1795, bewaard in Public Record Office, London. (Geciteerd in Theal 1897, I:45 en Barnard 1950:412-413.)
4. aan Hendrik Fagel sr., 7 brieven bewaard in het Fagel-Archief in het Algemeen Rijks Archief, Den Haag.

- 10 april 1778,	9+4 pp.	Fagel-archief no.2575.	
- 24 april 1779,	12 pp.	..	2533.
- 13 mei 1779,	2 pp.	..	2533.
- 23 januari 1780,	1 p.	..	2543 (1).
- 10 maart 1780,	1 p.	..	2543 (2).
- 14 april 1783,	1 p.	..	2581 (7).
- 1 juli 1784,	1 p.	..	2600 (11).

Een concept voor de brief van 24 april 1779 is in de Stafford Mss (14 pp), zie Christie's no.7.

Er is slechts één antwoord van Fagel aan Gordon: 2 november 1779, 3 pp., Fagel-archief 2533.

5. aan Joachim van Plettenberg, 2 brieven mede ondertekend door anderen, in collectie Plettenberg, Algemeen Rijks Archief, Den Haag. (zie 's Rijks oude archieven, 1914 I)
 - 26 mei 1781, 3 pp. coll.Plettenberg, no.4.
 - 23 oktober 1782, 1 p. idem
6. aan J.H. van Swinden (1746-1823), 4 februari 1793, 2 pp., in U.B. Leiden, BPL 755 (gereproduceerd in Gunn 1954, 2 pls.).
7. aan Willem V, 30 juni 1784, 3 pp., in Koninklijk Huisarchief, Den Haag, inventaris Willem V, 18, no.335 I.
8. aan een onbekende Fransman, 1789, concept in Stafford Mss. (Christie's, no.7).

3.2. Zoölogisch materiaal dat Gordon naar Europa zond.

Gordon heeft op verschillende manieren getracht in Holland de kennis van de Zuid-Afrikaanse fauna te vergroten. Hij schreef brieven aan Hendrik Fagel met onder meer zoölogische notities; hij stuurde huiden, een skelet, tekeningen en notities aan Allamand in Leiden; en hij verrijkte de stadhouderlijke menagerie met een paar levende dieren. Er is ook wat door Gordon gezonden materiaal terecht gekomen in het stadhouderlijke kabinet onder het beheer van Aernout Vosmaer. Omdat er tegenwoordig vrijwel niets meer hiervan geïdentificeerd kan worden, is het zeer moeilijk te achterhalen wat er precies in Holland aankwam door toedoen van Gordon. Ik zal hier proberen om Gordon's materiële bijdrage tot de zoölogie te reconstrueren (3.2.1 tot 3.2.7).

3.2.1. Resultaten van de Kaapreis in 1773-1774.

In mei 1774 keerde Gordon in Nederland terug van zijn eerste reis naar de Kaap. Het gelukte hem op die terugtocht één van een dozijn springbokken levend over te brengen (2.1.4). Hij schonk dat dier op 30 juli 1774 aan de prinselijke menagerie bij Het Loo. Bij die gelegenheid schijnt hij geen andere levende dieren meegenomen te hebben. Wel had hij enkele (aantal onbepaald) huiden van dieren bij zich, o.a. "la dépouille de deux têtes" van de gnoe. Eén van die (opgezette?) gnoekoppen gaf hij aan Allamand, die hem plaatste in het kabinet van de Leidse Akademie (Allamand 1776:113). Het is onduidelijk wat Gordon met de rest van de meegebrachte huiden gedaan heeft.

3.2.2. Vosmaer's Regnum Animale.

Vosmaer schrijft in verscheidene afleveringen van zijn 'Natuurkundige Beschrijving' (gebundeld 1804), dat zijn informatie van Gordon afkomstig is. We vinden diens naam in de besprekingen van de coudou (1783), eland (1783), boschbuffel (1784), pronkbok

(1784), groenglanzende mol (1787) en het kameel-paard (1787).² Het merendeel van deze gegevens werd echter ofwel door Gordon verteld bij zijn bezoek aan Vosmaer in 1774 (2.1.5) ofwel overgenomen uit Allamand's geschriften. Slechts in één geval bekend Vosmaer Gordon-materiaal ontvangen te hebben voor het prinselijk kabinet. Bij de giraf nl. schrijft hij de huid en beenderen gekregen te hebben van goeverneur "Van Plettenberg, die het zelve, volgens mij nader gedaan bericht, van den heer Gordon, ter verzending hadde ontfangen" (Vosmaer 1787b:6). Het zal wel geen uitzondering geweest zijn dat een goeverneur de eer voor een belangrijk geschenk voor zich opeist, hoewel hij er weinig aanspraak op kon maken.

3.2.3. De catalogus van Vosmaer (1800).

In maart 1800 werden de bezittingen van de in 1799 overleden Vosmaer op een veiling in Den Haag verkocht. De voor deze gelegenheid samengestelde catalogus noemt driemaal door Gordon gemaakte tekeningen en beschrijvingen, als volgt:

"51. Teekening met kleuren en naukeurige beschryving van eenen Rhinoceros geschoten by 't begin der Gamka in 't zuider deel van Africa door R.J.Gordon 1778. Item Natuurkundige beschryving van eenige gedeeltens en ingewanden. 3 Stuks. Oorigineele tekeningen tot 56 inclus.

52. Natuurkundige gekleurde tekeningen en beschryvingen van eenen Hippopotamus van het mann.gesl. geschoten in Plettenbergs rivier 7 gr. Oost van de Caap, 30 gr. z.breedte. 1777. Item van eene van het vrouw.gesl. geschoten 200 uur Oost van de kaap aan de rivier Gamka. Nog van een byna voldragen uitgesneeden foetus. Eindelyk van eenige deelen en ingewanden alles door denzelfden Gordon. 8 Stuks.

56. Afteekening met kleuren van eenen Cameleopardalis in zyne gaande attitude met beschryving en afteekeningen van 't scoelet,

tezaamen 3 Stuks door R.J.Gordon" (Vosmaer 1800: 267, 268).

Volgens Tuijn (1966:76), die een geannoteerd exemplaar van deze catalogus zag, werden deze onderdelen gekocht door Leurs. Dit was waarschijnlijk de chirurgijn Willem Leurs (1758-1801), die vanaf 1787 in Den Haag woonde. Omdat de Gordon tekeningen misschien nog in het bezit van zijn nazaten zijn, is het belangrijk de familie en het testament van Willem Leurs na te gaan. De volgende informatie werd mij medegedeeld door het Gemeente Archief van 's Gravenhage (in litt. 9 oktober 1978). In 1787 was Willem Leurs getrouwd met Sara Hoornweg, die echter in augustus 1788 stierf. Leurs hertrouwde op 27 december 1789 met Maria Antonia Bergman (geb.1758). Zij hadden vier kinderen:

1. Willem Christiaan Leurs, gedoopt 3 september 1790, overleden na 3 dagen.
2. Susanna Aletta Leurs, geboren 13 augustus 1792.
3. Henrica Johanna Christina Leurs, geboren 5 februari 1794.
3. Johan Christiaan Leurs, geboren 2 november 1795, stierf 4 weken oud.

Willem Leurs overleed op 21 december 1801, gevolgd door zijn weduwe op 22 november 1802. De nalatenschap werd op 19 februari 1814 verdeeld tussen de beide dochters, van wie de jongste toen in Utrecht verbleef (Not.Arch.4473, blz.185-201). Er is over het verdere leven van deze beide dochters van Willem Leurs niets bekend, zodat het spoor naar deze Gordon tekeningen doodloopt.

Het zou te verwachten zijn dat de tekeningen en notities die in de Vosmaer catalogus vermeld worden, het totaal vormen van hetgeen Gordon van die drie soorten stuurde. Dit lijkt echter tegengesproken te worden door de enige nu nog bekende waterverf schets van Gordon in Europa (buiten de Gordon Atlas). Het is een tekening van een zwarte neushoorn, gevonden tussen de papieren

van Petrus Camper (1722-1789) (in U.B. Amsterdam, Handschriftenkamer, signatuur A X). Tenzij dit een kopie is of na Camper's dood werd toegevoegd, wordt door deze schets de bovengestelde verwachting ontkracht.

3.2.4. Allamand in de Histoire Naturelle.

In de beschrijvingen die Allamand toevoegde aan de in Amsterdam uitgegeven editie van de Natuurlijke Historie van Buffon en Daubenton (3.4), vermeldt hij herhaaldelijk de gegevens en huiden te danken te hebben aan Gordon. Dit is zonder meer de beste bron voor onze reconstructie van Gordon's zendingen. We mogen aannemen dat, met een enkele uitzondering, al het zoölogisch interessante Gordon-materiaal uiteindelijk bij Allamand terecht kwam. Niet alle soorten waren zo nieuw dat ze een herhaalde beschrijving door Allamand rechtvaardigden, zodat diens opmerkingen over Gordon's medewerking niet noodzakelijk een compleet beeld opleveren. De toevoegingen van Allamand verschenen alle voor het eerst in het vierde en het vijfde supplement op de Histoire Naturelle, in de editie die te Amsterdam in het Frans verscheen (zie 3.4). Allamand is daarin zo eerlijk om Gordon als zijn informant te noemen evenals de aard van het ontvangen materiaal (notities, tekeningen, huiden of skeletten) te vermelden.

Het resultaat van een analyse van Allamand's beschrijvingen op dit punt is samengevat in Tabel 1. De gnoekoppen werden door Gordon van zijn eerste reis meegenomen (3.2.1). De pasan en tzeiran³ worden door Allamand niet apart besproken, maar in het artikel over de bonte bok zegt hij in een voetnoot vellen van die soorten ontvangen te hebben. Het wordt niet altijd uitdrukkelijk vermeld dat Gordon aantekeningen toevoegde. In verscheidene gevallen is echter uit de tekst op te maken dat Allamand gebruik gemaakt moet hebben van door Gordon medegedeelde gegevens.

Dit is in de tabel tussen haakjes aangegeven.

Uit Tabel 1 blijkt dat Gordon meestal een tekening (soms meerdere) met notities zond, en soms een huid of een skelet. Met enige onderlinge variatie is dit voor 18 soorten te achterhalen. Waarschijnlijk plaatste Allamand al het hem toevertrouwde Gordon-materiaal in het kabinet van de Leidse universiteit (3.3). Hij zegt dat met zoveel woorden voor het vel van de bubalus (Allamand 1781:19), voor de andere soorten bestaat dat direkte bewijs niet.

3.2.5. Correspondentie van Gordon.

De informatie in de vorige paragrafen geeft een beeld van wat in Holland ontvangen werd. Daartegenover schrijft Gordon in zijn brieven aan Hendrik Fagel soms over hetgeen hij opstuurde. Hierdoor ontstaat tevens de mogelijkheid om Gordon's zendingen te dateren.

Op 10 april 1778, dus kort na de eerste expeditie in het binnenland tijdens Gordon's tweede verblijf aan de Kaap, schrijft hij aan Fagel (Fagel archief 2515, p.2): "hebbe tekeningen van al die dieren, geholpen door een soldaat van mijne compagnie, die exact, zijn, en zal de vellen aan de Heer allamand zenden."

Erg specifiek is dit niet. Allamand schijnt over deze brief ingelicht te zijn, want op 25 september 1778 schrijft hij aan Joseph Banks, "J'en attends plusieurs autres [animaux] du Cap de Bonne-Esperance" (B.M.Add.MS.8094, 132-133). Niet lang daarna ontvangt Allamand de eerste zending, want op 25 oktober 1778 verwittigt hij Banks dat hij zojuist van de Kaap gekregen had, "une vingtaine de peaux de grands animaux, tout fort rares, je suis occupé à les faire empailler, quand cela sera fait je travaillera à les décrire" (B.M.Add.MS.8094, 134-135).

Opmerkelijk is dat Allamand alleen spreekt over huiden en niet over tekeningen of notities.

De data van deze beide brieven van Allamand aan Banks tonen duidelijk dat de eerste zending van Gordon ontvangen werd in oktober 1778. In het vierde supplement op Buffon, dat onder redactie van Allamand te Amsterdam in het Frans verscheen, wordt in een 'Avertissement de l'éditeur hollandois' een brief van Allamand geciteerd, die daarin schrijft wel dieren uit zuidelijk Afrika te verwachten, maar nog niet ontvangen te hebben (Allamand 1778:iv). In dat hele vierde supplement worden dan ook geen soorten met informatie die Gordon van de Kaap opstuurde, behandeld, dat komt pas in het vijfde supplementsdeel.

Na Gordon's tweede expeditie van 1778-79 zendt hij opnieuw het een en ander naar Holland. Hij schrijft op 24 april 1779 een lang reisverslag aan Fagel, waarin o.a. het volgende: "hebbe de eere UWHWGb: toe te senden, om aan zijne doorlugtigste hoogheid te geven, de perspectiven en plans van de Caap en baay fals. de tekeningen van den hippopotamus en rhinoster sijn door de Heer Gouverneur besorgt, beneffens de vellen, dus zijn de overige tekeningen voor de Professor Allamand. uitgenomen de caffers en hottentotten. Zou ik UWHWGb: mogen versoecken de tekening der hottentotten aan de Professor der anatomie te Leiden, toe te senden. hope dat alles wel over mag komen, en er door een lettertje van geïnformeert te worden, dewijl nog een exemplaar voor mij overhoude, het welk in cas van ongeluk, oversenden zal" (Fagel-archief 2533, p.12 - nadruk weggelaten). De professor in de anatomie van de Leidse universiteit was in die jaren Eduard Sandifort (1742-1814), die vanaf 1772 doceerde in de ontleed- en heelkunde, en de medicijnen.

Op 13 mei 1779 schrijft Gordon andermaal aan Fagel: "hier nevens hebbe de eere ... nog enige zaken toe te zenden, namentlijk het gesigt der Oranjes rivier, daar ik gepasseerde jaar voor gestuit ben, voor zijne hoogheid; en onse duinmol, hartebeest, kwagga en rietrebek voor mijne vriend Allamand, versoecke op het onderdanigst

dat niemand er copie van mag neemen voor dat de heer Allamand aan wien de vellen gestuurd heb, zulks goed vind. de andere dieren, vogels, planten etc: zullen volgen; dog doordien een copie moet houden, neemt zulks veel tijdt. ... De Heer Gouverneur versoekt neffens mij instantelijk aan zijne doorlugtigste Hoogheid dat terwijl hij eene volmaakter hippopotamus, die na de tekening, aan welkers accuratesse niet behoeft getwijfelt te worden, kan opgeset worden, heeft, de andere aan Allamand voor het Cabinet van Leiden, te geven. het is seer moejelijk so een vel wel te bewaren en te transporteren, ik heb er twe, een bul en een koeij. voor mijn vriend gehad, dog zij zijn beide bedorven." In een P.S. voegt hij toe, "hebbe onse Caapse eland en blesmol nog kunnen klaar krijgen, dus voege ik er die bij" (Fagel-archief 2533).

Gordon vertelt dus vellen en tekeningen te zenden (over notities rept hij niet), en noemt met name schetsen van blesmol, duinmol, quagga, elandantiloop, hartebeest en rietbok. Of hij ook een vel van een nijlpaard stuurde, of dat Van Plettenberg dat deed, is niet helemaal duidelijk. Op 2 november 1779 schrijft Fagel een woord van dank aan Gordon voor de brieven van 24 april en 13 mei 1779, en vervolgt: "... beide geaccompagneert, met seer curieuse tekeningen soo van 't Land en de Kusten als van verscheyde Dieren. Volgens UwelldG: destinatie, heb ik aan zijn Hoogheid ter hand gesteld de teekeningen van het Land en de Kusten, die daar van seer voldaan scheen te wezen. De teekeningen van verscheyde Dieren heb ik aan onze Vriend, den Heer Allamand bezorgt. Die, welke de inwendige deelen, en de anatomie raken, aan den Professor van de anatomie te Leyden. Ik twijffel niet, of een ieder van die Heeren, zal UwelEdg. dank zeggen voor de nette beschrijving die UwelEdg. met veel moeyte, daaromtrent hebt gegeven. Voer mij in 't particulier, betuig ik UwelEdg: mijne verpligting voor de saaden aan mij gezonden. Ik zal die in het aanstaande voorjaar in 50

potten zetten, warm houden in een kas, en zien, of die in ons klimaat, en in onze gronden willen aarden" (Fagel archief 2533).

Gordon zond ook na zijn derde expeditie van 1779-80 "enige tekeningen voor zijne doorlugtigste Hoogheid, en de heer Professor Allaman"(sic) (Gordon ad Fagel, 10 maart 1780, Fagel archief 2543).

3.2.6. De Gordon Atlas.

In drie gevallen spreekt Gordon in de tekst bij een tekening in de Gordon Atlas Fagel of Allamand direkt als "UE" aan, nl. in no.227 van de blesmol ("Uyt het vel en deze tekening sult UE sien...") en no.163 van de elandantiloop ("de rest zal UE aan het vel kunnen zien").^{en no 130 van de ousibi.} Voorts toont tekening 151 het giraffeskelet "het welk ik na den Haag gesonden heb" en tekening 161 een "vel van het onbekende dier heb ik in 1779 aan het Cabinet in den Haag gesonden" (tekening van de bastergemsbok).

3.2.7. Zoölogisch materiaal van Gordon: samenvatting.

De in de voorgaande paragrafen besproken gegevens zijn samengevat in Tabel I. Dit overzicht geeft zeker geen totaalbeeld van al het zoölogische materiaal dat Gordon naar Europa zond. De aankomst van het volgende kan dus achterhaald worden. Indien niet anders vermeld kwam het materiaal in handen van Allamand.

Huiden: 1774 kop van gnoe. 1779 bastergemsbok (prinselijk kabinet).

1780 giraf (prinselijk kabinet). Ongedateerd: blesmol, aardvarken, hartebeest (♂), ousibi (♂), rietbok, bosbok (♂), bontebok (2 of meer), gemsbok en blauwbok. Totaal 13 (12 sp.)

Skelet: 1780 giraf (prinselijk kabinet).

Tekeningen: 1779 blesmol, duinmol, quagga, elandantiloop, hartebeest.

Ongedateerd: neushoorn (2, 1x penis), giraf (2, 1xskelet), nijlpaard (minstens 5 met 1x embryo, 2x ingewanden; hoogstens 8), ousibi, rietbok (2) en bosbok. Totaal: 18-21 (11 sp.).

Notities: blesmol, duinmol, quagga, neushoorn, nijlpaard, giraf,

elandantiloop, hartebeest, ouchibi, rietbok, bosbok, bontebok en giraf. Totaal van 13 soorten.

Het kan niet vastgesteld worden of de tekeningen met notities die genoemd worden in de veilingcatalogus van Vosmaer (1800) dezelfde zijn als die waarover Allamand beschikte. Niets van het materiaal dat Gordon naar Europa stuurde kan nu nog als zodanig geïdentificeerd worden. In de hoop dat later misschien nog iets teruggevonden zal kunnen worden, wordt in 3.3 de geschiedenis van het prinselijk kabinet in Den Haag en van het Akademische Kabinet van de universiteit van Leiden kort beschreven.

3.2.8. De giraf van Gordon.

Als een soort case-study, zal ik proberen om hier de rondzwervingen en het gebruik van het giraf-materiaal van Gordon na te gaan, vooral om te laten zien hoe ingewikkeld de geschiedenis van elk van de huiden en tekeningen geweest kan zijn. Over geen van de andere soorten is zoveel geschreven als naar aanleiding van Gordon's giraf (Giraffa camelopardalis).

Gordon schoot zijn eerste giraffen tijdens zijn derde expeditie in de buurt van de Oranje rivier (Gordon ad Fagel, 10 maart 1780, Fagel archief 2543(2)), de eerste op 12 oktober 1779. Op 18 april 1780 verzoekt hij de politieke raad om toestemming voor de verzending van skelet en huid van een giraf, "gepakt in twee casses, d'eene lang 6, en breed $3\frac{1}{2}$ voeten, en d'andere lang 8 en breed 3 voeten." Het moest geadresseerd worden aan Allamand opdat die het aan de stadhouder zou kunnen geven (Jeffreys 1928:45). De politieke raad keurde het verzoek goed op 22 april 1780 (Jeffreys 1928:318; concept goedkeuring dd.21 april 1780 in Stafford Mss.33). De twee kisten werden verscheept in "'t Zeepaard".

Hoewel deze zending van Gordon in Holland veel activiteit over de giraf teweeg bracht, is het toch moeilijk om vast te stellen

wat er precies aankwam en wie het gebruikte. Uit de beschrijving van Allamand (1781:49 ff.) blijkt dat hij het skelet dat Gordon zondkende en bestudeerde, hij geeft daarvan zelfs de afmetingen (pp. 58-59): "[Gordon] en a envoyé tous les os au cabinet de S.A.S. Mgr. le Prince d'Orange, & Mr. Onymos, savant anatomiste, est actuellement occupé à les monter en squelette" (Allamand 1781:58). Over een huid zegt Allamand niets.⁴ Wel schrijft hijzelf van Gordon gekregen te hebben "un dessin exacte", "ses lettres" (p.49), "tous les os d'une des jambes de devant, & d'une des jambes de derrière" (p.51) en "la figure du squelette" (p.57). De twee tekeningen liet hij graveren. Zijn plaat XIX van een 'giraffe mâle' (B.de Bakker sc.) lijkt enigszins op Gordon Atlas 149 - de slechtste van de drie girafschetsen daarin -, maar is een zeer slechte imitatie. Plaat XX van het skelet (B.de Bakker sc.) is de figuur van Gordon die "j'aie taché de la rectifier en quelques endroits, d'après ceux des os de Giraffe que j'ai" (Allamand 1781:58). De skelet-tekeningen in de Gordon Atlas (152, 153) zijn erg schematisch en waarschijnlijk alleen bedoeld om enig idee te geven hoe de botten in elkaar gezet zouden moeten worden. Door Allamand's poging om de botten wat echter de doen lijken, is dan het resultaat van zijn plaat XX verkregen.

In de Levaillant Collection in Kaapstad is een "slightly modified mirror image" van Allamand's plaat van het giraf skelet (Meester 1973:11, pl.89). Het opmerkelijkste verschil tussen beide is een volumineus bot voor de schouderbladen en een dikke ondersteuning van de halswervels juist daarboven, aanwezig in Levaillant's exemplaar. Volgens Meester (1973:11) moeten de afbeeldingen van Allamand en van Levaillant een gelijke bron gehad hebben, mogelijk de tekening van Gordon. Als Levaillant de plaat direkt van Allamand overgetekend zou hebben, met enkele "korrekties", dan zou het spiegelbeeld moeilijk te verklaren zijn. Meester vergeet echter

dat het merendeel van Allamand's toevoegingen in de Amsterdamse editie van Buffon & Daubenton's Histoire Naturelle (zie 3.4) gekopieerd werd in de supplementen van de Parijse editie. Plaat XX van Allamand (1781) is in die uitgave plaat LXXXII (in supplement 7 van 1789). Deze Parijse figuur (De Seve del., De Seve filius sculp.) is het spiegelbeeld van Allamand's plaat en de bij Levaillant opgemerkte toevoegingen zijn ook hier al aanwezig. Buffon (1789, pl.82) is dus het direkte voorbeeld van Levaillant's tekening.

De huid en het skelet werden ontvangen in het prinselijk kabinet in Den Haag, "toegezonden door Van Plettenberg" (Vosmaer 1787b:6). Ook hier schijnt de gouverneur de eer weer onterecht opgeëist te hebben. Dit is overigens de laatste keer dat de huid genoemd wordt en het is dus niet bekend of hij ook opgezet is. Het skelet werd in elkaar gezet door Onymos (Vosmaer 1787b:32, 33) en getekend door J.H. Merck (Vosmaer 1787b:21 noot (o)). Een afdruk van de gravure die van die tekening gemaakt werd is aanwezig in de Gordon Atlas (151) met erop geschreven "Merck ad nat delin 1784" (dus zo vier jaar na ontvangst!). Dezelfde figuur vinden we ook als plaat XXIIb in Vosmaer (1787b) met toevoeging van een maatstok en van verschillende letters. Deze letters worden gebruikt in de "Waarnemingen over het geraamte van de Camelopardalis" die Petrus Camper op 4 augustus 1786 over dit skelet schreef en die Vosmaer (1787b:38-44) aan zijn eigen beschrijving toevoegde.

Vosmaer (1787b, pl. XXIIa) publiceerde ook een afbeelding van een staande giraf (G. Haasbroek del., G. Bogerts, sculp.), die een zekere verwantschap vertoont met plaat XIX van Allamand (1781) en Gordon Atlas 149. Hij is echter t.o.v. de eerste beter geproportioneerd, de manen zijn ongestreept en de pluim van de staart is afwezig (cf. Tuijn & van der Feen 1969:77¹⁹⁶⁷). Bij zijn overlijden bleek Vosmaer (1800:267, no.56) trouwens ook in het bezit te zijn van

drie giraf tekeningen van Gordon (3.2.3), die mogelijk dezelfde waren als waarover Allamand schreef.

Het geraamte van de giraf bleef in het prinselijk kabinet hoewel het vanwege zijn afmetingen op zolder opgeslagen werd. Daar zag George Forster (1868, II:70) het in 1790 (zie Scheurleer 1967:25). Na de inval van de Fransen schrijft André Thouin, op 4 ventôse an III (1795) naar Parijs over de inhoud van het kabinet en noemt daarbij o.a. "le squelette d'une giraffe qui a quinze pieds de haut" (Boyer 1971:393). Het zal derhalve wel deel uitgemaakt hebben van het gedeelte van het kabinet dat in 1795 naar Parijs werd vervoerd.⁵

3.2.9. Levende dieren.

Behalve de springbok van 1774, heeft Gordon kennelijk niet gezorgd voor een verrijking van de stadhoudelijke menagerie op Het Loo. Slechts in één geval, nl. van de quagga, wordt zijn naam in dit verband genoemd. Allamand (1781:15) schrijft dat Gordon "en a actuellement un autre [jeune kwagga] qu'il réserve pour la ménagerie de Mgr. le Prince d'Orange." Of deze quagga inderdaad is aangekomen is niet bekend. Op 15 januari 1787 schreef de directeur van de Weense menagerie, Richard van der Schot, aan Franz Boos aan de Kaap: "Unlängst kam aus Holland in die hiessige Menagerie ein gestreifter Esel an, welcher aber nicht die Zebra, sondern der Quagga ist. Ich las in Buffons Naturgeschichte, daß Herr Gordon vor etliche Jahren, einen solchen von Cap nach Holland geschickt, und ich glaube, daß dieses der nämliche sey" (geciteerd naar Kronfeld 1894:5, Giese 1962:75). Deze Weense quagga stierf in 1798 maar zijn resten zijn niet bewaard gebleven (Antonius 1931:95). Dit is waarschijnlijk het dier dat volgens Vosmaer (1783a:40⁷) door Van Plettenberg aan de menagerie op Het Loo werd geschonken. Wat precies Gordon's aandeel hierbij is geweest wordt ons niet verteld.

Tabel 1. Zoölogisch materiaal dat door Gordon naar Holland werd
gezonden, geanalyseerd volgens verschillende bronnen.

afkortingen: T tekening, N notities, V vel, S skelet.

De informatie tussen haakjes is geïmpliceerd uit de tekst.

soort	Allamand 1781 (3.2.4)	Gordon ad Fagel (3.2.5)	Vosmaer 1787b (3.2.2)	Vosmaer 1800 (3.2.3)	Gordon Atlas (3.2.6)
blesmol	p. 22 T, (N)	T			T, V (227)
duinmol	p. 24 T, (N)	T			
aardvarken	p. 26 V				
neushoorn	p. 9, 12 2T(1 penis), N	T		2T, N	
kwagga	p. 14 T(jong), N	T			
giraffe	p. 20, 57 2T (1xskelet) S, N		S, V	2T(1xS) N	S (151)
nijlpaard	p. 25 4T (2xmaag), N	T		8T	
canna ^a	p. 16 T, N	T			V (163)
bubale ^b	p. 19 T, N, V (♀)	T			
ourebi	p. 33 T, V(♀), (N)				V (170)
rietbok	p. 37 2T, V, (N)	T			
bosbok	p. 37 T, V(♀), (N)				
bontebok	p. 39 V, (N)				
passan ^c	p. 33 V				
tzeiran ^d	p. 33 V				
bastergemsbok					V (161)
gnoe	— 2V van koppen, zie Allamand (1776:113) —				

a. elandantiloop. b. hartebeest. c. gemsbok.

d. blauwbok

3.3. Het lot van het zoölogische materiaal.

Geen van de huiden, tekeningen of notities die Gordon naar Nederland zond is nu nog als zodanig identificeerbaar. Toch bestaat er waarschijnlijk nog wel het een en ander. Daarom is het belangrijk om de geschiedenis van de kollekties, waarin het materiaal in de 18e eeuw geplaatst werd, kort samen te vatten.

3.3.1. Stadhouderslijk Kabinet.⁶

Vanaf de dood van Willem IV in 1751, tot 1759, trad zijn weduwe prinses Anna op als goevernante voor de jonge Willem V. Zij begon met het verzamelen van naturalia; al in 1751 kocht ze insecten van Pieter Lyonnet. Zij werd opmerkzaam gemaakt op de "jeugdige" verzamelaar Aernout Vosmaer,⁷ die zelf een flink kabinet had waarin o.a. exemplaren uit de verzameling van Seba (Boeseman 1970:180). Vosmaer⁸ (Rotterdam 23 oktober 1720 - 15 januari 1799 Den Haag) verkocht zijn kollektie voor f 8000 aan de regentes ter aanvulling van haar kabinet en hij werd tegelijk op 29 september 1756 tot directeur daarvan benoemd (Scheurleer 1967:20-21). Vanaf die tijd tot 1795 is het stadhouderslijk kabinet te Den Haag zeer uitgebreid door aankopen en schenkingen en het kon bogen op een groot aantal zeldzame exemplaren (Witkamp 1872:ix, Gijzen 1938:24-25, Scheurleer 1967:21-28).

In 1794-95 werd Holland bezet door de Fransen en Willem V vluchtte naar Engeland. De inval van de Franse troepen werd op de voet gevolgd door een 'college van confiscateurs' bestaande uit Wailly, le Blond, Faujas-St.Fond en Thouin. Vanaf 11 maart 1795 maakten Faujas en Thouin een keus uit de stadhouderslijke verzamelingen, welk deel tussen 19 april en 29 juni in vijf zendingen naar Parijs werd vervoerd (Scheurleer 1967:28, Boyer 1971: 396-400). Daartussen bevond zich waarschijnlijk het merendeel van de door Gordon gezonden huiden. Thomas (1892:317) publiceert een ms. "Liste des animaux

envoyés de la Haye l'an III de la republique Française" met de volgende (mogelijk) Zuid-Afrikaanse zoogdieren: "Hippopotame adulte, hippopotame jeune, deux peaux de coudou, deux peaux du buffle bleu du Cap, deux peaux de bubale, un gerboise de la grand espèce, des peaux d'antilopes, un sanglier du Cap qui a vécu à la Haye, une peau de rhinocéros bicorne (jeune), une tête de rhinocéros à doubles cornes." Een deel van de stadhouderlijke kollektie werd niet belangrijk^{genoeg} geacht om naar Parijs verscheept te worden en bleef dus in Den Haag. Voorts suggereert Boeseman (1970:185-187) dat de Hollanders een aanzienlijke hoeveelheid materiaal aktief verstoep hebben. Die voorwerpen kwamen later in het museum van G.J. van Klinkenberg en vandaar in dat van T.G. van Lidt de Jeude.

In september 1815 reisde de Leidse professor S.J. Brugmans naar Parijs met de opdracht de gedeporteerde naturaliën terug te vorderen. Het stadhouderlijke kabinet bleek zodanig met de franse musea versmolten te zijn, dat de oorspronkelijke exemplaren grotendeels onvindbaar waren. Brugmans moest daarom genoegen nemen met andere voorwerpen die volgens Temminck voornamelijk ongewenste doubletten waren. Deze 9988 voorwerpen werden op 26 oktober 1815 naar Holland verscheept (Scheurleer 1967:39-40¹⁷), waarna ze aan de Leidse Hoogeschool werden afgestaan. Vandaar kwamen de dieren in 1820 in het nieuwe Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden (Gijzen 1938:25-27).

3.2.2. De stadhouderlijke menageriën.

De geschiedenis van de drie belangrijkste dierverzamelingen van de hollandse prinses-stadhouders kan hier samengevat worden. Over inhoud en uiterlijk van elk is nog steeds erg weinig bekend.⁹

I. Oude Loo 1694-1775. De eerste menagerie werd in 1694 onder Willem III ingericht bij het Oude Loo op de Veluwe bij Apeldoorn. De kollektie bevatte voornamelijk vogels die in een volière en een fazanterie gehouden werden, en slechts weinig viervoeters, waaronder

echter in 1748/49 een paar Kaapse elandantilopen (Evers 1912).

Vanaf 1768 werden de tuinen onder Willem V verfraaid, ten koste van de menagerie. Na 1775 is er, behalve een kleine voliëre, geen sprake meer van dierenverblijven tot 1786 (zie III).

II. Kleine Loo, 1756-1786.¹⁰ Van veel groter belang was de menagerie die prinses Anna in 1756 stichtte bij het landhuis het Kleine Loo, dichtbij Huis ten Bosch in Voorburg (Pieters 1978:54). Deze verzameling stond van begin tot eind onder de leiding van Vosmaer, in wiens 'Regnum Animale' een aantal van de belangrijkste en nog onbeschreven soorten eruit beschreven zijn (zie Pieters 1978:59-61). Er zijn hier zeker een aantal zeldzame diersoorten tentoongesteld, maar details lijken niet achterhaalbaar. In 1777 beschrijft D.C.H. Titius de tuin en noemt o.a. van de Kaap twee groene apen, twee zwijnen en een valk (zie Evers 1914:205). De menagerie bestond tot 1786,¹¹ in welk jaar Willem V het landhuis verkocht (Vink 1903:358).

III. Oude Loo, 1786-1795. Vosmaer verbleef in september 1786 enige weken bij het Oude Loo op de Veluwe, om aanwijzingen te geven bij de aanleg van een nieuwe menagerie in de tuinen ervan. De dieren uit Voorburg werden in november 1786 overgebracht. Reeds in augustus waren twee olifanten uit Ceylon daarheen gebracht (Evers 1914:203). In de lente van 1789 kwamen er van de Kaap 3 zebra's en 3 stekelvarkens, en in 1795 waren er 8 soorten zoogdieren en 13 soorten vogels (Evers 1914:208). Op 18 juli 1796 werden 11 viervoeters en 36 vogels door de franse bezetters overgebracht naar de Jardin des Plantes in Parijs, die daar op 31 augustus aankwamen (Evers 1914:209-210, Boyer 1971:400). Hierbij waren niet de twee olifanten, die Het Loo pas op 25 september 1797 zouden verlaten en op 23 maart 1798 Parijs bereikten (Evers 1914:210-211).¹²

3.3.3. Akademisch Kabinet te Leiden.

Johannes Nicolaas Sebastiaan Allamand werd op 18 september 1713

in Lausanne geboren. In september 1740 schrijft hij zich als student aan de universiteit van Leiden. Nog in Zwitserland schijnt hij getrouwd geweest te zijn, uit welk huwelijk in 1735 de botanicus Frederik geboren werd (Markgraf & Steiger 1969). Allamand werd eerst hoogleraar in Franeker (3 maart 1747) en daarna in Leiden (30 mei 1749), waar hij de eerste professor in de natuurlijke historie werd. Hij huwde opnieuw, met Margaretha Crommelin (kinderloos) en stierf op 2 maart 1787 (Engel 1939:151, Nederlands Biografisch Woordenboek, I:75-77 en Bosles 1879:504-507).

Bij Allamand's aanstelling in Leiden, kreeg hij ook het naturaliën-kabinet onder zijn beheer. Dit "Kabinet der Leidsche Hoogeschool" of "Academisch Kabinet" bestond al sinds de 16e eeuw in verschillende gedaanten, vooral als hulp bij het onderwijs in de materia medica. In 1599 werd het ambulacrum van de Leidse Hortus botanicus gebouwd waarin ook dit kabinet ondergebracht werd. Daar trof Allamand het aan bij zijn komst (Engel 1939:288). Hij was de eerste die veel aandacht aan het kabinet besteedde. Hij begon ermee alle naturaliën die de verschillende universiteitsafdelingen bezaten, te centraliseren. Daarnaast legde hij belangrijke contacten met reizigers, waardoor een grote hoeveelheid 'exotisch' materiaal aan de kollektie toegevoegd zou worden (o.a. dat van Gordon, zie 3.2.4). Bij zijn dood in 1787 vermaakte Allamand ook zijn eigen verzamelingen aan de universiteit, behalve de boeken die in 1791 geveild werden.¹³

Zijn opvolger was S.J. Brugmans die voornamelijk in vergelijkende anatomie geïnteresseerd was. Het kabinet schijnt in de tijd van de franse bezetting flink geleden te hebben. Op 3 november 1815 werd besloten om de kollektie natuurlijke voorwerpen die Brugmans uit Parijs had teruggehaald (3.3.1), over te dragen aan de Leidse universiteit (Gijzen 1938:26-27). De gehele verzameling van dieren werd tenslotte in 1820 geplaatst in het Rijksmuseum van Natuurlijke

Historie, dat in dat jaar werd opgericht. Er is in de archieven van het RMNH een "Naamlijst der gewervelde dieren afkomstig van het academisch Cabinet en nog tegenwoordig in het Rijksmuseum den 1 Mai 1834." (4 pp.) Deze opsomming van 111 opgezette zoogdieren, 38 opgezette amfibieën en 18 opgezette vissen, 37 skeletten van zoogdieren, 8 van amfibieën en 23 van vogels (reptielen worden bij de amfibieën genoemd), bevat verscheidene exemplaren van dieren uit zuidelijk Afrika. De herkomst wordt verder niet aangegeven. Tussen dit materiaal zouden goed door Gordon gezonden exemplaren geweest kunnen zijn, maar jammer genoeg kunnen die nu niet meer als zodanig herkend worden.

3.4. Allamand's bijdrage aan Buffon.

3.4.1. Bibliografie en datering.

Allamand gebruikte de tekeningen en aanmerkingen van Gordon voor een aantal aanvullingen op de monumentale Histoire Naturelle van Buffon en Daubenton. Dat vormt echter slechts een gedeelte van de artikelen die Allamand aan dit werk toevoegde. Het werk van Buffon beleefde een groot aantal edities en vertalingen, wat heeft geleid tot een beruchte bibliografische complexiteit. Verwijzingen ernaar in de moderne literatuur zijn slechts zelden direkt terug te vinden, tenzij men toevallig beschikt over dezelfde uitgave als de verwijzer. De moeilijkheden nemen nog toe wanneer een artikel uit één van de zeven supplementdelen geciteerd moet worden, want sommige toevoegingen zijn niet in elke uitgave aanwezig. Het is belangrijk om na te gaan in welke editie van de 'Natuurlijke Historie' de toevoegingen van Allamand voor het eerst verschenen. Er zijn drie uitgaven die hiervoor in aanmerking komen, nl. de oorspronkelijke uit Parijs; een Amsterdamse in het frans; en een nederlandse vertaling eveneens uit Amsterdam. Alle door Allamand toegevoegde beschrijvingen en hun plaats in deze drie edities zijn samengevat in Tabel 3. Ik zal eerst de uitgaven kort bespreken, omdat enkele delen op de titelpagina onjuist gedateerd worden en om aan te tonen dat Allamand's artikelen allen voor het eerst gepubliceerd werden in de franse editie uit Amsterdam. Hierbij zal ik alleen aandacht schenken aan de eerste 15 delen en de 7 supplementen. De 9-delige 'Histoire naturelle des oiseaux' (Paris 1770-1783, door Buffon m.m.v. P.Guénéau de Montbeillard en G.L.C.A. Bexon), en de 5-delige 'Histoire naturelle des minéraux' (Paris 1783-88) bevatten in de latere Amsterdamse uitgaven geen toevoegingen.

A. Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roy, par [G.-L. leclerc] de Buffon et [L.J.-M.] Daubenton. Paris, l'imprimerie royale. (Nissen 672)

De eerste vijftien delen (1749-1767, data zie tabel 2) behandelen voornamelijk zoogdieren. Voorts vinden we, door Buffon, de premier discours, seconde discours, preuves de la théorie de la terre (I), histoire générale des animaux (II), histoire naturelle de l'homme (II-III), discours sur la nature des animaux (IV), de la nature, première vu (XII), de la nature, seconde vu (XIII) en de la génération des animaux (XV). Het 11e deel verscheen volgens de titelpagina in MDCCLIV (1754), wat hier geamendeerd wordt in 1764. Deel 10 kwam uit in 1763, deel 12 in 1764, en er is geen reden om aan te nemen dat deel 11 buiten de volgorde na deel 4 verschenen is. Daartegen spreekt ook een avant-propos in deel 6 waarin de publikatie-data van de eerste vijf delen besproken worden maar deel 11 niet genoemd wordt.¹⁴

Er zijn zeven supplementdelen waarvan de nummers 3, 6 en 7 zoogdieren beschrijven. De andere delen bespreken des élémens (sup.1), suite à la théorie de la terre (sup.2), suite à l'histoire naturelle de l'homme (sup.4) en des époques de la nature (sup.5). De opgenomen toevoegingen van Allamand verschenen alle in de drie supplementen over zoogdieren (tabel 3).

B. Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roi, par Mrs. de Buffon et Daubenton. Nouvelle édition, J.H.Schneider, Amsterdam. (Nissen 678)

De eerste vijftien delen (1766-1771, tabel 2) zijn wat inhoud en volgorde betreft vrijwel gelijk aan de Parijse editie. In twee gevallen wordt een reeks beschrijvingen in een volgend deel geplaatst (vol.4-5 en 14-15). Er zijn een aantal kleine wijzigingen die opgesomd worden in een 'Avertissement du Libraire sur cette nouvelle

édition', voorin deel 15. Deze uitgave werd geredigeerd door Allamand, die van de gelegenheid gebruik maakte enkele zoogdieren opnieuw of voor het eerst te beschrijven. De eerste toevoeging is in deel 12 (tabel 3). Er is ook een toevoeging van Petrus Camper (deel 15) en een paar van Jacob Christoph Klöckner (deel 15).¹⁵

Na de verschijning van deel 15 in 1771 wordt een drietal artikelen van Allamand separaat uitgegeven, echter met een paginering die aansluit op het einde van deel 15. Ze hebben ook een aparte titelpagina: 'Histoire naturelle du gnou, du grand gerbo, et de l'hippopotame' (Allamand 1776). Er verschijnen hierna nog zes supplementen bij J.H. Schneider, waarvan de delen 1, 2, 3 en 6 respectievelijk gelijk zijn aan de supplementen 1, 2, 4 en 5 van de Parijse editie. In al deze gevallen is de Parijse tekst dus als eerste uitgekomen. De Amsterdamsé supplementen 4 en 5 dienen als 'Suite à l'histoire des animaux quadrupèdes' en bevatten 9 resp. 16 toevoegingen van Allamand.

Na het zesde supplement wordt de uitgave overgenomen door A.Blussé in Dordrecht, waar nog verschijnen supplement 7 (1799), 9 delen over vogels (1796-1799), 2 delen over reptielen en amfibieën (1799); 5 delen over gesteenten (1798-1799) en een Atlas.

Het supplement 5 (Amsterdam) is op de titelpagina gedateerd 1785. Een deel van Allamand's toevoegingen daarin vinden we terug in het Parijse sup.6 met datum 1782. Dit zou leiden tot de conclusie dat deze beschrijvingen van Allamand voor het eerst in Parijs verschenen. Dat kan echter niet juist zijn, omdat Buffon enkele malen uitdrukkelijk zegt de toevoegingen overgenomen te hebben uit de nederlandse Nouvelle édition. Buffon schrijft in sup.6 (Parijs) over Allamand's artikelen in het Amsterdamse sup.5: "... publiées à Amsterdam au commencement de cette année 1781" (p.68); "publiées cette année 1781, dans un supplément à l'édition de Hollande de mes ouvrages" (p.116) en "imprimée à Amsterdam cette année 1781" (p.135). (idem p. 120)

Dat Buffon het nodig vindt dit driemaal duidelijk te vermelden, wijst op zichzelf al op een oneffenheid. Waarom de datum 1785 op het titelblad kwam lijkt onverklaarbaar. De veronderstelling van Tuijn (1966:78) dat het deel in afleveringen uitkwam, geenszins ongewoon in die tijd, wordt door niets gestaafd. Ik geloof 1781 als verschijningsdatum van het gehele supplement 5 te mogen aannemen.

C. De Algemeene en Bijzondere natuurlijke historie, met de beschrijving des Konings kabinet, door de heeren de Buffon en Daubenton. Te Amsterdam, J.H. Schneider. (Nissen 737)

De delen 1 tot 14 (1773-1783, tabel 2) zijn vrijwel gelijk qua inhoud en volgorde aan delen 1-15 van de franse Amsterdam editie. De delen 15 en 16 zijn de supplementen 3 en 6 van de Parijse editie met apart een aantal van Allamand's toevoegingen (deel 15: 181-216; deel 16: 1-30, zie tabel 3), in een sterk gewijzigde volgorde. Sommige van Allamand's artikelen uit sup.5 (Amsterdam 1781), o.a. de quagga, zijn al te vinden in het 12e deel (1781) van deze uitgave. Tuijn (1966:78) besluit daarom dat deze beschrijvingen "[were] originally written in French though first published in Dutch (1781)." Ik heb hierboven aangetoond dat het franse sup.5 van Amsterdam in begin 1781 uitkwam. Hoewel het nederlandse deel 12 theoretisch tegelijk of enkele maanden eerder gepubliceerd kan zijn als dat sup.5, is het toch niet onredelijk om te veronderstellen dat alle toevoegingen van Allamand voor het eerst verschenen in de franse editie van J.H.Schneider.

Na deel 16 kwamen er nog slechts 4 delen: 17 over de tijdvakken der natuur (1785), 18 over de natuurlijke historie van den mensch (1793, Dordrecht, A.Blussé), 19 met toevoegingen over zoogdieren (1801, Amsterdam, J.Allart) en 20 met een register (1802, Amsterdam, J.Allart).

3.4.2. Gordon's hulp aan Allamand.

De data van de verschillende delen en de bovenstaande discussie tonen aan dat alle 40 toevoegingen van Allamand in Buffon & Daubenton's 'Histoire Naturelle' allereerst verschenen in het Frans in de uitgave van J.H.Schneider, Amsterdam. Daarom heb ik in mijn verwijzingen consequent die editie aangehaald. Dit was trouwens ook de uitgave die Gordon gebruikte. In de Parijse uitgave wordt slechts een deel van Allamand's toevoegingen letterlijk overgenomen (tabel 3), echter in een drastisch andere volgorde en vaak voorzien van commentaar door Buffon. De platen worden niet altijd mede gekopieerd. Wanneer dat wel gebeurt, zijn de kopiën spiegelbeeldig en van inferieure kwaliteit. Buffon schijnt Allamand's woorden zonder veranderingen te hebben overgenomen (ik heb niet alle teksten woord voor woord gecontroleerd). Slechts in één geval trof ik een opmerkelijke wijziging aan. Allamand (1781:11) schrijft over het gebit van de zwarte neushoorn, en hij volgt daarbij de mededeling van Gordon: "Il a 28 dents en tout, sept molaires à chaque coté des deux machoires." Buffon (1782:81) maakt daarvan, onterecht en zonder verklaring: "Il a vingt-huit dents en tout; savoir, six molaires à chaque côté des deux mâchoires, & deux incisives en haut & en bas." Deze verandering heeft geleid tot vreemde ideeën over het neushoorngebit bij de Franse zoölogen in de eerste helft van de 19e eeuw (Cave & Rookmaaker 1977:151).

De naam van Gordon is te vinden in de volgende toevoegingen van Allamand, meestal vergezeld van zijn notities en tekeningen (aangegeven door +).

Deel 15b (1776): Le gnou

Addition à l'histoire de l'hippopotame.

- sup.4 (1778) + Addition à l'article du Zèbre
 La gazelle à bourse sur le dos
 + Addition à l'article du pasan.
- sup.5 (1781) + Addition à l'article de l'hippopotame (4 pls.)
 + Addition aux articles du rhinocéros (pl.)
 + Le Kwagga (pl.)
 + Le Canna (pl.)
 + Addition à l'article du Bubale (pl.)
 + Addition à l'article de la Taupe du Cap de
 Bonne-Espérance (pl.)
 + La taupe des dunes (pl.)
 Addition aux articles du tamanoir, du tamandua,
 & du fourmillier.
 + Addition à l'article des gazelles
 + L'ourebi (pl.)
 + Le ritbok (2 pls.)
 + Le bosbok (pl.)
 Le bontebok (pl.)
 Addition à l'article des orang-outangs
 * + Addition aux articles de la giraffe (2 pls.)

De orang oetan (Pongo pygmaeus Hoppius, 1763) is geen Zuid-Afrikaanse soort en Gordon's naam daarbij behoeft derhalve enige uitleg. Gordon ontving een orang oetan, die ene Harwood gekregen had van de koning van Asham (Assam?!). Het dier leefde slechts een dag aan de Kaap, tijd genoeg voor Gordon om een tekening te maken, die hij opstuurde aan Allamand (1781:47).¹⁶

In hoeverre komen de notities die Allamand van Gordon ontving en die nu onvindbaar zijn, overeen met het Gordon-materiaal dat ons nog ter beschikking staat? Het is natuurlijk onmogelijk te achterhalen of Allamand meer uit Zuid-Afrika kreeg dan hij publiceerde. De enige mogelijkheid om de bovengestelde vraag

althans gedeeltelijk te beantwoorden, is dus om de tekst van de Gordon Atlas en van de Stafford-Mss. te vergelijken met de 14 bijdragen, waarin direkt van Gordon afkomstige informatie gegeven wordt. Het resultaat verschilt van soort tot soort en is moeilijk in cijfers weer te geven. Meestal is het grootste deel (60-80 %, soms 100 %) van Gordon's bijdrage aan Allamand terug te vinden in de Gordon Atlas. Wat daar niet staat is in een enkel geval (bijv. bij de neushoorn) opgeschreven in de Stafford mss. De konklusie is dat de Gordon Atlas, wat de tekst betreft, niet bestaat uit kopiën van wat Gordon naar Europa zond, noch is de Gordon Atlas het origineel waarvandaan Allamand's notities gekopieerd werden. Het lijkt erop dat Gordon bij de tekeningen en vellen die hij naar Europa stuurde, een velletje met informatie over gedrag en verblijfplaats van het betreffende dier voegde. Daarbij maakte hij gebruik van zijn dagboeken, van de tekeningen die nu in de Gordon Atlas gebundeld zijn, en van zijn herinnering.

Tabel 2. Verschijningsdata van delen 1-15 en supplementen 1-7 van drie uitgaven van Buffon & Daubenton's Histoire Naturelle, A (Parijs), B (Amsterdam, frans) en C (Amsterdam, nederlands), zie tekst in 3.4.1.

Deel	A	B	C
I	1749	1766	1773
II	1749	1766	1774
III	1749	1766	1774
IV	1753	1766	1775
V	1755	1766	1775
VI	1756	1766	1775
VII	1758	1767	1776
VIII	1760	1767	1776
IX	1761	1767	1777
X	1763	1768	1778
XI	1764 [1754]	1769	1779
XII	1764	1769	1781
XIII	1765	1770	1782
XIV	1766	1770	1783
XV	1767	1771 + 1776	1784
sup. 1	1774	1774	1785 (vol.17)
sup. 2	1775	1776	-
sup. 3 *	1776	1778 (sup.4)	1793 (vol.18)
sup. 4	1777	1778 (sup.3)	-
sup. 5	1778	1779 (sup.6)	1785 (vol.16)
sup. 6	1782	1781 (sup.5) [1785]	-
sup. 7	1789	1799	-

Tabel 3. De toevoegingen van J.N.S. Allamand in Buffon & Daubenton's 'Histoire Naturelle' in de edities van Parijs (A), van Amsterdam in het frans (B) en van Amsterdam in het nederlands (C), zie tekst 3.4.1. Wanneer platen in editie A anders zijn dan in B is dat tussen haakjes aangegeven. De volgorde is volgens B.

soort	B	A	C
hippopotame	XII: 28-29, xii	sup.3: 304-306, (lxii), lxiii	XII: 45-53, iii ³ - iii ⁴
giraffe	XIII: 17-19, i	sup.3 324-330, -	-
blanc-nez	XIV: 141-142, xii	sup.7: 67-71, -	XIV: 182-184, xii
sanglier d'Afrique	XV: 45-49, i	sup.3: 86-91, xi	V: 100-105, xxiv [#]
élan, caribou, et renne	XV: 50-53, ii-iv	sup.3: 133-136, -	XV: 112-115, xii-xiv
antilope	XV: 57-59, v	-	XV: 178-181, xlvii
grimme	XV: 60-61, vi	-	-
gerbo	XV: 62-64, vii	sup.6: 262-267, (xxxix-xl)	XV: 181-184, xlviii
grison	XV: 65-66, viii	sup.3: 169-171, xxv	XV: 188-189, i
tapir	XV: 67-70, ix-x	sup.6: 17-23, (i)	-
orang-oetand	XV: 71-76, xi-xii	sup.7: 6-14, -	XIV: 39-46, i ³
palatine	XV: 77, xiii	-	XIV: 185-186, xl [#]
x gnou	XVb (1776): x 113-116, xiv	sup.6: 93-99, ix	XV: 190-195, li
gerboises	XVb (1776): 117-119, xv	sup.6: 267-271	XV: 185-188, xlix
✓ hippopotame (2)	✓ XVb (1776): 120-126, lxvii i pl.	-	-

Tabel 3 vervolg

soort	B	A	C
x zèbre	sup.4: 140-141	-	XII: 26
x gazelle à bourse sur le dos	sup.4: 142-143, lx	sup.6: 180-182,(xxi)	XV: 195-196, lii
condoma	sup.4: 143-146, lxviii	sup.6: 127-133, -	XV: 197-201, liii
x pasan	sup.4 147-150, lxii	sup.6: 157-163,(xvii)	XV: 201-205, liv
tzeiran	sup.4: 151-153, lxiii	sup.6: 169-173, xx	XV: 206-208, lv
nijl-ghau	sup.4: 153-157, lxiv	-	XV: 209-213, lvi
klip-das	sup.4: 157-160, lxv	sup.6: 278-282,(xlii)	XV: 213-216, lvii
kinkajou	sup.4: 160-164, lxvi	-	-
lerot à queue dorée	sup.4: 164-166, lxvii	sup.7: 283-288, lxxii	-
x hippopotame (3)	x sup.5: 1-8, i-iv	sup.6: 68-77, iv-v	-
x rhinocéros	x sup.5: 9-13, v	sup.6: 78-84, vi	XVI: 1-7, i
x kwagga	x sup.5: 14-15, vi	sup.6: 85-88, vii	XII: 27-29, iii*
x canna	sup.5: 16-18, vii	sup.6: 116-121, xii	x XVI: 7-10, ii
x bubale	sup.5: 19-21, viii	sup.6: 135-139, xv	x XVI: 10-13, iii
x taupe du Cap	sup.5: 22-23, ix	sup.6: 251-254, xxxvi	x XVI: 13-15, iv
x taupe des dunes	sup.5: 24-25, x	sup.6: 256-258, xxxviii	x XVI: 15-16, v

Tabel 3 vervolg (2).

soort	B	A	C
✓ tamanoir etc.	sup.5: 26-29, xi	sup.6: 230-235, xxxi	× XVI: 17-20, vi
✓ les gazelles	sup.5: 30-32	-	× XVI: 21-24
✓ ourebi	sup.5: 33, xii	-	× XVI: 24, vii
✓ ritbok	sup.5: 34-36, xiii-xiv	sup.6: 187-191, xxiii-xxiv	× XVI: 25-27, viii-ix
× bosbok	× sup.5: 37, xv	sup.6: 192-193, xxv	XII: 184, xxxvi ^z
✓ bontebok	sup.5: 38-40, xvi	-	× XVI: 28-30, x
chevreuil des Indes	sup.5: 41-44, xvii	sup.6: 195-200, xxvi	XII: 208-211, -
✓ orang-outangs (2)	sup.5: 41-44 45-48, xviii	sup.7: 15-29, -	XIV: 47-50, i ²
✓ giraffe (2)	× sup.5: 49-60, xix-xx	sup.7: 345-357. lxxxii-lxxxiii	XIII: 13-28, i ⁴ -i ⁵

Noten bij Hoofdstuk 3.

1. Negatief antwoord werd ontvangen van: British Library, London; Royal Society, London; Bibliothèque Nationale, Paris; Muséum National d'histoire naturelle, Paris; Bibliothèque publique et universitaire de Genève; Oesterreichisches Staatsarchiv, Wien. In Nederland bleken ook geen verdere brieven vindbaar.
2. Dit zijn de namen die Vosmaer gebruikte. Het zijn achtereenvolgens de grote koedoe, elandantiloop, buffel, springbok, blesmol en giraf.
3. De tegenwoordig gewijzigde, franse benamingen van Allamand worden verklaard in tabel 1.
4. Allamand ontving al eens eerder een huid van een giraf, van de Kaap gezonden door goeverneur Ryk Tulbagh. Hij liet ~~die~~ opzetten en plaatste hem in het Academisch kabinet (Hop 1778:25 noot, pl.).
(z. o. Pallas 1764:19).
5. Gijsen (1938:25, 24noot) zegt dat de Fransen een zo hoge prijs stelden op dit giraffeskelet dat ze het in 1815 niet aan Brugmans voor de Nederlandse verzamelingen wilden teruggeven (3.3.1).
6. Ook wel 'Prinselijk Kabinet'.
7. Portret van Vosmaer afgebeeld in Boeseman 1970, pl.3. Aernout ook wel als Arnout.
8. Engel (1939:328): "There can be found much more about Vosmaer in the Koninklijk Huisarchief and in the archives of the family Vosmaer in Leiden." In het Huisarchief in Den Haag heb ik nauwelijks iets over Vosmaer kunnen vinden.
9. In het Koninklijk Huisarchief heb ik voor de periode van Willem V naar materiaal over menagerie en kabinet gezocht. Er was daarover echter vrijwel niets te vinden.
10. Evers (1914: 201 noot 2) zegt te hopen "elders" een uitvoerig opstel over de Voorburgsche menagerie te kunnen publiceren. Dat werk is echter niet teruggevonden.
11. Dus niet tot 1795, zie Witkamp 1872:x, Engel 1939:291.

12. De geschiedenis van deze twee beroemde olifanten, "des monstres de matière et des miracles d'intelligence" Hans en Parkie, wordt uitgebreid verhaald door J.P.L.L.Houel, "Histoire naturelle des deux éléphants, mâle et femelle, du Muséum de Paris, venus de Hollande en France en l'an VI", Paris 1803, v + 122 pp., en recentelijk gepopulariseerd in Doris Rybot, "It began before Noah", London 1972, pp.114-122.
13. De veilingcatalogus bevat geen materiaal dat aan Gordon toegeschreven zou kunnen worden.
14. In een eerder artikel (Journal of the Society for the Bibliography of Natural History, 9 (1), 1978, p.35 noot 3) vermeldde ik een bijkomstigheid die ook pleit voor de latere datum. Buffon ('1764':179-181) citeert in een voetnoot de complete franse tekst van een "Lettre ... contenant l'histoire naturelle" (du rhinocéros) van James Parsons. Die vertaling verscheen het eerst in de Transactions philosophiques, vol.42, pp.237-254, dd. 1760.
15. Korte biografie van Klöckner in Husson & Holthuis 1969:152.
16. "Asham, pais: situe à l'Est de Bengale" (Allamand 1781:47) moet toch wel Assam zijn. De orang oetan komt alleen op Sumatra en Bornéo voor. De koning van Assam zou natuurlijk best een jonge orang oetan vandaar als geschenk ontvangen kunnen hebben. De beschrijving van Allamand is weinig zeggend, hoewel de tekening van Gordon volgens hem lijkt op het wijfje orang dat in Holland was geweest (1776-77). Drie punten mogen aangestipt worden: "Cet Orang-outang, nommé Voulok dans le pais dont il est originaire...", "Elle pouvoit faire un cri si aigu, que quand on étoit près d'elle, il failloit se tenir les oreilles bouchées pour n'en être étourdi: elle prononçoit souvent & plusieurs de fois de suite les syllabes Yaa-hou...", "La longueur de son corps étoit de deux pieds cinq pouces & demi." Vooral dat harde geschreeuw is vreemd voor een orang oetan, hoewel ook zij wel

vèrdragende geluiden kunnen voortbrengen, bijv. de "scream", "lork call" en "long call" volgens de beschrijving van H.D. Rijksen, "A field study on Sumatran orang utans (Pongo pygmaeus abelii Lesson, 1827)" in Neded.Landbouwhoogeschool Wageningen 78 (2), 1978, pp.226-237. Het geroep doet echter veel meer denken aan dat van gibbons, waarvan in Assam en Burma de soort Hybulates hoolock (Harlan, 1834) voorkomt, die bovendien in het Hindi uluk heet (zie S.H. Prater, "The book of Indian animals", Bombay 1965²). De afmetingen komen ook beter met die aap overeen. Allamand beschrijft overigens in hetzelfde artikel (1781; 47) ook een "gibbon" die levend in Parijs gezien was.

17. Volgens A.R.A., Arch.binnenlandse zaken na 1813, no.2699, brief van Brugmans aan Comm.-Gen., 8 november 1815, met daarbij een opsomming van de opgezette dieren.

Hoofdstuk 4.

4.1. Gordon's zoölogie.

Robert Jacob Gordon heeft tijdens zijn verblijf in Zuid-Afrika van 1777 tot 1795 veel aandacht besteed aan de studie van de Kaapse fauna. Hij heeft zelf zijn waarnemingen nooit uitgegeven of een manuscript daartoe klaargemaakt. Er staan ons twee bronnen ter beschikking om te komen tot een oordeel over Gordon's zoölogische interesse en werk. Dat zijn allereerst de tekeningen (met notities) gebundeld in de Gordon Atlas, en ten tweede de dokumenten samengevat in de Stafford-manuskripten. Dit materiaal is de basis voor de besprekingen in dit hoofdstuk, waarbij voornamelijk aandacht besteed zal worden aan een beschrijving van de inhoud van de Gordon Atlas. De bijdrage van Gordon aan de zoölogie in Europa is in hoofdstuk 3 behandeld.

4.2. De Gordon Atlas.

4.2.1. De inhoud.

Een algemene beschrijving van de inhoud van de Gordon Atlas is gegeven in 2.3.3. Er zijn 114 tekeningen van zoogdieren (124-238), 110 van vogels (239-348), 14 van reptielen (97-107), 11 van vissen (108-118), 3 van insecten en 2 van een krab. Daarnaast komen ook op enkele topografische tekeningen dieren voor. Kaart 3 toont ook vele kleine tekeningen van zoogdieren, gewoonlijk identiek aan de grotere schetsen in de Gordon Atlas, met een korte karakterisering. De Gordon Atlas is niet een uniforme kollektie. Er zijn voornamelijk waterverf tekeningen in kleur, slechts een paar zijn in inkt of in potlood en ongekleurd. Vele dieren zijn afgebeeld zonder enige achtergrond, maar vaak is er een uitgebreid landschap aanwezig (bij antilopen en vogels). De aantekeningen kunnen op elk deel van het papier staan en zijn niet beperkt tot een paar regels onder de plaat. Dit is vooral waar voor de zoogdieren waarvan Gordon vaak lange beschrijvingen geeft. Het kommentaar bij de vogels en de lagere

dieren is grotendeels beperkt tot een naam en beslaat hoogstens 2 tot 3 regels. Dit zal wel een weerspiegeling zijn van Gordon's interesse. Ook in de expeditieverslagen wordt slechts zeer zelden over vogels gesproken terwijl aan verschillende zoogdieren uitgebreide aandacht wordt besteed. Van elke soort is er één, soms twee tekeningen. Uitzonderingen hierop zijn de neushoorn, het nijlpaard, de hyena en de giraf. Deze dieren vinden we ook in de overige notities het uitvoerigst behandeld en de eerste drie van deze soorten heeft Gordon eveneens anatomisch bestudeerd. Vele tekeningen zijn voorzien van een maatstok, gewoonlijk even lang als het dier hoog is. Die maatstokken, en de afmetingen in de tekst, zijn alle gegeven in Rijnlandse voeten en duimen, waarbij 1 voet = 31,4 cm en 1 duim = 2,62 cm. De teksten van alle tekeningen zijn gegeven in Appendix 1.

Zoals uit de bovenstaande paragraaf blijkt is het niet eenvoudig de Gordon Atlas in zijn algemeenheid te kenschetsen. Er bestaat geen algemeen plan waaraan de tekeningen voldoen. Dit vindt zijn oorzaak waarschijnlijk daarin dat Gordon er de gehele zestien jaar van zijn verblijf aan de Kaap zo nu en dan aan gewerkt en toegevoegd heeft. De heterogeniteit van de verzameling blijkt ook uit de aanwezigheid van één zoogdier en zeven vogels die niet in Zuid-Afrika gevonden worden. Sommige van deze schetsen stammen van Cook's reizen, andere uit nog andere bronnen. Ze zijn waarschijnlijk door gasten van Gordon aan de Kaap bij hem achtergelaten. Ik zal ze afzonderlijk behandelen (4.8).

4.2.2. Datering.

Verscheidene tekeningen zijn gedateerd:

Kaap, voor de 1e expeditie (1777): 1 juli (133), 2 juli (132,136),
 17 juli (138), 2 augustus (217), 6 augustus (227), 15 augustus
 (141), 16 augustus (236), 1 september (233), in 1777 (164).
 1e expeditie (oktober 1777 - maart 1778): 18 oktober (126), 20
 november (200), november (189), 30 (!) februari (165).
 Kaap: 10 juli 1778 (216).

2e expeditie (september 1778 - januari 1779): 6 oktober (321),
 11 oktober (185), 14 oktober (183), 16 oktober (184,223),
 24 oktober (305), 7 november (295), 8 november (311), 13 november
 (255), 14 november (298), 16 november (309), 13 december (263),
 30 december (259).

3e expeditie (juli 1779 - februari 1780): 30 oktober (104).

Uit deze data, de verwijzingen in de brieven aan H.Fagel (3.1) en de publikaties van Allamand blijkt dat althans het grootste deel van de tekeningen in de Gordon Atlas in de periode van juli 1777 tot eind 1779 gemaakt is. Uit die tijd stammen waarschijnlijk ook de meeste aantekeningen op de platen. Gordon is echter later in zijn leven met zijn studies over de Kaapse fauna bezig gebleven. In verscheidene gevallen is met vrij grote zekerheid vast te stellen dat de tekst na 1779 geschreven moet zijn, of dat er woorden toegevoegd werden.

4.2.3. De kunstenaar.

De identiteit van de kunstenaar die verantwoordelijk geweest is voor de tekeningen in de Gordon Atlas is lang raadselachtig geweest. Dyer (1948:51) heeft er kennelijk geen moeite mee om Gordon zelf de eer te geven, waarmee hij de toen geldende opinie verwoord heeft (Britten 1920:49, Barnard 1950:373, Hallema 1951:14-15, Lysaght 1959:264). Toch werd ook toen al duidelijk gesteld dat Gordon gebruik heeft gemaakt van een tekenaar, en men kon de volgende bewijzen aanvoeren. Paterson (1790:26) schrijft in zijn verslag van de 1777-78 expeditie over een ongelukje van "a draughtsman of Captain Gordon's, who was in the waggon..." Zelf noemt Gordon in zijn brief aan Fagel van 10 april 1778 (Fagel archief 2515, p.2) de hulp van een "soldaat van mijne compagnie." Dat was misschien de bron voor een gelijke bewering van Allamand (1781:58). Tenslotte citeert P.G.King in zijn tweede brief aan Banks van 27 mei 1797 (2.4) mevrouw Gordon's woorden dat "the charts & natural history ... were all designed by her own husband, who drew every outline,

and had them finished under his own eye."

De eerste aanwijzing voor de identiteit van die tekenaar komt van A.Hallema, die de tekeningen besprak welke tijdens de reis van Swellengrebel in de Kaaplenden in 1776-77 door Johannes Schumacher gemaakt werden (1.11). Hallema (1951:19) vergelijkt de schetsen van die verzameling met die in de Gordon Atlas en besluit: " 'n Sekere verwantskap tussen die twee versamelings van Kaapse prente is dan ook nie te loën nie, ook wat die artistieke kwaliteite en tegniese uitvoering van beiderlei afbeeldinge aangaan, wat volgens dieselfde procedé blijk maak te wees en in kleurskakerings mekaar sálfs taamlik sterk benader" (zie ook Forbes 1965:115). Het schijnt echter niet bij Hallema opgekomen te zijn om een volgende stap te doen, nl. om te suggereren dat beide kollekties door dezelfde tekenaar gemaakt zijn. Die mogelijkheid vinden we voor het eerst vermeld in Forbes (1952:93) en later in Forbes (1965:115) en Nix (1974). Sinds de ontdekking van de reisjournalen van Gordon is er meer zekerheid. Daarin spreekt Gordon namelijk geregeld over zijn 'schilder', of over Schoemaker dan wel Schoenmaker.¹

Alvorens nader in te gaan of Schumacher, mag melding gemaakt worden van een andere tekenende soldaat. Damberger (1800, I:34-35) ontmoet in 1781 in Meisenberg aan de Kaap een "corporal, nommé Martens, Hanovrien d'origine qui, dans un voyage qu'il avoit fait avec le colonel Gordon, avoit levé une carte des contrées qu'il avoit parcourues." De waarheid en waarde hiervan kan ik niet beoordelen.

Over het leven van Johannes Schumacher is slechts weinig bekend. Hij reist in 1770 aan boord van de 'Vlissingen' naar de Kaap (Nix 1974:9). Zijn naam komt dan voor "in the Cape Muster Rolls for 1770. ... He is listed as a soldier, Johan Schoenmaker of Rodenburg, in the company commanded by Major Hendrik van Pfeh'n. In 1778 ... he transferred to the company commanded by Captain R.J.Gordon in which he remained until 1781. In 1782 he is described as an assistant in the

armoury in which capacity he continued to be listed until 1789" (Forbes 1965:60). Wat er daarna van hem geworden is weten we niet.²

Schumacher wordt gezegd een aandeel gehad te hebben in (een deel van) de tekeningen in de verzamelingen van Forster (1.5), van Masson (1.7), van Paterson (1.9) en van Swellengrebel (1.11). Slechts zeer weinige van al die tekeningen zijn in feite door Schumacher gesigneerd. Het is daarom bijzonder moeilijk om op grond van overeenkomsten tussen de tekeningen van die kollekties en van de Gordon Atlas te besluiten dat Schumacher de kunstenaar geweest moet zijn. Er zijn twee duidelijke redenen om Schumacher als de tekenaar van de Gordon Atlas aan te zien. Allereerst weten we zeker dat hij voor Gordon werkte. Ten tweede is zijn handschrift op een vrij groot aantal schetsen van zoogdieren en vogels, en sporadisch in de Stafford-Mss., te vinden (4.2.4, A). Er zijn daarnaast goede aanwijzingen dat ook Gordon zelf een actieve rol gespeeld heeft bij het aanleggen van de verzameling. Dit zou beperkt gebleven kunnen zijn tot een nauwkeurige supervisie. We hebben echter minstens mevrouw Gordon's woord dat hij ook zelf het potlood en de penseel in de hand gehad heeft. Hoe die samenwerking precies in elkaar gezeten heeft, is nu natuurlijk niet meer vast te stellen. Ik vermoed dat zowel Gordon als Schumacher een belangrijke rol gespeeld heeft bij het tekenen.

4.2.4. Handschriften.

Het slordige maar goed leesbare handschrift van Gordon is goed bekend uit zijn brieven aan Pagel, uit de Stafford-Mss. en uit de Atlas. Er is geen twijfel over mogelijk dat veel van de notities op de tekeningen in de Gordon Atlas door hem geschreven zijn. Nog meer mensen hebben een schriftelijke bijdrage geleverd aan de Atlas, hoewel ze misschien alleen maar Gordon's woorden kopieerden. Hun namen zijn op enkele suggesties na onbekend en ik zal de verschillende handschriften met letters (A tot F) aanduiden.

A. Het spellen van Schumacher werd besproken door Hallema (1951:12): "In elk geval was hy van Duitse oorsprong, Nederlands nie volkomen magtig nie, en ten gevolge daarvan is sy onderskrifte vir die tekeninge, wat hy in die Kaapkolonie vir Swellengrebel gemaak het, 'n mengelmoes van slegte Duits en Nederlands." Jammer genoeg word die onderschrift van die tekeningen in die Swellengrebel-kollektie door Hallema (1951) niet mede gereproduceerd. Van een paar exemplaren heb ik foto's met legenden, die m.i. niet door Schumacher geschreven werden, maar die ook geen verbazingwekkende spellingsfouten vertonen. In sowel de Stafford-Mss. als in de Gordon Atlas komt een schrift voor dat op het eerste gezicht veel op Gordon's hand lijkt. De meeste woorden echter zijn verkeerd gespeld, en wel met fouten die je van een Duitser zou verwachten, zoals rüg, länkte, snute, staert enz. Dit kinderlijke handschrift moet daarom haast wel van Schumacher zijn. De handtekening van J.Schumacher komt voor op een dokument van 20 oktober 1782 (3) in coll. Plettenberg, ^{No. 4} A.R.A. als volgt:

Chrilly D. Bellecruia
 Burger
 J. Schumacher
 de Bay
 de Witte
 Lecheval. de Gollé

B. Een net schuin schrift waarmee vaak de lange, volledige teksten geschreven zijn. Forbes (1965:98) denkt dat dit "neat and regular script" van Gordon's tekenaar was of misschien van Gordon zelf "when lettering carefully." Beide suggesties lijken me onjuist, gezien de spelfouten en slordigheid van Schumacher's handschrift (A) en omdat Gordon ook in zijn brief aan Willem V niet anders schreef dan normaal.

Ik zou eerder dit handschrift aan een alsnog onbekende scriba of secretaris willen toeschrijven.

C. Een schrift met sierlijke letters. In vijf van de zes gevallen dat het voorkomt is de tekst eerst met potlood opgeschreven en naderhand in inkt overgetrokken (158, 166, 168, 170, 194). De maker is onbekend maar zou eventueel wel dezelfde persoon als de eigenaar van B kunnen zijn.

D. Een fraai, duidelijk en met zorg geschreven handschrift waarmee gewoonlijk alleen de titel van een tekening neergezet is. Het lijkt enigszins op de tekst in de beschrijvingen van aardvarken, stinkbunsem e.a. in de Stafford-Mss. (zie 4.3). Er zijn echter ook wel enkele opvallende verschillen. Of er één dan wel twee auteurs verantwoordelijk zijn, is onduidelijk.

E. Het handschrift van admiraal John Hunter, die de tekening (238) signeert.

F. Bijna alle vogeltekeningen zijn voorzien van een naam in het Frans, slechts een enkele maal met een iets langere opmerking. Bokhorst (1973c:101, pl.) suggereert dat Levaillant deze namen opschreef. Er is slechts één brief van Levaillant bewaard gebleven, van 16 december 1796 aan notaris Laine (Bibliothèque Nationale, Ms.N.A.Fr.1305, ff.261-262). Het handschrift in die brief is inderdaad opvallend gelijk aan dat in de Gordon Atlas. Dat laatste kan dan ook als het handschrift van Levaillant gezien worden. Omdat het hierdoor zeker wordt dat Levaillant minstens de meeste vogeltekeningen van de Gordon Atlas gezien heeft, zou het te verwachten zijn dat althans iets van die kennis terug te vinden zou zijn in Levaillant's 'Histoire naturelle des oiseaux d'Afrique' (1796-1808). Dit is echter niet het geval. Sommige soorten zijn inderdaad op beide plaatsen te vinden. De tekeningen tonen echter geen enkele overeenkomst en ook de namen komen zeer sporadisch met elkaar overeen.

4.3. De Stafford-Manuskripten.

De algemene inhoud van de zogenaamde Stafford-Mss. werd gegeven in 2.3.3. Slechts een deel bevat zoölogische aantekeningen. We vinden o.a. verschillende langere beschrijvingen van zoogdieren in de drie expeditie journalen. Die heb ik voor deze gelegenheid niet verder kunnen uitwerken. De meeste zoölogische notities zijn verzameld in een folder met de titel "Renseignements et descriptions de plusieurs animaux" (Christies 1979:34, no.16, in nederlands). De inhoud daarvan is integraal weergegeven in Appendix 2. Vrijwel alles in de Stafford-Mss. is geschreven door Gordon. Slechts enkele korte toevoegingen zijn van Schumacher (handschrift A van 4.2.4). Het begin en einde van die passages zijn in Appendix 2 met §§§ aangegeven. Het merendeel van de gegevens in de Stafford-Mss. stamt waarschijnlijk, evenals de tekeningen van de Gordon Atlas, uit de jaren 1777-1779 met enkele latere aanvullingen.

Er zijn in de folder van Appendix 2 enkele vrij lange soortbeschrijvingen die mogelijk in de loop van de 1780's aan Gordon toegestuurd werden, nl. St.9 (aardvarken), St.11 (Caapsche stinkbunsem), St.12 (ratel), St.14 (wilde kat) en St.44 (reebok). De notities over het aardvarken zijn geschreven aan de hand van een in november 1783 gevangen exemplaar. Deze beschrijvingen zijn anoniem. Er is ook een (niet vermelde) "Verhandeling van verscheyden ziekten alhier in Africa sig bevinden aan Paarden Ossen schaapen bokken en varkens" in hetzelfde handschrift. Dit verhaal is ondertekend J:H: Brugman. Die naam ben ik jammer genoeg in de Zuid-Afrikaanse reisliteratuur niet tegengekomen.

4.4. Tekeningen in Africana Museum.

Er zijn in het Africana Museum te Johannesburg vijf tekeningen die toegeschreven worden aan Gordon. Vier ervan zijn beschreven en afgebeeld in R.F.Kennedy.³ De vijfde is kennelijk pas later verworven. G220 is van een grote koedoe met rechts boven het dier een tekst van 14 korte regels. G221 is volgens de vierregelige legende

1800
op de rug!

een blauwe bok, maar stelt een bastergemsbok voor. G222 van een elandantiloop heeft boven het dier een tekst van vijf regels. G223 is van een hottentot vrouw met kind en is getekend op papier met watermerk "J.Whatman 1820". Men denkt dat dit een kopie van een van Gordon's tekeningen is. De vijfde schets, niet in Kennedy, is van een bontebok met de volgende tekst: "Bonte Bok, dese soort van wild gedierde (sic) woorden geschooten in verscheyde Lands Kontreijen binnen Affrica van de Caap, het is seer goed om te eten, en sijne velle met hoorens worden in andere landen gesonden, om de Raritijten en Couleur. het is een seer schuw wild." Rechtsonder staat in een ander handschrift: "desinée a 1 heure la nuit" met een onleesbaar monogram.

Mohr (1967:77) bestrijdt de toeschrijving aan Gordon op drie onjuiste gronden: 1. Gordon geeft altijd een maatstok; 2. Gordon geeft de schouderhoogte, niet de afstand van de grond tot op de kop; 3. Gordon schrijft niet binnen de rand van de tekening. Zij vermoedt dat de tekenaar ca.1800 werkte in het noorden van de Kaapprovincie. Aan Mohr's tegenwerpingen mogen het vreemde handschrift en de signatuur in het frans gevoegd worden. De tekeningen zijn toch niet geheel verstoken van overeenkomst met de Gordon Atlas. De invloed van Gordon is onbepaalbaar. De datering van 'eind 18e eeuw' lijkt goed mogelijk.

4.5.1. Gordon's literaire bronnen.

Gordon was geen studeerkamergeleerde. Over zijn kennis van de literatuur weten we niet zoveel. Van slechts een klein aantal boeken weten we zeker dat hij ze gelezen moet hebben. Dat was in de eerste plaats de 'Histoire Naturelle' van Buffon&Daubenton, waarvan hij de Nouvelle Edition, uitgegeven te Amsterdam in het frans, gebruikte. Hij kende misschien de supplementsdelen met zijn eigen toevoegingen wel. Hij verwijst er evenwel niet naar in de teksten bij de Gordon Atlas tekeningen. Dit is hoogstens een indicatie dat

het belangrijkste werk aan de Gordon Atlas in 1780 al voltooid was. Gordon noemt het vijfde supplementsdeel (1781) in zijn kommentaar op Sparrman's Voyage van 1786. Sparrman verwijst daarin wel naar de giraffetekeningen van Gordon "though it was later printed than the rest"(!), maar niet naar de antilopen die "are in the same book and just following one another" (Stafford-Mss.). Gordon las dus ook Sparrman's reisverhaal in de 2e engelse editie van 1786.

Op de giraffetekening GA 149 noemt Gordon de naam van Vosmaer en hij had zijn informatie over Vosmaer's mening betreffende de hoogte van de giraf misschien uit diens publikatie over dat dier (Vosmaer 1787b). In dat geval zou hij ook de overige, voor het merendeel eerder verschenen afleveringen van Vosmaer (1804) gekend kunnen hebben. Soms noemt Gordon de 'nieuwe en nieuwste beschrijvingen van de Kaap.' Het laatste is de uitgave van de expeditie van Hop (1778) aangevuld met enkele andere artikelen. Het andere is de anonieme "Nieuwe Algemene beschrijving van de Kaap de Goede Hoop" (2 delen, Amsterdam 1777).⁴ Tenslotte las hij misschien ook "A voyage towards the South Pole and round the world" (2 vols., London 1777) van James Cook (zie St.1).

4.5.2. De methode van Gordon.

Met zijn kennis van Buffon trok Gordon het veld in. Tijdens zijn expedities heeft hij vele dieren geschoten. Daarna bestudeerde hij het uiterlijk tot in de kleinste finesses en nam allerlei afmetingen, naar onze huidige maatstaven wel iets al te uitvoerig. Hij onderzocht slechts in drie gevallen de ingewanden. Zijn anatomische resultaten zijn nauwkeurig hoewel natuurlijk niet volledig. Al die waarnemingen over uiterlijken innerlijk van de dieren legde hij vast op tekeningen. Vooral de anatomische tekeningen geven de indruk ter plekke gemaakt te zijn. De aantekeningen van Schumacher op verscheidene schetsen zijn waarschijnlijk opgeschreven terwijl Gordon druk doende was met maatstok en dissectiemes het vuile werk te doen.

Gordon bestudeerde overigens niet alleen het uiterlijk van de dieren. Hij probeerde ook enige indruk te krijgen over woonplaats en gewoonten, en hij toetste ook de meeste verhalen uit de literatuur of door inboorlingen aan hem verteld, aan de werkelijkheid. Gordon geeft weinig blijk de hem bekende soorten in een soort systeem te willen indelen. Daarvoor is hij te veel een leerling van Buffon. De werkwijze van de systematische Linnaeus is misschien toch net iets te theoretisch om gemakkelijk ~~na~~ onder de barre tropische omstandigheden tijdens expedities toegepast te worden. Gordon wilde er in elk geval niets van hebben. Hij bekent slechts eenmaal zijn voorkeur voor Buffon's methode, of liever zijn afkeuren van het werk van de systematici (in het commentaar op Sparrman). Gordon was eigenlijk een voorbeeld van een intelligente amateur die in het veld allerlei nuttige gegevens tracht te verzamelen, om die vervolgens aan specialisten over te dragen voor verdere uitwerking. Door dat verzamelen van feiten zonder verregaande interpretatie heeft hij het anderen mogelijk gemaakt om de kennis van de Kaapse zoölogie danig te verrijken.

4.6. Zoogdieren.

In de rest van dit hoofdstuk zal ik proberen soort voor soort het zoölogischewerk van Gordon te analyseren en onduidelijkheden op te helderen. De volgorde is systematisch en wijkt dus af van die van de tekeningen in de Gordon Atlas. De indeling van de soortbeschrijvingen is als volgt. Eerst geef ik de huidige wetenschappelijke naam van het dier in kwestie met een nederlandse benaming. Daarna een aanduiding op welke tekeningen van de Gordon Atlas en in welke notities van de Stafford-Mss. de soort voorkomt (GA is Gordon Atlas met nummer van de tekening, St. is Stafford-Manuskripten met een nummer dat gevonden kan worden in Appendix 2). Hierna geef ik literatuurverwijzingen naar de publikaties van Gordon's tijdgenoten. Ten slotte geef ik mijn commentaar op de afbeelding in de Gordon

Atlas en de teksten daarin en in de Stafford-Mss. Hierbij ga ik alleen in op details die verduidelijkt dienen te worden. Over het verspreidingsgebied schrijf ik alleen als de soort nu niet meer in de Kaapprovincie voorkomt. Daarnaast probeer ik een kleine impressie te geven van de problemen waarin de laat-18e eeuwse onderzoekers zich verdiepten, zoals de vaak aanzienlijke moeilijkheden met de nomenclatuur.

De literatuurverwijzingen omvatten de reisverslagen van Thunberg, Sparrman en Paterson, waarvan ik echter niet het origineel gebruikte, maar latere vertalingen. Er is ook verwezen naar tekeningen in andere platenkollekties, nl. die van G.Forster (volgens Whitehead 1978b en voor de vogels Lysaght 1959), die van Swellengrebel (volgens Hallema 1951) en van Levaillant (volgens Quinton & Lewin Robinson 1973). De verzamelingen van Paterson en Masson konden vanwege het ontbreken van nauwkeurige gegevens niet verwerkt worden. Ook het reisboek van Levaillant (1790,1795) heb ik niet op tijd kunnen doorwerken.

De systematiek en nomenclatuur van de zoogdieren volgt de opsomming van Ellerman (1954) ², echter met enkele kleine wijzigingen, o.a. in de volgorde van de orden. Ellerman noemt 208 zoogdiersoorten in zuidelijk Afrika (zonder de uitgestorven dieren), waarvan de insectivoren, vleermuizen en knaagdieren samen meer dan de helft uitmaken. Gordon komt slechts tot ongeveer een kwart van Ellerman's aantal. Hij heeft echter nauwelijks aandacht besteed aan de kleine zoogdieren.

MARSUPIALIA

(1) ? Macropus sp., kangarooe.

GA 238

Dit is geen Zuid-Afrikaanse soort. De identifikatie is onzeker. De tekening is rechtsonder gesigneerd 'J.Hunter' en in diens handschrift is bovenaan toegevoegd: 'Kangaroo^o, 140 Ct.Wt., Port Jackson 1788' en een schaal van 7 feet (engels). Admiral John Hunter (1737-1821) was

vanaf 1754 officier in de engelse marine. Als tweede kapitein op de 'Surius' vergezelde hij kapitein Arthur Phillips, de latere goeverneur van Nieuw-Zuid-Wales. Ze kwamen in januari 1788 in Port Jackson (nabij het huidige Sidney) aan. Tussen oktober 1788 en mei 1789 reisde Hunter naar de Kaap de Goede Hoop. Hij werd goeverneur van N.Z.Wales in de plaats van Phillips in 1795. Waarschijnlijk gaf hij de kangaroo tekening aan Gordon tijdens zijn verblijf in Kaapstad van 1788-1789. (Zie Dictionary of National Biography X: 294-295.)

In de periode dat Hunter in N.Z.Wales verbleef, maakte hij een kollektie tekeningen van vogels, planten, vissen en inboorlingen. Het merendeel daarvan is nu in de Nan Kivell Collection, National Library of Australia, Canberra (NK 2039), gedeeltelijk beschreven door Hindwood (1965). In deze platenverzameling is slechts één schets van een zoogdier, nl. no.60 van een "Kang-oo-roo, or Pa-ta-ga-rang." Deze ongesigneerde tekening heeft een schaal van 6 voet en eronder is geschreven "145 Lbs.weight." ⁶ De tekening in Canberra en die in de Gordon Atlas zijn niet identiek, maar ze lijken zodanig op elkaar dat Hunter beide gemaakt moet hebben. De signatuur op GA 238 is opvallend omdat de meeste schetsen in de Canberra-kollektie niet gesigneerd zijn (Hindwood 1965:84). Men neemt aan dat hij toch alle zelf gemaakt heeft. Hunter (1793:66-67) beschrijft in zijn 'Historical journal of the transactions at Port Jackson and Norfolk island' een kangaroo, maar illustreert dat niet met een afbeelding.

In de Stafford-Mss. zijn (kopiën van) twee brieven van John Hunter aan Paterson (gedateerd 4 februari en 15 februari 1791) en een brief van Everard Home van 31 januari 1791. Hierin verzoekt Hunter om zoveel mogelijk informatie over de "Opossum tribes", de kangaroo dus, omdat hij van plan is een artikel (?) te publiceren over de eigenaardige reproductie van deze dieren. De brief bevat een schets van de buik van een kangaroo.

INSECTIVORA

Van de vele insekteneters die in Zuid-Afrika voorkomen noemt Gordon er slechts twee. Zijn interesse in deze kleine zoogdieren schijnt klein geweest te zijn want behalve het geringe percentage dat hij behandelt geeft hij ook nauwelijks commentaar. Hetzelfde geldt voor de knaagdieren. Door het gebrek aan gegevens is identifikatie moeilijk.

Chrysochloridae

(2) Chrysochloris asiatica (Linnaeus, 1758). blinde mol

GA 232, 233. St. 3, 4.

De tekeningen tonen een dood exemplaar (GA 232 heeft waarschijnlijk drie verschillende aspecten van hetzelfde dier), gemaakt op 1 september 1777, dus in Kaapstad vóór het begin van Gordon's eerste expeditie. Het dier is donkerbruin tot zwartblauw met een witte streep op de zijkant van de kop. De soort was al eerder in Europa bekend (Sclater 1901:170ff). Vosmaer (1787a) beschrijft een exemplaar in de stadhouderlijke menagerie als groenglanzende mol.

- Thunberg 1792(1):265; 1811a:307. Lichtenstein 1844:30 (*Talpa asiatica*).

Vosmaer 1787a.

Macroscelididae

(3) Macroscelides proboscideus (Shaw, 1800). olifantsmuis

GA 230, 231.

Gordon kende het diertje uit Namaqualand, dus het gebied even ten zuiden van de Oranje rivier in het westen. De andere Kaapreizigers noemen de olifantsmuis niet, hoewel ook Simon van der Stel, die in 1685-86 Namaqualand doorkruiste, hem tekende (Waterhouse 1932, no.737). Het dier op de tekening is als Macroscelides gedetermineerd vanwege de korte oren.

LAGOMORPHA

Leporidae

(4) Pronolagus sp.(?). Caro haas

GA 228.

Er leven verscheidene hasensoorten in Zuid-Afrika. Het dier op

GA 228 heeft een witte kop, donkerbruine rug, lichtbruine buik, poten en staart. De oren zijn relatief kort. De éénkleurige staart spreekt tegen een Lepus-soort, de korte oren voor Pronolagus (Roberts 1951). De lichaamskleur komt echter slechts met fantasie met dat genus overeen en een haas met volkomen witte kop komt aan de Kaap niet voor. De determinatie is daarom provisorisch.

(5) Lepus saxatilis Cuvier, 1823. Sand haas

GA 229

Deze pentekening (!) zelf is ongekleurd, maar de kleuren van het dier sjaan in de tekst: buik wit, rug grijs met witte stippen, staart tweekleurig zwart-wit, poten grijs en wit. De kleur van de staart wijst op een soort Lepus. De rest van de lichaamskleuren komt m.i. het beste overeen met L.saxatilis (Roberts 1951:515, pl.23 fig.2), maar de afmetingen van die soort zijn gewoonlijk groter dan van Gordon's exemplaar. Er zou dus ook best een Lepus capensis Linnaeus, 1758 afgebeeld kunnen zijn.

- (alle hazen) Masson 1776:277. Sparrman 1975:259, 1977:24.

Thunberg 1811a:309 (L.cuniculus en L.capensis).

RODENTIA

Bathyergidae

(6) Bathyergus suillus (Schreber, 1782). duinmol, zandmol

GA 216, 217.

Op 2 augustus 1777, ongeveer twee maanden na aankomst in Kaapstad, maakte Gordon de eerste tekening van een duinmol (217), een jaar later de tweede (216). Deze tijdsafstand suggereert dat hij twee verschillende exemplaren tekende en dit komt ook tot uiting in de verschillen in houding en kleur: op GA 217 is het dier blauwwit tot wit, op GA 216 silverblauw tot silverbruin. Allamand kreeg notities en een tekening van Gordon (verzonden op 13 mei 1779) en zijn tekst (Allamand 1781: 24-25) komt vrijwel overeen met die op GA 216. De plaat 10 die hij toevoegt moet haast wel van Gordon's schets gekopieerd zijn. Hij verschilt echter aanmerkelijk van GA 216: in de laatste zijn de

snij tanden veel langer, de houding van de kop is gewijzigd, de nagels van de voorpoten zijn langer en anders geplaatst e.d.

- Masson 1776:304 (landmol), Sparrman 1777:153-5. Thunberg 1792(1):264, 1792(2):4-5,125 (*Marmota Africana*), 1811a:307 (*Arctomys maritimus*), Allamand 1781:24-25.

(7) Georychus capensis (Pallas, 1778). blesmol

GA 226, 227. St.5.

De twee tekeningen zijn niet identiek. Hoewel Gordon GA 227 op 6 augustus 1777 dateert, moet het merendeel van de tekst (in handschrift B en gericht aan "UE" = Pallas) later geschreven zijn. Hij verwijst daarin namelijk naar de mol uit de Camdebo (223) die hij tijdens één van zijn oostelijke expedities gevangen moet hebben. De verwijzing naar de derde soort (222) is toegevoegd in Gordon's eigen handschrift en moet na diens derde expeditie, in 1780, zijn genoteerd. Gordon heeft zich "braaf gediverteerd" over de afmetingen van deze mol die Hop (1778:64) volgens hem geeft als 4 voet 10 duim, waarlijk een dier dat slechts in Gulliver's Travels thuishoort⁷. Dit is een vergissing van Gordon. Hop beschrijft op pp.62-64 in noot 40 het 'sanglier d'Afrique' (zwartenzwijn) waarvan de afmetingen op p.64 staan. Onder die maten begint noot 41 over de 'Taupe du Cap de Bonne-Espérance'.

Buffon (1776:193-194, pl.33) geeft één van de eerste beschrijvingen van deze 'Petite taupe du Cap' naar een vel dat Pierre Sonnerat hem had toegestuurd. In mei 1779 zond Gordon aan Allamand een vel, een tekening en notities, waarvan GA 227 mogelijk een kopie is. Allamand (1781:22-23, pl.9) bespreekt vooral het vel waaraan hij enkele van Gordon's waarnemingen toevoegt. Zijn plaat 9 lijkt wel op de blesmol van GA 226, maar als hij werkelijk een kopie van die tekening kreeg, dan is de gravure wel een zeer verminkte weergave.

De oorspronkelijke beschrijving van de soort als Mus capensis door Pallas (1778:172-175, pl.7) naar een vel van N.L. Burman en een tekening uit de verzameling van J.Burman⁸, is erg verward. Pallas noemt het dier "zandmoll" en verwijst naar Masson's (1776) blz. 304,

die op die bladzijde de duinmol, "Landmoll", bedoelt (Masson geeft de blesmol op blz.305!). Die namen wijzen alle op Bathyergus suillus. De plaat en de beschrijving van het vel maken echter duidelijk dat Pallas een blesmol voor zich had, hoewel hij de witte stip op het voorhoofd noch afbeeldt noch noemt. Tot deze konklusie zijn ook latere schrijvers gekomen (Sclater 1901:74-76, Allen 1939:431). Op grond van het ontbreken van de witte voorhoofdstip van Pallas' exemplaar, besluit Cuvier (1834:195,198) dat de Mus capensis van Pallas en de "petite taupe du Cap" van Buffon en Allamand twee verschillende soorten moeten zijn. Hij geeft de laatste de naam Bathyergus Buffonii (nu toch als synoniem van G.capensis).

- Masson 1776:305. Sparrman 1977:153. Thunberg 1792(1):265, 1811a:308 (Arctomys capensis). Lichtenstein 1844:32 (Fossor capensis), 364 (Fossor leucops). Forster coll. 9,10,11. Hop 1778:64 (taupe du Cap). Allamand 1781:22-23.

(8) Cryptomys hottentotus (Lesson,1826). Hottentot grijsmol

GA 222

De identifikatie van het dier op deze tekening is moeilijk. Gordon (ook op 216) zegt slechts dat het diertje grijs is en uit Namaqualand komt. De rug van de mol op de tekening is donker groenachtig welke kleur naar onderen meer lichtbruin wordt. De buik is wit, de poten bruin. Het zou de bovenvermelde soort kunnen zijn.

(9) Cryptomys sp. Camdeboos mol.

GA 223.

Het dier op de tekening is uniform blauwachtig met beige poten. Het werd gezien in de Camdebo (zie ook 216), het gebied ten zuiden van de Sneeuwberg. Zelfs de determinatie van het genus is provisorisch.
- Allamand 1781:23.

Hystriidae

(10) Hystrix africaustralis Peters,1852. Stekelvarken

St.6.

Gorden beeldt de soort niet af, observeerde slechts de kopulatie.

Pedetidae

(11) Pedetes cafer (Pallas, 1778). springhaas

GA 224, 225.

Dit exemplaar tekende Gordon tijdens zijn tweede expeditie op 22 oktober 1778 in de Camdebo ten zuiden van Sneeuwberg. De "plaats van de beer" is de farm (De) Vrede van Johannis de Beer, die Gordon op GA 27 afbeeldt (Forbes 1965:100).

- Sparrman 1778a, 1977:152. Thunberg 1792(2):157 (*Gerboa capensis*), 1811a:309 (*Dipus caffer*). Forster 1778; ^{Lichtenstein} 1844:365 (*Yerbus capensis*), Forster coll. 13. Levallant coll. 107. Forster in Buffon 1782: 260-261, pl.41. Allamand 1776:117-119. Hop 1778:59-61.

Sciuridae

(12) Xerus (Geosciurus) inauris (Zimmermann, 1780). eekhoorn

GA 219

De naam 'graatje' wordt ook gebruikt voor het stokstaartje Suricata. Het is niet duidelijk of Gordon deze eekhoorn inderdaad als een knaagdier herkend heeft, of dat hij hem eerder tot de roofdieren wilde rekenen.

- Thunberg 1811a:309 (*Sciurus capensis*), ^{Lichtenstein} 1844:39 (*S. palmarum*).

Muridae

(13) Rhodomys pumilio (Sparrman, 1784). gestreepte muis.

GA 220

Sparrman (1784, cf. 1977:263-264) beschrijft deze muis als eerste en noemt hem een 'dwergmuis' ("Länge eine Decimalsoll, Durchmesser $\frac{1}{2}$ Zoll"). Gordon fulmineert tegen deze benaming omdat het dier volgens hem lang niet zo klein is als Sparrman beweerde. Sparrman zou alleen een jong exemplaar gezien hebben. Gordon's (engelse) commentaar op Sparrman's reisboek eindigt: "O great Professor Sparrman with your great dwarf mouse." De verwijzing naar Sparrman in de tekst van GA 220 bewijst dat in ieder geval die opmerking, mogelijk de gehele schets, pas na 1786 ontstaan is.⁸ Het moet zeer onwaarschijnlijk geacht worden dat

Gordon het Zweedse artikel van 1784 kende.

- Sparrman 1784, 1977:262-263. Thunberg 1811a:323.

(14) ? muis

Sapimus *urinus* [Thunberg 1811a]

GA 146

Het dier op deze tekening kan ik niet determineren evenmin als dat van GA 221 (zie 15). Gordon ving het in Franschhoek, noord van Stellenbosch gelegen. Het lijf van deze muis is dorsaal silvergrijs, naar onder witter wordend. De staart is aan de onderkant en het begin en einde wit, de bovenkant is zwart. De kop is zwart met wit, de oren zwart met geel, de poten zijn kaal en witachtig geel.

(15) ?, aardrot.

Glomys *?*

GA 221.

Niet identificeerbaar. Het lichaam is vrij donkerbruin, met nog donkerder stippen, dorsaal zijn de kop en het lichaam groenachtig, evenals de staart.

PRIMATES

Cercopithecidae

De twee apensoorten die gevonden worden in het westelijk deel van de Kaapprovincie worden beide door Gordon behandeld.

(16) Papio ursinus (Kerr, 1792). Kaapse of chacma baviaan

GA 124, 126.

GA 126 toont een baviaan aan een ketting, gemaakt in Swellendam op 18 oktober 1777, dus aan het begin van Gordon's eerste tocht. Het dier is grijsachtig, terwijl de eveneens als 'Caapse baviaan' aangeduide aap op GA 124 veel bruiner is. De naam 'Goro' verwordt in Sparrman (1977:264) tot t'Gorloka. De tijdgenoten van Gordon hadden nogal wat moeite met de wetenschappelijke naam van de baviaan.

Sparrman (1977:172) vermoedt dat deze soort de Simia cynocephalus van de 12e editie van de Systema Naturae van Linnaeus is, een naam waarmee men tegenwoordig de gele baviaan van Oost-Afrika aanduidt.

In Thunberg (1811a:301) vinden we de baviaan als Simia sphinx, eveneens een Linneaanse naam die we nu voor de mandril van West-Afrika

gebruiken.

- Sparrman 1977:172. Thunberg 1792(1):263, 1792(2):35, 1811a:301.

Buffon 1770:62-64, pl.13.

(17) Cercopithecus aethiops (Linnaeus, 1758). meerkat

GA 125

Volgens Gordon kwam dit dier niet dichtbij Kaapstad voor. Hij kende het uit het Outeniquas land (gebied ten oosten van Mosselbaai) en ten noorden van de Kaap, mogelijk uit Namaqualand.

- Sparrman 1975:224(?), Thunberg 1811a:301.

CARNIVORA

Protelidae

(18) ? Proteles cristatus (Sparrman, 1783). aardwolf

GA 139

Dit is een niet erg goed geslaagde tekening van een hyena met strepen, zonder maten of opmerkingen die Gordon als "Indische Hijaena" betitelt. Die naam duidt op de gestreepte hyena (Hyaena hyaena (L., 1758)) uit Noord-Afrika en Azië die ook door Buffon (1767: 122ff, pl.25) behandeld wordt. Het zou best kunnen dat de schets inderdaad die soort voorstelt. Er zijn echter in zuidelijk Afrika twee soorten hyenas met strepen, nl. de strandwolf Hyaena brunnea die Gordon in St.18 bedoelt, en de aardwolf Proteles cristatus. De tekening is eigenlijk te onduidelijk om het dier met zekerheid als één van de drie soorten te determineren. Als we er even van uit gaan dat de schets een soort voorstelt die Gordon van de Kaap kende, geloof ik het dier als aardwolf te moeten identificeren. De strandwolf is veel donkerder (het exemplaar op de tekening is grijswit met zwarte strepen) en heeft veel langere manen. De aardwolf lijkt op de bekendere gestreepte hyena, maar is duidelijk kleiner. Gordon's benaming, 'Indische' hyena, kan verklaard worden door aan te nemen dat Gordon het dier probeerde terug te vinden in Buffon's Histoire Naturelle, zoals zijn gewoonte was. Het dier op GA 139 kan dus slechts provisorisch als Proteles cristatus

gedetermineerd worden. Hiertegen spreekt misschien het feit dat Gordon slechts twee soorten hyena noemt in zijn opsomming (St.2), nl. "een ruig en swart" (Hyaena brunnea) en "de andere glad ros en bruin gevlekt" (Crocota crocuta). Gordon kende de derde soort misschien te slecht of hij zag hem pas later.

- Sparrman 1975:170.

Hyaenidae

(19) Crocota crocuta (Erxleben,1777). gevlekte hyena

GA 132,133,134,135,136,137,138. St.15,16,17,

De gevlekte hyena is een van de soorten waaraan Gordon erg veel aandacht besteedde, en wel in dit geval kort na zijn aankomst in Kaapstad: de tekeningen zijn gedateerd tussen 1 en 17 juli 1777. Gordon's beschrijving gaat eerst in op het uiterlijk en de afmetingen. Hij had voorts van de boeren verhalen gehoord over hermafroditisme, of over jaarlijkse geslachtswisseling van de hyena. Die ideeën bestonden ook aan het eind van de 19e eeuw nog in Zuid-Afrika (Solater 1900:90). Het bestaan van hermafroditisme in hyenas wordt al vermeld door Aristoteles (Historia Animalium, VI,xxxii(579b); Generatio Animalium, III,757a(3)) en door Aelianus (De Natura Animalium,I,25) en vele na hen. De externe genitaliën van mannetje en wijfje gevlekte hyena lijken inderdaad zoveel op elkaar (sexuele mimicrie) dat slechts nauwkeurig onderzoek verschillen aantoon¹⁰. Deze anatomische tekeningen in de Gordon Atlas tonen niet alleen de nauwkeurigheid van Gordon's waarnemingen, maar ook dat hij lokale praatjes niet zonder toetsing overneemt en dat hij zelfs een autoriteit als Buffon (1767:122) niet zomaar gelooft. Thunberg (1811a:302) noemt de gevlekte hyena Hyaena maculata, waarbij hij echter abusievelijk vermeldt dat het dier "in locis maritimis Strand-wolff audit." Dit moet een verwarring met de bruine hyena of strandwolf (H.brunnea) zijn, die hij zelf overigens later als nieuwe soort zou herkennen (Thunberg 1820). Zijn verwarring zou ontstaan kunnen zijn doordat de Kapenaren beide soorten t'hoeka

noemen (St.18).

- Paterson 1790:64. Sparrman 1775:166-170. Thunberg 1792(2):51, 1811a:302 (*Hyaena maculata*). Lichtenstein 1844:39 (*H. maculata*), Levaillant-coll.105.

(20) *Hyaena brunnea* Thunberg, 1820. Strandwolf

St.18

Gordon tekende deze soort niet. Hij beschrijft het uiterlijk en de afmetingen aan de hand van een geschoten exemplaar. Voor de identificatie pleiten de lange manen, de donkere kleur, en de naam. De afmetingen zijn echter aan de kleine kant.

Felidae

In zijn opsomming van Kaapse dieren (St.2) geeft Gordon "de leeuw, panter, once ... tijgerboschkat en andere wilde katten, en rode kat." Een beschrijving van de wilde kat (*Felis lybica* Forster, 1780), niet in Gordon's handschrift, is tussen de Stafford-Mss.(14). De tijgerboschkat, *Leptailurus serval* (Schreber, 1776) - beschreven door J.R.Forster (1781) -, en de rode kat, *Lynx caracal* (Schreber, 1776), bespreekt Gordon verder niet. De afwezigheid van verdere informatie over de leeuw, waarvan de Zuid-Afrikaanse ondersoort *Panthera leo melanochaita* (Ch.H.Smith, 1842) nu is uitgestorven ¹¹, is betreurenswaardig vooral omdat Gordon het dier zeker goed kende. Hij heeft kennelijk nooit de kans gehad een leeuw van nabij te onderzoeken.

(21) *Acinonyx jubatus* (Schreber, 1775). Jachtluipaard

GA 140

Het dier op de tekening is vrijwel zeker een cheetah: lange poten, strepen op de staartpunt, niet ingetrokken klauwen en vooral de zwarte streep tussen oog en mond. De soort kwam vroeger in zuidelijk Afrika voor (Skead 1958:56), maar is daar nu uitgeroeid. Gordon noemt het een "luipaard" en onderscheidt het van de panter van Buffon, die hij ook zegt te kennen, dat is de *Panthera pardus* (Linnaeus, 1758).

Dat, volgens Gordon, de afgebeelde soort gemakkelijk door honden gedood wordt en in bomen klimt, doet vermoeden dat het jachtluipaard soms met de panter verwisseld is. De cheetah was overigens al vrij goed bekend in Europa. Buffon (1770:131-132) zegt verscheidene vellen gezien te hebben en hij beschrijft die. Met verwijzing daarnaar vermeldt Schreber (1775:392-393, pl.105) hem met een afbeelding als de Felis jubata (p.586) van de Kaap de Goede Hoop.

Gordon noemt in zijn opsomming (St.2) drie namen van grote katten: leeuw, panter en once. De naam 'once' wordt gebruikt door Buffon (1767:68, pl.13) voor een kat van ongeveer $3\frac{1}{2}$ voet lengte, die aan de lynx verwant is. Het dier op zijn plaat is vrijwel wit, met zwarte stippen en alleen dorsaal iets bruiner. Afgesien van de lengte, moet dit het sneeuwloupaard (Uncia uncia (Schreber,1776)) uit Centraal-Asië beduiden. Buffon geeft geen verblijfplaats. Omdat er maar drie soorten grote katten in de Kaapprovincie leefden, heeft Gordon waarschijnlijk de cheetah bedoeld met zijn 'once'. Hij was in dat gebruik niet de enige. Sparrman (1977:193) vermeldt eveneens huden van de ounce gezien te hebben en Levaillant geeft als 'ounce' een tekening van waarschijnlijk een jaguar, Panthera onca (Linnaeus,1758), uit Zuid-Amerika (Meester 1973,pl.73).

- Sparrman 1977:193.

- (panter:) Paterson 1790:64 ('tyger'). Sparrman 1975:253, 1977:192.
Thunberg 1811a:303. Levaillant-coll.72.

Canidae

Ellerman (1954) onderscheidt vier soorten hondachtigen in het westelijk deel van de Kaapprovincie. Daarvan wordt alleen de lepelhond Otocyon megalotis (Desmarest,1822) uit het noordwesten door Gordon niet genoemd.

(22) Lycaon pictus (Temminck,1820). Kaapse wilde hond

GA 130

Ondanks Gordon's onzekerheid over de systematische plaats van deze

soort, herkent hij hem toch als een hondachtige. Het dier werd pas benoemd door C.J. Temminok (1820) als Hyaena picta, die beweert een vroeger geheel onbekende soort te beschrijven. Hij ziet daarbij over het hoofd dat bijna alle vroege Kaapreizigers het dier zagen en dat Thunberg (1811a:302) het ook al benoemde, echter als Canis aureus welke naam door Linnaeus al voor de jakhals gebruikt was. Het grote aantal vroege berichten toont dat de wilde hond in de 18e eeuw algemeen aanwezig was, hoewel hij nu niet meer voorkomt aan de Kaap (zie Skead 1958:56-57).

- Masson 1776:277. Paterson 1790:83. Sparrman 1975:165.

Thunberg 1811a:302. Levaillant-coll.74.

(23) Vulpes chama (A.Smith,1833). Kaapse vos

GA 128, 131.

De twee tekeningen zijn praktisch identiek; GA 131 is een iets nettere kopie. De soort leeft nog in de Kaapprovincie.

- Thunberg 1792(2):63, 142 (vos,Giep). Levaillant-coll.81.

(24) Canis mesomelas Schreber,1778. jakhals

GA 127, 129.

De twee schetsen zijn vrijwel gelijk hoewel de jakhals op GA 129 de witte streep op de zijkant mist. De inheemse verhalen die Gordon vermeldt kunnen als bestaand aangenomen worden. De opmerking over de Hottentottovenaars schreef Gordon ook al aan Fagel (24 april 1779, p.9).

De tekst van GA 127 loopt door op de bovenzijde van de eronder geplaatste GA 128 van de Kaapse vos, dus moeten beide tekeningen ook oorspronkelijk op één blad gestaan hebben.

- Paterson 1790:64. Sparrman 1975:165(?). Thunberg 1811a:302.

Levaillant-coll.104.

Mustelidae

Behalve de twee hieronder behandelde soorten, geeft Gordon in St.2 ook blijk een otter te kennen, waarvan twee soorten in zuidelijk Afrika leven. Sparrman (1975:278) nam een ottervel mee naar Uppsala.

- (25) Mellivora capensis (Schreber, 1776). Honingdas, ratel
GA 147, St.12.

Gordon's kommentaar bij de korrekte afbeelding is zeer beknopt. Hij ontving een langere beschrijving van de honingdas van een anonieme correspondent (St.12).

- Sparrman 1777a, 1975:253, 1977:142-144. Thunberg 1811a:306
(Meles mellivora).

- (26) Ictonyx striatus (Perry, 1810). Stinkbunsem, sorilla
GA 142, St.10, 11.

Gordon kreeg een beschrijving van een anonieme berichtgever (St.11). In de kantlijn daarvan zegt hij dat het dier een Viverra is, en dit is één van de twee maal waarin hij een Linneaanse naam gebruikt.

De verwijzing naar Buffon (1770:156, pl.42)¹² is niet vreemd, hoewel men tegenwoordig denkt dat Buffon een Amerikaanse Spilogale bedoelde¹³

- Sparrman 1975:80 (Viverra putorius). Thunberg 1811a:306.
Lichtenstein 1844:38 (Viverra putorius, var. capensis).

Viverridae

Gordon noemt slechts drie of vier soorten uit deze uitgebreide familie.

- (27) Genetta tigrina Schreber, 1776. Genetkat, muskeljaatkat
GA 143, St.13.

Gordon beeldt waarschijnlijk deze soort af (er zijn vier soorten Genetta in Zuid-Afrika). Hij identificeert het dier als de "Viverra genetta" van Linnaeus - het tweede gebruik van een wetenschappelijke naam! - en als de genette van Buffon (1767:157ff, pl.36).

- Sparrman 1975:79, Thunberg 1811a:306. Lichtenstein 1844:38.
(andere soort, Viverra felina in Thunberg 1811c).

- (28) Suricata suricatta (Erxleben, 1777). Stokstaartje
GA 144, 145.

In de opsomming van Kaapse dieren (St.2) schrijft Gordon, "gratje twe soorten." De tweede soort is mogelijk de eekhoorn (GA219) die hij ook "graatje" noemt. Het stokstaartje werd beschreven door

Buffon (1770:45ff, pl.9) uit Suriname. Pallas (1766:59, 60 noot) had de verblijfplaats al eerder korrekt als de Kaap gegeven en ook Schreber (1776:434-436, pl.137)¹⁴ corrigeert Buffon. Schreber zag een exemplaar in de stadhouderlijke menagerie.

- Thunberg 1811a:305. Lichtenstein 1844:37 (*Viverra tetradactyla*).

(29) Herpestes (Galerella) pulverulentus (Wagner, 1839).

GA 141, St.13

Kleine grijsmuishond.

De tekening toont een ichneumon aan een ketting, waarschijnlijk gehouden in Kaapstad want Gordon dateert de schets op 15 augustus 1777, dus voor het begin van zijn eerste expeditie. Er leven drie soorten Herpestes in Zuid-Afrika (Ellerman 1954). Het dier op GA 141 is uniform grijs, dorsaal iets donkerder, met bruine ogen. De kleur en het ontbreken van een zwarte staartpunt doen vermoeden dat het de kleine grijze muishond (H. pulverulentus) is. Gordon (St.2) zegt "verscheide soorten muishonden of ichneumons" te kennen, elders (St.13) echter noemt hij er maar twee bij name, nl. de "kleine muishond" en de "grote muishond, of graauwe muishond." De eerste daarvan beduidt waarschijnlijk de afgebeelde soort, de tweede is dan de eveneens grijze (met zwarte staartpunt) en grotere Herpestes cafer (Gmelin, 1788).

- Sparrman 1775:79. Thunberg 1811a:305, 1792(2):63. Lichtenstein 1844:38. (Allen als *Viverra ichneumon*.)

CETACEA

Balaenidae

(30) Eubalaena glacialis (Müller, 1776). zuidkaper

GA 237

De walvis is grijs, in rose water, op blauw papier getekend. Gordon kreeg de schets van een kapitein Ali, die het dier een "right or black whale" noemt. Die benaming is waarschijnlijk juist gezien de aanwezigheid van twee spuitgaten.

Cryoteropidae

(31) Cryoteropus afer (Pallas, 1766). Aardvarken

GA 215, 234, 235, 236 (één gereproduceerd in Nolsbergen 1922, pl. 8)
St. 7, 8, 9.

De tekeningen GA 215 en 234 zijn praktisch identiek wat het aardvarken betreft. In 1783 ontving Gordon een lange beschrijving van een gevangen en later gedood vrouwelijk exemplaar (St. 9). Opvallend is de overeenkomst van de afmetingen daarin, met die op GA 215, 234 en 235 die gelijk zijn: St. 9, "lengte van het begin der snuit tot het begin der staart rhijnlandse Maat 3 voet 5 $\frac{3}{4}$ duim", "de staart 2 - $8\frac{1}{2}$ ", samen dus 6 voet $2\frac{1}{4}$ duim zoals op de GA tekeningen. St. 9, "hoogte van voren rechte lijn 1 - 4" en "hoogte van agteren 1 - $5\frac{1}{2}$ ", komen ook vrijwel overeen met de GA tekeningen, hoewel de schrijver zegt een nog niet volwassen dier voor zich te hebben. Ook het handschrift van beide (D) toont overeenkomsten. De schets GA 236 is van een embryo, genomen uit een wijfje dat mogelijk nabij Kaapstad werd gedood omdat de schets op 16 augustus 1777 gedateerd is. Gordon kende het aardvarken dus al voordat hij in 1783 de beschrijving ontving. Hij had ook al een huid gezonden aan Allamand (3.2.7), die het beschrijft en afbeeldt (Allamand 1781: 26, pl. 11).

Er was in de 18e eeuw grote onzekerheid over de systematische plaats van het aardvarken. Gordon beweert, in overeenstemming met het merendeel van zijn tijdgenoten, dat het is "een rechte mieren eeter, dog niet de Americaansche" (GA 236). Het aardvarken heeft echter wel kiezen (GA 235) terwijl die totaal afwezig zijn bij de Amerikaanse tamanoir (St. 8). Pallas (1766: 64-65) beschrijft het aardvarken, naar een foetus in het stadhouderlijk kabinet, als een soort Myrmecophaga, een miereneter dus, hoewel zeer verschillend ("distinctissima") van de Amerikaanse soorten. Allamand (1781: 26-29)

bespreekt het aardvarken in zijn artikelen over de miereneters, hoewel volgens hem het dier van de Kaap zozeer verschilt van de soorten uit de Nieuwe Wereld dat miereneters toch als een uitsluitend Amerikaans geslacht gezien moeten worden. Hij volgt daarin Buffon (1768:74 ff) die echter het bestaan van de Zuid-Afrikaanse soort meent te moeten ontkennen vanwege het kleine aantal bewijzen. Latere schrijvers delen het dier ondanks alles toch in bij de miereneters, bijv. Thunberg (1811a:301). Sparrman (1975:253-254) daarentegen noemt het een soort manis, de "lézard écailleux" van Buffon (1768:86-88, pl.34). Hij verwart hem dus met het schubdier (Manis temmincki Smuts, 1832 is een Zuid-Afrikaanse soort).

- Sparrman 1975:253. Thunberg 1792(1):130, 1811a:301.

Allamand 1781:26-29.

HYRACOIDEA

(32) Procavia capensis (Pallas, 1766). Klipdas

GA 218

De soort is nog altijd talrijk en kan moeilijk met andere dieren verward worden.

- Thunberg 1792(1):160, 263, 1792(2):136 (Cavia capensis), 1811a:307.

Allamand 1778:157-160 (klip-das).

PROBOSCIDEA

Elephantidae

(33) Loxodonta africana (Blumenbach, 1797). Afrikaanse olifant

St.19, 20, 21.

Er is geen afbeelding van een olifant in de Gordon Atlas. Ook in de andere platenkollekties ontbreekt de soort (Levaillant 1773, pl. 96 is een Indische olifant, Elephas maximus Linnaeus, 1758). De verwijzing naar "No.1" en "No.2" (St.20) zou op het bestaan van een schets kunnen wijzen. Er zijn wel uitgebreide notities in de Stafford-Mss. over deze soort die vroeger wijder verspreid was als nu.

PERISSODACTYLA

Equidae

De zebra's op de tekeningen in de Gordon Atlas zijn slechts met moeite te determineren. Dit komt allereerst door de geringe gegevens die nu nog bekend zijn over de vroeger in de Kaapprovincie levende zebrasoorten. Ten tweede is er binnen de soorten en binnen de populaties een zodanig grote variatie, dat de zebrataxonomie nog weinig eenstemmig is.¹⁵ Ik volg het merendeel van de huidige systematici in een indeling in twee soorten wat betreft zuidelijk Afrika, nl. Equus zebra en Equus quagga, waarvan de Burchell-zebra waarschijnlijk een ondersoort is (dus E.q. burchelli).¹⁶

(34) Equus quagga burchelli Gray, 1825. Burchell-zebra, dauw.

GA 189, 192 (189 repr. in Palmer 1954 en in Forbes 1965,
fig.45 als "kwagga")

Gordon schoot het exemplaar van GA 189 in november 1777, dus tijdens zijn eerste expeditie en waarschijnlijk even ten noorden van de Sneeuwberg. Hij noemt het "een soort van kwagga of eer een bastard van een kwagga en zebra." De kleur van het dier op GA 189 is wit, gaande naar beige op rug en hals; de strepen zijn zwart en worden naar achteren toe grijzer. Er zijn schaduwstrepen op de flank. De buik en poten zijn ongestreept afgezien van enkele kleine strepen op het achterste hielgewricht. De oren lijken ook ongestreept. Later, op 22 februari 1790, ontving Gordon nog een vel van een dergelijk dier, waardoor hij het toch ging beschouwen als een aparte soort. Dat vel is afgebeeld op GA 192 en was afkomstig uit het "einiqua bosjesman land", dat is het gebied ten noorden van de Augrabies watervallen in de Oranjerivier (zie GA64, Forbes 1965:106). De zebra op GA 192 is grotendeels lichtbruin, met witte buik, flank en poten, en zwarte strepen. De zebra op GA 189 komt in uiterlijk redelijk overeen met de kenmerken die genoemd worden voor de (waarschijnlijk uitgeroeide) E.q. burchelli (zie Cabrera 1936:108, Rau 1978:33). Het latere vel op

GA 192 is veel minder gestreept, maar ook dat schijnt binnen de variatie van de Burchell-zebra te kunnen vallen (zie het type van 'paucistriatus' Hilzheimer, 1912 en Antonius 1935, fig.1). Beide dieren van Gordon komen uit gebieden die iets ten zuiden van het algemeen aanvaardde verspreidingsgebied van burchelli liggen, dat gegeven wordt als zuidelijk Botswana, Oranje Vrijstaat, N.O.Kaap-provincie en Z.W.Transvaal. Skead (1958:50-52) zegt dat ze niet ten zuiden van de Oranjerivier zijn aangetroffen. Of het hier gaat om toevallige zwervers, of dat de soort vroeger toch zuidelijker voorkwam is moeilijk uit te maken.

(35) Eguus zebra zebra Linnaeus, 1758. Kaapse bergzebra

GA 191 (zie ook tekst GA 227)

Gordon noemt in zijn opsomming (St.2) twee soorten zebra's, nl. de coagga en de zebra. Het dier op GA 191 zal derhalve wel de in zijn tijd in de Kaapprovincie goed bekende bergzebra, E.z.zebra, voorstellen. Hiervoor pleiten de gestreepte oren en het ontbreken van schaduwstrepen. De bergzebra heeft echter gestreepte benen en een 'rid pattern' in de strepen op de achterrug. Die kenmerken ontbreken op GA 191. Die afwijkingen zijn vreemd omdat Gordon het dier goed genoeg gekend moet hebben om ze op te merken.

- Masson 1776:294 (E.zebra). Paterson 1790:21,64,81,112,126.

Sparrman 1775:142. Thunberg 1792(2):73,77,98 (E.zebra), 1811a:319 (E.zebra). Lichtenstein 1844:40 (E.zebra). Hop 1778:52 (zèbre).

Allamand 1778:140-141 (zèbre).

(36) Eguus quagga quagga Gmelin, 1788. quagga

GA 190 (repr. en vertaling van tekst in Tuijn 1966)

De quagga afbeelding in de Gordon Atlas wordt besproken door Tuijn (1966). De quagga op de tekening is een jong exemplaar, donkerbruin van kleur met witte buik, flank en poten en strepen die donkerder zijn dan de onderkleur. Gordon ving het dier "in het bosjesmans land" en liet het na een dag wegllopen. Hij zond een tekening met notities

naar Allamand (1781:14-15, pl.6) welk materiaal gezien de beschrijving niet veel van GA 190 verschilde. Dit artikel van Allamand wordt besproken door Antonius (1931:105) en Ridgeway (1909:584). Zij wijzen erop dat dit exemplaar minder gestreept is als de overige quaggas die uit het zuidwesten van de Kaapprovincie bekend zijn.

- Paterson 1790:81,112. Sparrman 1775:215-217, 1777:20,139.

Thunberg 1792(2):73,77, 1811a:319 (E.quagga). Levaillant-coll.108.

Allamand 1781:14-15. Vosmaer 1783a:10. Forster in

Buffon 1782:90-93. Hop 1778:41.

Rhinocerotidae

(37) Diceros bicornis (Linnaeus, 1758). Zwarte neushoorn

GA 205,206,207,208,210,211 (allen repr. in Cave & Rookmaaker
St.22,23,24. 1977, pls.I-VII)

De neushoorn komt nu ten zuiden van de Oranjerivier niet meer voor en die ~~nietgeroemde~~ populatie was de nu uitgeroeide nominale ondersoort (Rookmaaker & Groves 1978). Gordon behandelt de neushoorn uitvoerig, zowel het uiterlijk als de anatomie. Zijn tekeningen worden afgebeeld, besproken en op hun anatomische nauwkeurigheid beoordeeld in Cave & Rookmaaker (1977). Op 2 november 1778 schoot Gordon zijn eerste neushoorn bij het begin van de Gamka- of Leeuwenrivier (GA 205). Tijdens dezelfde of volgende expeditie (1779) schoot hij er nog dertien (GA 205 verso). Al zijn waarnemingen en schetsen hebben betrekking op dat eerste mannelijke exemplaar. Zijn beschrijving van het uiterlijk is uitvoerig. In de Stafford-Mss. vinden we in totaal 74 verschillende afmetingen waarvan er 28 op GA 205 verso aanwezig zijn. De anatomische tekeningen blijken goed vergelijkbaar met recenter onderzoek (Cave&Rookmaaker 1977).¹⁷

Gordon zond minstens twee tekeningen met notities aan Allamand (3.2), die de basis vormden voor zijn neushoornartikel (Allamand 1781:9-13, pl.5). We vinden daar meer afmetingen dan op GA 205 verso. De overige zijn wel alle aanwezig in de Stafford-Mss. zodat de tekst

die Allamand ontving niet precies overeengekomen kan hebben met GA 205. Allamand's plaat 5 is gegraveerd naar (een kopie van) GA 205. Volgens Camper (1782:178) is het "zeer waarschijnlijk, dat die Heeren [Allamand en Sparrman] hunne teekeningen naar eenig opgezet vel hebben laten maaken, en vervolgens doen opciieren door den plaatsnijder naar de beschrijving." ¹⁸ Dit zou de waarheid gedeeltelijk kunnen benaderen want het blijkt aannemelijk dat Gordon zijn tekeningen pas maakte na het schieten van het dier (hoewel hij natuurlijk wel levende neushoorns had zien lopen). GA 206 met de andere kophouding is misschien pas later gemaakt. Het artikel van Allamand vormde de uiteindelijke bron voor de Rhinoceros Gordoni Lesson, 1842 ¹⁹, het enige commemoratief voor Gordon in de zoogdiersystematiek (Cave & Rookmaaker 1977:150-151, zie 3.4.2). De uitvoerigheid van Gordon wordt benaderd en voorafgegaan door het werk van Sparrman (1778b, 1779e, 1977:76-92).

- Paterson 1790:49,64,83,88,95,126,128. Sparrman 1778b, 1779e, 1977:76-92,223,227-229. Thunberg 1792(1):261-263, 1792(2):73,77, 1811a:320. Hop 1778:37-38. Swellengrebel-coll.21,22,22a. Levaillant-coll.101. Allamand 1781: 9-13.

ARTIODACTYLA

Hippopotamidae

(38) Hippopotamus amphibius Linnaeus, 1758. Nijlpaard

GA 197,198,199,200,201,202,203,204,209a,209b

St.25,26,27,28,29.

Gordon bespreekt het nijlpaard zeer uitgebreid. Er zijn drie schetsen van het uiterlijk, één van een foetus en zes van anatomische of uitwendige details. Uit de Stafford-Mss. blijkt dat hij minstens drie exemplaren bestudeerd heeft, nl. een mannetje, een vrouwtje (St.26b,29b) en een tweede vrouwtje (St.29a). Van het mannetje geeft hij in de Stafford-Mss. in totaal 107 verschillende maten (56 komen 2x voor), van het eerste wijfje 70 afmetingen (62 komen 2x voor) en van het 2e wijfje 11 afmetingen. De anatomische gegevens over de voortplantingsorganen, maag en darmen ronden het geheel af.

Allamand ontving in begin 1780 twee tekeningen met notities en schetsen van de maag en ingewanden van een jong nijlpaard. Hij publiceerde de tekst (Allamand 1781:1-8) met 29 afmetingen van een mannetje en 9 van een vrouwtje. Hij voegde eraan toe Gordon's tekeningen van een mannelijk nijlpaard (pl.1 = GA 197), een vrouwelijk exemplaar (pl.2 = GA 198), van de geopende buikopening (pl.3 = GA 209a) en van de doorgesneden maag (pl.4 = GA 209a).

- Nasson 1776:278-279,286,291,292. Paterson 1790:60,63,88,117.

Sparrman 1775:81, 1777:94,212-220, 1778c. Thunberg 1792(1):186, 1792(2):41-42,56,63, 1811a:321. Levaillant coll.99,100. Hop 1778: 17-18. Allamand 1769:28-29, 1776:120-126, 1781:1-8.

Suidae

Er komen in zuidelijk Afrika twee soorten swijnen voor, nl. het bosvarken (hieronder beschreven) en het wrattenswijn (Phacochoerus aethiopicus (pallas,1766)). Gordon geeft in zijn opsomming (St.2) het bosvarken zonder incisiven en het wilde varken met slagstanden. Die laatste moet het wrattenswijn zijn, waaraan Gordon verder geen aandacht schenkt.

(39) Potamochoerus porcus koiropotamus (Desmoulins,1811). Bosvarken GA•212,213,214.

Alle drie de tekeningen stellen waarschijnlijk deze soort voor, en wel een mannetje (214), een jong wijfje (212) en een jong (213). Het is vreemd dat Gordon het jonge exemplaar een 'Caaps wild varken' noemt, "zijnde het regte wilde swijn. het zogenaamde bosvarken heeft geen incisiven." Dit moet een vergissing zijn want de soort die Gordon wild varken noemt (St.2) heeft geen gestreepte jongen. Tekening 213 is gedateerd "ko. den 10 december 1778." Gordon maakte hem dus tijdens zijn tweede expeditie in het gebied De Koo ten zuiden van Touwarivier.

- Sparrman 1777:28-31. Thunberg 1811a:320 (Sus africanus, wilde varken).

Giraffidae

(40) Giraffa camelopardalis (Linnaeus, 1758). Giraf

GA 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156 en 64.

St. 30, 31, 32, 33.

Het gebruik van het skelet, de notities en de tekeningen die Gordon naar Nederland stuurde is al uitvoerig besproken in 3.2.8. De drie tekeningen van de staande giraf (GA 148, 149, 150) zijn ongeveer aan elkaar gelijk hoewel kleine verschillen in de houding van de hals en de kop, en in de vlekken op de huid in het oog vallen. Er is veel geschreven over het mogelijke voorkomen van de giraf ten zuiden van de Oranjerivier in Namaqualand, waar het dier tegenwoordig niet meer leeft. De la Guerre zag een giraf vrij ver zuidelijk van de Oranjerivier tijdens zijn expeditie van 1663-64 (Bigalke 1951, Forbes 1977: 34-35). Gordon was mogelijk de laatste persoon die in Namaqualand een giraf schoot. Hij deed dat in oktober 1779 even zuidwest van de Aughrabies watervallen (Forbes 1965:106).

- Paterson 1790:64, 124, 126-127, plaat. Sparrman 1795:181-183.

Thunberg 1811a:310-311. Levaillant-coll.86-90. Forster-coll.16.

Hop 1778:25-28. Vosmaer 1787b. Allamand 1770:17-19, 1781:49-60.

Bovidae •

In de tijd dat Gordon naar de Kaap ging was het merendeel van de Zuid-Afrikaanse antilopen niet of slechts ten dele bekend. Het materiaal dat voor ongeveer 1775 naar Europa kwam, was onvoldoende om de soorten met succes te kunnen onderscheiden, of het was nog niet bestudeerd. Pallas (1766, 1767) bijvoorbeeld, na zijn uitvoerige studie van de vroege literatuur en van het materiaal in Nederlandse kollekties, onderscheidt slechts een twaalfstal Kaapse antilopensoorten. De huidige opsommingen (als Ellerman 1954) komen tot 29, waarvan negen echter alleen in het oostelijk deel van Zuid-Afrika (Natal, Zululand) leven.

Gordon's behandeling van de antilopen is opmerkelijk compleet en nauwkeurig. In de Gordon Atlas zijn 19 soorten afgebeeld,

en een twintigste (Redunca fulvorufula) wordt kort genoemd. Hij kende dus alle soorten uit het gebied dat hij tijdens zijn expedities doorkruisde.²⁰ Dit in tegenstelling tot zijn tijdgenoten die meestal een kleiner aantal soorten beschrijven en daarnaast worstelen met de nomenklatuur (Lichtenstein 1814). Zo noemen de Forsters (Lichtenstein 1844) 12 soorten, Sparrman (1775-77) 17, Levaillant (tekeningen) 14 en Thunberg (1811a) ook nog maar 16 (zie tabel 4). De kenmerken voor antilopen-klassifikatie van Gordon vinden we op de rietbok tekening (GA 167 verso): 1. aanwezigheid van larmiers (traanbuis onder oog, porus ceriferus). 2. aantal spenen, twee of vier. 3. horens al- dan niet bij wijfje. 4. lange of korte haren. 5. staart klein of breed. 6. horens naar voren gebogen, naar achter gebogen of rechtop. 7. in grote of kleine groepen. 8. sedentair of trekkend.

Allamand (1781:30-32) neemt dit verhaal vrijwel letterlijk over. We vinden het niet terug in de Parijse supplementen van de Histoire Naturelle want Buffon geeft de voorkeur aan de notities die de Forsters hem over dit onderwerp toestuurd (Buffon 1782: 152-153).

(41) Oreotragus oreotragus (Zimmermann, 1783). Klipspringer
GA 175, 176 St. 37, 38.

Gordon moet minstens twee exemplaren bestudeerd hebben want de maten op GA 175 en in St. 37 komen niet geheel overeen. Zijn waarnemingen zijn accuraat en kunnen teruggevonden worden in moderne boeken, zelfs de vergelijking met de Europese gems: "It fills a similar niche to the Chamois" (Dorst & Dandelot 1970:264). Allamand heeft kennelijk geen materiaal over het dier ontvangen want hij noemt het niet. De eerste beschrijving geeft Buffon (1782:183, pl. 22) naar gegevens van de twee Forsters. In 1775 nam J.R. Forster een vrouwelijk exemplaar van waarschijnlijk deze soort mee naar Londen waar het 2 jaar leefde in de dierentuin van Richmond en in de winter een dood kalf baarde. Hij voegt een tekening van G. Forster toe aan zijn beschrijving (Forster 1796a:331, pl. tegenover p. 264, Hoare 1976:290). Buffon's artikel is

= Springbok!

soort	GORDON ATLAS, tekeningen.	GORDON ATLAS, tekst alleen.	MASSON 1776	PATERSON 1790	FURSTER in LICHTENSTEIN 1844.	SPARRMAN reis 1803 (1805-07)	THUNBERG reis 1788 (1792)	THUNBERG 1811a.	LEVAILLANT-collection (tekeningen)	LICHTENSTEIN 1814
<i>Oreotragus oreotragus</i>	x				x	x		x	x	x
<i>Sylvicapra grimmia</i>	x				x	x	x	x	x?	x
<i>Cephalophus monticola</i>	x					x?	x?	x?	x	
<i>Ourebia ourebi</i>	x				x	x?	x	x?		x
<i>Raphicerus campestris</i>	x		x		x	x	x	x	x	x
<i>Raphicerus melanotis</i>	x				x	x	x	x	x	x
<i>Pelea capreolus</i>	x		x			x	x	x	x	x
<i>Tragelaphus strepsiceros</i>	x		x	x	x	x	x	x	x	x
*> <i>Redunca arundinum</i>	x					x		x		x
<i>Redunca fulvorufila</i>		x								
<i>Antidorcas marsupialis</i>	x		x		x	x	x	x	x	x
<i>Oryx gazella</i>	x			x	x	x	x	x		x
<i>Hippotragus equinus</i>	x									
<i>Hippotragus leucophaeus</i>	x				x	x	x	x	x	x
<i>Taurotragus oryx</i>	x			x	x	x	x	x	x	x
<i>Syncerus caffer</i>	x		x	x		x	x	x	x	
<i>Connochaetes gnou</i>	x				x	x		x	x	x
<i>Alcelaphus caama</i>	x		x	x		x	x	x	x	x
<i>Damaliscus pygargus</i>	x		x	x	x	x	x	x		x
<> <i>Tragelaphus scriptus</i>	x					x			x	x
TOTAAL (20 soorten)	19	1	7	6	12	17	13	16	14	16

Tabel 4. Het aantal antilopensoorten uit het westen van zuidelijk Afrika dat door de verschillende 18e eeuwse reizigers aan de Kaap de Goede Hoop genoemd wordt in hun publikaties.

de direkte bron voor Zimmermann's naamgeving in 1783 en voor Boddaert's Antilope saltatrix van 1785 (Sclater & Thomas 1895,II:7). - Sparrman 1775:79, 1777:172. Thunberg 1811a:311 (A. oreotragus). Levaillant-coll.95. Forster-coll.29 (A. oreotragus). Lichtenstein 1844:382. Forster in Buffon 1782:183,pl.22. Lichtenstein 1814,no.26

(42) Sylvicapra grimmia (Linnaeus,1758). Duiker

GA 177. St.38,39.

De uitvoerige gegevens over de duiker schijnt Gordon niet naar Holland gestuurd te hebben. Hij vond dat misschien onnodig omdat de soort al goed bekend was in Europa. Dit is inderdaad de 'grimme' of 'Capra sylvestris africana' die Grimm in 1686 beschreef. Gordon (st.38,39) schijnt eerst twee soorten duikers te willen onderscheiden, met de volgende kenmerken:

'kuifduiker'	'duiker'
kuif	geen kuif (kleinere kuif)
groter	kleiner
♀ kleine horens	♀ nooit horens

In de Gordon Atlas komt dit onderscheid niet voor. Zoals hier weergegeven zou het belangrijkste verschil de aan-of afwezigheid van horens bij de wijfjes zijn. Op GA 177 schrijft Gordon: "sommige der wijfjes, dog weinige, hebben ook horens." Dit kenmerk is inderdaad variabele bij deze soort (Dorst & Dandelot 1970:259). Op St.2 komt alleen de duiker voor, en niet nog een tweede soort. In dit verband is het opmerkelijk dat er in de Levaillant-collectie een tekening is van een "kuijfdruiker" die Meester (1973,pl.92) als Cephalophus natalensis (A.Smith,1834) uit oostelijk Zuid-Afrika identificeert. Thunberg (1811a) schijnt geworsteld te hebben met de identiteit van A.Grimmia. Hij schrijft dat de Grimmia waarschijnlijk niet hetzelfde dier is als de steen-boek A.campestris (!) omdat de ware grimme in Guinea woont en wellicht niet op de Kaap, waar campestris, nicotitans en melanotis als verschillende soorten te beschouwen zijn (Thunberg 1811a:313). Met die drie namen bedoelt hij resp. de steenbok,

onze duiker en de grijsbok. Hij schijnt niet overwogen te hebben dat de duiker wel eens zijn A.Grimmia zou kunnen zijn.

- Sparrman 1975:79, 1977:172 (duykerbok, A.grimmiæ Pallas). Thunberg 1792(1):135, 1792(2):7, 1811a:312 (A.nictitens, Duiker). Levaillant-coll.91. Lichtenstein 1844:384 (A.grimmiæ). Forster in Buffon 1782:174-175. Allamand 1771:60-61 (grimme). Lichtenstein 1814, no.28 (A.Grimmiæ).

(43) Cephalophus monticola (Thunberg 1789). Blaauwe duiker, nomgo GA 180

Gordon noemt het dier "nomgo" (GA 180) of "nungotje, kleine blaauwbokje" (St.2). Hij zal wel deze kleine soort duiker bedoelen, ook al is het dier op de tekening bruin tot grijsbruin. Thunberg (1792(2):53) vermeldt voor het eerst de naam: "kleine Böcke die man Orebi nennt, und welche die kleinen Bergböcke (Capra monticola) sind." Hij beschrijft dat dier dan later uitvoeriger (Thunberg 1811b), samengevat in Thunberg (1811a:314).²¹

- Sparrman 1975:259. Thunberg 1792(2):53, 1811a:314, 1811b.(?)

(44) Ourebia ourebi (Zimmermann, 1783). Oerebi

GA 169, 170.

De oerebi komt in zuid-Afrika alleen nog voor in het oostelijk deel van de Kaapprovincie. Vroeger ook wel dichter bij de Kaap, hoewel ook Gordon se pas "ver van de Caap" aantrof. Op GA 170 zegt hij er nog geen te hebben kunnen schieten. Dat slaat waarschijnlijk alleen op een mannelijk exemplaar (dat hij overigens wel afbeeldt op GA 169, die misschien later werd gemaakt), want hij zegt een vel van een wijfje oerebi naar Holland te zenden. Allamand (1781:33, pl.12)²² beschrijft die huid en geeft tevens Gordon's tekening van het vrouwtje oerebi (GA 169 en ♀ op GA 170), en de inhoud van diens notities, die we geheel op GA 169 terugvinden. Dat artikel was de direkte bron voor de naamgeving door Zimmermann in 1783 en de plaat werd overgenomen als 'Antilope scoparia' door Schreber (pl.261, 1799).

- Sparrman 1975:259?. Thunberg 1792(2):53, 1811a:314 (?). Allamand 1781:33. Lichtenstein 1814, no.29 (pygmaea).

(45) Raphicerus campestris (Thunberg, 1811). Steenbok

GA 171,172. St.41,42.

De teksten van Ga 171,172 en St.42 zijn ongeveer gelijk van inhoud. St.41 is een lange beschrijving van uiterlijk, met afmetingen, van een mannetje en een vrouwtje, gedateerd 2 oktober 1788. Gordon benadrukt dat de steenbok dezelfde is als de bleekbok en de vlaktebok van de boeren, ook al verschilt de kleur iets. In St.2 geeft hij echter steenbok, bleekbok en grijsbok! Dit eerste idee op GA 171 was in Gordon's tijd een revolutionair standpunt. De Forsters combineren de grijsbok (R.melanotis), de bleekbok en de steenbok als drie ondersoorten in hun Antilope Tragulus: de steenbok noemen ze melanotidis, de bleekbok pallida (Forster in Buffon 1782:185-186, Lichtenstein 1844:374). Thunberg (1811a:313) behandelt de bleekbok niet, alleen de greis-boek (A.melanotis) en de steen-boek (A. campestris). Iets aarzelender komt ook Lichtenstein (1814:no.27) tot dat resultaat.

- Nasson 1776:269,277. Sparrman 1975:79, 1977:170,171-172. Thunberg 1792(1):135, 1792(2):7 (Capra grimmia, steenbok), 1811a:313 (A. campestris). Levaillant-coll.94. Forster in Buffon 1782:185-186. Lichtenstein 1844: 36,372 (A.Tragulus, var. rupestris (steenbok) en pallida (bleekbok)). Lichtenstein 1814, no.27 (A.Tragulus, var.rupestris (steenbok) en pallida (bleekbok), slechts variaties).

(46) Raphicerus melanotis (Thunberg, 1811). Grijsbok

GA 179 St.43

Deze soort werd het eerst beschreven door Forster (in Buffon 1782: 185-186) en benoemd door Thunberg (1811a:312). De discussie over het aantal Raphicerus soorten is bij R.campestris gegeven.

- Sparrman 1975:260, 1977:172. Thunberg 1792(2):10, 1811a:312 (A.melanotis). Levaillant coll.93. Forster-coll.17. Forster in Buffon 1782:185-186. Lichtenstein 1844:374 (A.Tragulus, var. melanotidis, grysbok). Lichtenstein 1814:no.27 (A.Tragulus, melanotis)

(47) Pelea capreolus (J.R.Forster,1790). Kaapse reebok

GA 173,174 St.44

Gordon kreeg van een anonieme correspondent een beschrijving van dit dier (St.44). De twee tekeningen in de Gordon Atlas zijn identiek in omtrek maar verschillend van kleur. GA 173 is grijsbruin tot beige, GA 174 is blauwgrijs (achtergrond in potlood).

- Masson 1776:270. Sparrman 1777:169-170. Thunberg 1792(2): 7, 39 (? , *A.cervicapra*), 1811a:312 (*A.capreolus*). Levaillant-coll.75. Lichtenstein 1814, no.25.

(48) Tragelaphus strepsiceros (Pallas,1766). Grote koedoe, 'condoma'

GA 162 (repr. Nolsbergen 1916,I,pl.4)

De koedoe was vroeger algemener verspreid in de Kaapprovincie dan nu (Skead 1958:53, Sidney 1965:322-323). Vosmaer (1783a) beschreef een levend exemplaar dat vanaf 22 september 1776 drie maanden leefde in de stadhouderslijke menagerie. Het was gezonden door Van Plettenberg en werd getekend door Aart Schouwman. De artikels van Buffon (1769: 141-142,pl.41) en van Allamand (1778:143-146) zijn evenmin gebaseerd op informatie van Gordon.

- Masson 1776:298. Paterson 1790:27,64,126. Sparrman 1777:27,164-166. Thunberg 1792(2):77 (*Capra strepsiceros*), 1811a:317 (*A.strepsiceros*). Forster in Buffon 1782:125-126. Lichtenstein 1844:36 (*A.strepsiceros*). Levaillant-coll.82. Vosmaer 1783a. Hop 1778:42-43. Africana Museum G 220. Allamand 1778:143-146 (condoma). Lichtenstein 1814:no.22.

(49) Tragelaphus scriptus sylvaticus (Sparrman,1780). Bosbok

GA 165

Gordon's informatie is duidelijk en korrekt. Hij zond het vel van een wijfje en een tekening van een mannetje (evenals op GA 165) aan Allamand die er zijn artikel op baseerde (Allamand 1781:37, pl.15). De plaat wordt in spiegelbeeld overgenomen door Schreber (1784, pl.257, *A.sylvaticus*). De bosbok wordt het eerst benoemd, als *A. scriptus*, door Pallas in 1766 (zie 1767:13-14) naar de 'Guib'

van Buffon (1769:143,pl.42). Sparrman meent in de gegevens van Buffon en Pallas de bontebok (zie aldaar) te herkennen en beschrijft in 1780 de bosbok als een nieuwe soort, A.sylvatica (Sparrman 1780a) Die naam wordt nu gebruikt voor de zuidelijke vorm die veel donkerder is dan de noordelijke (nominale) ondersoort.

- Sparrman 1780a, 1975:254-258,pl., 1977:169. Thunberg 1811a:315 (A.sylvatica). Allamand 1781:37. Lichtenstein 1814,no.23.

(50) Redunca arundinum (Boddaert,1785). Rietresbok, rietbok
GA 167, 168

De rietbok was nauwelijks bekend aan de 18e eeuwse reizigers vanwege het schuwe karakter. Sparrman (1977:170) zag het dier slechts één maal, nabij Bruintjeshoogte. Volgens Gordon was het niet binnen "honderd uren bij de Gaab" (GA 167) of "agter sneeuwberg" (GA 168). Gordon maakte twee tekeningen (♂,♀) en schreef enkele bijzonderheden op. Iets dergelijks stuurde hij naar Allamand, die schrijft (Allamand 1781:34-36,pls.13,14) te hebben ontvangen "les dessins & la peau" ²³ en "la peau d'un autre individu" dat van kleur verschilde (zie Redunca fulvorufula). Allamand geeft twee gravures, plaat 13 (Rietbok mâle) en plaat 14 (Rietbok femelle) beide gelijkend op de GA schetsen (niet spiegelbeeldig). De beschrijving van Allamand was de direkte bron voor de naamgeving van Boddaert in 1785.²⁴ Plaat 13 van het mannetje rietbok werd overgenomen door Schreber (1787,pl.266, A. electragus). De tekst van Allamand's artikel is grotendeels terug te vinden in de Gordon Atlas, het overige is een beschrijving van het vel dat Gordon had opgestuurd. Allamand echter zegt dat de rietbok wel traangoten heeft (GA 168: geen larmier) en de afmetingen van de ooy verschillen in 4 van de 5 gevallen van die op GA 168.

- Sparrman 1977:170. Thunberg 1811a:314 (A.electragus). Allamand 1781:34-36. Lichtenstein 1814,no.24 (Electragus).

(51) Redunca fulvorufula (Afzelius, 1815). Rode rietbok

(GA 167)

Op GA 167 schrijft Gordon behalve over de rietbok ook over de "roode en andere reebok" en die "houden sig veel op het gebergte, en schijnen echter van dit soort te zijn. Heb nog geen occasie gehad, dit op te helderen." Er zouden dus drie soorten rietbok zijn (hoewel de 'andere' reebok misschien de reebok Pelea capreolus zou kunnen zijn). In St.2 reduceert Gordon dit tot het juiste aantal, hij konkludeert daar dat de rietreebok en de rode reebok twee verschillende soorten zijn. Gordon's woorden komen terug in Allamand (1781:34-35) die over de tweede soort schrijft: "Il y en a d'un couleur différente, qui paroissent cependant être de la même espèce, qui se tiennent le plus souvent sur les montagnes" (p.34) en "M. Gordon m'a envoyé la peau d'un autre individu de cet espèce qui ressemble tout a fait à celui que je viens de décrire par les cornes, mais qui en diffère par sa couleur, qui est d'un fauve roussâtre très-foncé, c'est apparemment un de ceux qui habitent les montagnes" (p.34). Op grond van deze woorden besluit Afzelius (1815:250) tot de erkenning van de soort A. fulvorufula.

(52) Antidorcas marsupialis (Zimmermann, 1780). Springbok

GA 166 (en tekst op GA 165).

De springbok was vroeger bijzonder talrijk in zuidelijk Afrika. De tekening die Schumacher tijdens Swellengrebel's expeditie van een springbokkenjacht maakte (Hallema 1951 fig.32, no.40) laat iets zien van de enorme kudden die men kon tegenkomen, en tegelijk van de wijze waarop hun aantal gedecimeerd is. Het dier dat Gordon in 1774 van de Kaap meenam (2.1.4) leefde van 30 juli 1774 tot september 1777 in de Voorburgsche menagerie. Allamand (1778:142-143, pl.60) beschreef dit exemplaar en zijn resulterende artikel over de 'Gazelle à bourse sur le dos' introduceerde de soort aan Europese zoölogen. Zimmermann's Antilope marsupialis is direkt gebaseerd op Allamand (Solater & Thomas 1897, III:57-58, Tuijn & van der Peen 1969:76). Enige jaren